

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

AU PORTE-FEUILLES ET AU GRIFFON,

Rue Dauphine, N° 5, faub. St.-Germain,

LECOMTE, Marchand Papetier,

Tient toutes sortes de Papiers, Registres, Encre, Plumes, Cire et Pains à cacheter, et généralement la fourniture des Bureaux.

Bordures dorées pour et adrement et collage de dessins.

Ivoire, Couleurs, Pinceaux, Glaces et Médallions de toutes formes et de tout pour miniature.

A PARIS.

4e Art. 36

<36623796050014

<36623796050014

Bayer. Staatsbibliothek

+

DE
MUSIVIS.

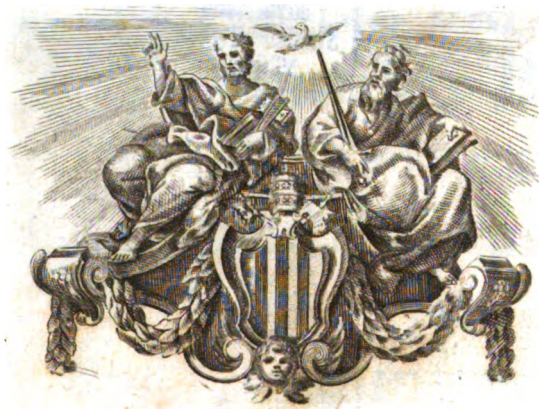
JOSEPHI ALEXANDRI
FURIETTI

Utriusque Signaturæ Referendarii, Sacrarum
Congr. Concilii, & Residentiæ Episcoporum

A SECRETIS

DE MUSIVIS
AD SS. PATREM

BENEDICTUM XIV.
PONTIFICEM MAXIMUM:

R O M Æ

APUD JO. MARIAM SALVIONI TYPOGRAPHUM
PONTIFICIUM VATICANUM.

M. DCC LII.

SUPERIORUM FACULTATE.

Wb/62/890

Bayrische
Staatsbibliothek
MÜNCHEN

BEATISSIME PATER.

Ogitantem sæpe
numero , BEATIS-
SIME PATER, me ali-
quid mearum Lu-
cubrationum am-
plissimo Tuo Nomini nuncu-
pare, forenses curæ, quibus va-
cando parum otii supererat , ut
aliis

(VI.)

aliis studiis incumberem, a proposito operis implemento deduxerunt. Postquam verò singulari, & eximia benevolentia Tua me a Judiciorum strepitu revocasti, animus continuo exarsit ad retexenda, quæ de Musivaria arte sparsim observata collegeram, eaque Sanctitati Tuæ inscribenda. Hoc verò non tam officii, & obsequii mei ratio a me postulabat, quàm Sanctitatis Tuæ Studium, quo mirabilem hanc artem fovisti, & in dies amplecteris, antiquis Musivis in Urbis Basilicis reparandis, novisque Tua pecuniâ construendis, ne a Prædecessorum

rum

(VII.)

rum Pontificum vestigiis defle-
cteres , qui Musivariam artem
plurimum coluerunt , & pro-
pagarunt . Nec sane quisquam
miratur liberalium Artium fa-
vorem , & cultum a Te maxi-
me probari , qui per omnium
doctrinarum gradus a prima
adolescentia dies Tuos traduxi-
sti , quibus ornatus non tam Di-
gnitate , quàm Sapientia excel-
lis , Tuoque exemplo scientia-
rum cultores , & præceptores
tamquam publicæ felicitatis mi-
nistros ad edendos uberes inge-
nii sui fructus quotidie excitas.
Ubi verò doctrina , & virtute
Viri plurimum præstant , etiam
libera-

(VIII.)

liberales artes veluti quadam
cum scientiis cognatione exco-
luntur , & magno in pretio ha-
bentur. Hanc igitur ob causam,
ut doctrinarum profectus Pon-
tificatus Tui splendori accede-
ret, quamplures Academias in-
stituisi, quæ statis diebus præ-
sente Te cogerentur , ut Eccle-
siasticæ historiæ , & Liturgiæ
non minus , quàm Concilio-
rum, & antiquarum rerum stu-
dia perpetua exercitatione fo-
verentur . Neque leviolem cu-
rarum Tuarum partem in libe-
rales artes excolendas contuli-
sti, qui Museum Capitolinum
Signis , Simulacris, & sculptis
marmo-

(IX.)

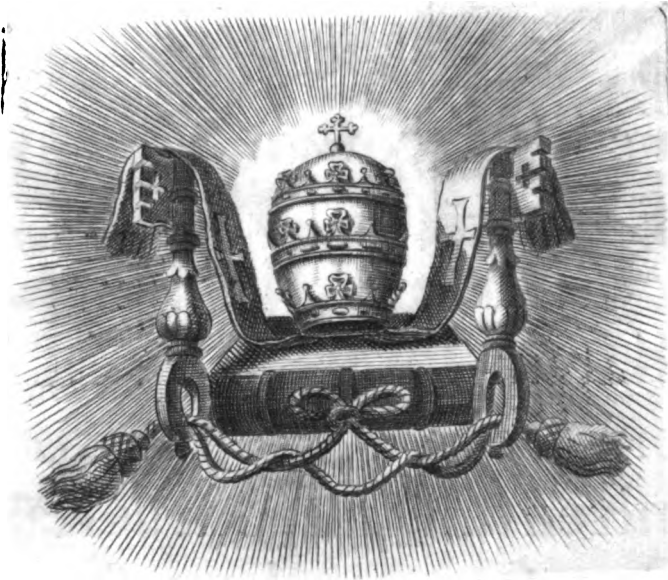
marmoribus auxisti, celeberrimorum quoque Pictorum Tabulis in novam a Te constructam Aulam invecisti, Basilicas D. Pauli Via Ostiensi, & S. Mariæ Majoris in Exquiliis exornasti, atque Templo SS. Marcellini, & Petri a Solo ædificato, aliisque splendidis operibus illustriorem Urbem fecisti. Quare, cum inter tot virtutum ornamenta numquam satis laudatam singularem humanitatem Tuam omnes maxime, admirentur, in spem certam adductus sum Nullum futurum, qui me nimium fidentis animi infimulare velit; neque Sancti-

* *

tati

(X.)

tati Tuæ ingratum fore , quod
hunc qualemcumque vigilia-
rum mearum fructum Sacratif-
fimo Sanctitatis Tuæ Nomine
honestaverim .

Sæpe

ÆPE ego, cum otium mihi
a forensibus curis in Urbe
esset, & frequens Tibur sece-
derem, cujus maximam agri
partem magnifica, & tem-
poris injuriis obnitentia ad-
huc implent antiquorum edi-
ficiorum rudera; animum ad-

jeci ad detegenda magnis terræ egestionibus illustra,
& quæ in deliciis fuerunt, Romanorum monimenta.

Principem inter hæc locum obtinet Hadriani Impera-
toris Villa, quæ ad radices montium assurgit me-
ridiem versus, amplæ potius Civitatis, quàm Sub-
urbani speciem nunc etiam referens. Latitudinem,
atque longitudinem definit vallis, qua a cæteris
latissimi agri partibus natura locum disjunxit,
ambitu ter circiter mille passuum. Hic Hadrianus,
peragrato Imperio, Villam immani sumptu, at-
que eleganti cultu construxit; ita ut in ea, ut ait

* * 2

Ælius

(XII.)

Ælius Spartianus, *vulgatissimo equidem loco, sed, qui unus est in universa antiquitate, & Provinciarum, & Locorum celeberrima nomina inscriberet, velut Lycæum, Academiam, Prytaneum, Canopum, Poecilen, Tempe vocaret; & ut nihil prætermitteret, etiam Inferos finxit. Pyrrhus Ligorius, cujus est omnibus Antiquitatum cultoribus cognitissimum ingenium, inter alias Tiburis Villas hujus etiam descriptionem Hyppolito Cardinali Atestio inscripsit, illiusque Ich-nographiam Kircherius & Continus delinearunt. In admiratione adhuc sunt Templorum, Theatri, Cryptoporticus, Xystorum, Fontium & Balneorum rudera, atque immensæ molis substructiones, quibus Solum natura inæquale ars in æquam superficiem complanavit. Cardinales Atestii, Medicei, alique Principes Viri non pauca Simulacra, Signa, Anaglypha, & pretiosa marmora sæpe mirati sunt ex Villæ ruinis, Effossorum, quos apposuerant, manibus eruta, quorum exemplum secuti, qui terræ egestiones sequenti ætate tentarunt, præclarissima Romanorum monimenta in lucem hominum eduxerunt. Cum ego quoque rerum antiquarum amore tenerer, ad easdem vetustatis reliquias perquirendas animum appuli. Neque spem fefellit eventus; statim enim ac Effossores apposui ad illam Villæ partem, quæ supra Canopum est ad austrum, reperta sunt duo Centaurorum græca Simula-*

(XIII.)

*mulacra admiranda, inimitandaque artis Aristeæ,
ac Papiæ Sculptorum Aphrodisiensium, quorum
nomen ad hanc usque ætatem in tenebris latuerat;
nec non pavimenta ex Musivo affabre compacta,
quæ in reliquis Villæ partibus desiderata hætenus
fuerant. Hæc Urbem delata Musivariorum opera,
atque industria in Tabulas, atque in Abacos tran-
sierunt, ne, quod alias aliquorum ignavia conti-
gerat, interciderent, utque inter pretiosas supelle-
ctiles, quibus Nobiliorum ædes ornantur, recense-
rentur. Parvis marmorum versicolorum lapillis
constant, quæ longis itineribus Urbem asportaban-
tur ex Græcia, Numidia, Phrygia, Ægypto,
aliisque Romani Imperii Provinciis, tantoque ar-
tificio, atque ita eleganti ratione disposita sunt, ut
Hadriani ætate quemadmodum ceteræ liberales
artes, ita & Musivaria supremum incrementi sui
fastigium attigisse videatur. Eoque magis id pu-
tandum est post hæc vermiculata opera a nobis re-
perta, quibus nil præstantius, & excellentius com-
muni hominum consensu ulla adhuc ætas tulit.
Hæc autem omnia a Musivariis nostris restituta,
ac terræ salibus, & particulis, quæ longa ætate
iis adhæserant, expolita, in causa fuerunt, ut re-
centia cum antiquis conferrem, aliaque multa sci-
tu dignissima observarem. Inde opportunam mihi
dari occasionem credidi Musivariæ Artis originem,
& progressum investigandi, quod primoribus huc
usque*

(XIV.)

usque labiis, ac satis jejune nonnulli attigerunt. Hinc ea, quæ vel apud Veteres, vel apud Recentiores hac de re occurrebant, vel a me observata fuerant, in adversaria conjeci, unde hæc succrevit Opella, quam rerum antiquarum amatoribus non ingratam futuram puto, si animum ad argumenti nobilitatem convertant. Solent autem, qui scribunt materiam, quam sumunt, longis præstationibus commendare, ejusque dignitatem, & utilitatem extollere. Alia mihi mens est, qui sciam nulli ignotum esse, quanta sit veterum Musivorum præstantia. Ornari res ipsa negat; satis est, ut eam, quantum fieri potest, teneamus: qui ante nos fuerunt, non omnia viderunt, non omnia nos vidimus, aut videmus: voluisse in his rebus satis est. Liberum quoque unicuique debet esse judicium; uti nulli irascar, qui a mea discedat sententia, ita æquum est me ea usum fuisse libertate, qua alienam sententiam repudiarem.

IMPRI-

(XV.)

IMPRIMATUR.

Si videbitur Reverendis. Patri Sac. Palatii
Apostolici Magistro.

*F. M. de Rubeis Patriarcha Constantinopolitan.
Vicesgerens.*

CENSORUM JUDICIA.

Illustris. ac Reverendis. Præsulis

MARIIMAREFUSCHI

*Utriusque Signaturæ Referendarii, & Sacræ Congregationis
Rituum a Secretis.*

LEGI demandante Reverendis. P. Augustino Orsi S. P. A. Magistro Opus *De Musivis* Auctore Illustris. & Reverendis. Josepho Alex. Furietto Sacrarum Congregationum Concilii, & Residentiæ Episcoporum a Secretis, nihilq. in eo animadverti, quod Catholicæ Religioni, Christianisq. moribus adversetur. Quinimmo Amplissimum Præfulem gravissimis magistratibus summa sui laude perfunctum, & in publicis Apostolicæ Sedis muneribus obeundis maxime occupatum, miratus sum otium nactum esse, ut tam multa, atque egregia e penitiori sacræ, & prophanæ eruditionis thesauro proferre potuerit ad nobilissimæ artis historiam illustrandam: quam licet apud veteres omnium bonarum artium magistros maximo in pretio habitam, & ad miraculum usque excultam fuisse, pauca, quæ supersunt, vestigia demonstrant: Rara tamen, atq. obscura sunt, quæ de ipsa in veterum libris testimonia occurrunt. Quamobrem doctissimum Præfulem Viris eruditis rem gratissimam fecisse puto, cum nobilissimæ artis historiam egregio hoc Opere mirifice illustravit. Ita cenfeo. Ex Ædibus meis Octavo Kalendas Septembris MDCCCLII.

Illustris.

(XVI.)

Illustriss. ac Reverendiss. Prasulis

NICOLAI ANTONELLI

*Canonici Basilicæ Lateranensis, Utriusque Signaturæ Referendarii,
ac Sacri Collegii S. R. E. Cardinalium, & Consistorii a Secretis.*

MUSICARIE Artis originem, & progressum hæcenus juxta tractatum singulari eruditione, præclaro ordine, & eleganti sermone Clarissimus Præsul Joseph Alexander Furiettus exposuit, cujus Opus *De Musis* inter varias, ac multiplices Romanæ Curie occupationes docte ac diligenter elucubratum eadem animi voluptate perlegi, quæ semper admiratus sum præclara Romanæ antiquitatis monumenta, Centaurorum Statuas, Tabulas Musivas, aliaq. hujusmodi, quæ non mediocri impensa, summoque studio e ruderibus, terræque sinu egesta domi suæ accurate servat bonarum artium commodo atq. utilitati. Quare & publica luce illud dignissimum censeo, & doctis hominibus, rerumque antiquarum amatoribus gratissimum fore, immo impense laudatum iri, minime dubito. Ex Ædibus meis Quarto Idus Septembris MDCC LII.

I M P R I M A T U R.

F. Jo. Augustinus Orfi Ord. Præd. Sac. Palatii Apost. Magister.

DE

DE MUSIVIS

CAPUT I.

*De multiplici Musivorum nuncupatione, deque
variis eorum generibus.*

MUSIVI appellatio non una est
Scriptorum sententia, unde man-
verit, immo variato persæpe nomi-
ne usurpata vox est. MOSIBUM
in pluribus MSS. Codicibus, & in
Gruteri Thesauro legisse Ciampi-
nus (*a*) testatur. MUSEUM
quandoque dictum, ut apud Tre-
bellium Pollionem (*b*): *Tetricorum
Domus, hodieque extat in monte Cœ-*

*lio inter duos lucos contra Isium Metellinum, pulcherrima, in
qua Aurelianus pictus est, utrique prætextam tribuens, Senato-
riam dignitatem, accipiens ab his Sceptrum, Coronam civicam,
picturatum de MUSEO. Et ex antiqua epigraphe Floren-
tiam delata operâ Cardinalis Medicei, quæ prope Tunetum
reperta fuit, ut refert Sponius (*c*) quamque denuo sub-
jicimus.*

A

.... ATA

(*a*) Vet. Monument: par. 1. cap. 19.
pag. 79.
(*b*) In Tetrico juniore.

(*c*) Recherch. Curieuses. d' Antiqui-
té Dissert. 2.

. . . . . ATA PECVNIA PERFECIT
 ET DEDICAVIT ET OB DEDI
 CATIONEM
 PVGILVM CERTAMINA EDIDIT
 ET DECVRIONIBVS
 SPORTVLAS ET POPVLO GYMNA
 SIVM EPVLVM DEDIT
 ET HOC AMPLIVS PRO SVA
 LIBERALITATE CAMERAM
 SVPERPOSVIT ET OPERE MVSEO
 EXORNAVIT
 . . . . . CVM . . . ARVIS . . . FELICE
 ET RVFINO
 . . . . . DED . . . . . OB QVAM DEDICAT . . .
 EPVLVM DEC. ET POPVLO FRVM. DED.

Et inter Donianas inscriptiones apud præstantissimum Gorium (a) CAMERA OPERE MUSEO EXORNATA. Unde qui hanc artem profiteretur, Musejarius vocatus, ut apud Gruterum (b).

T. JVLIVS AVG. LIB.
 NICEPHOR. MVSEIAR.
 FECIT. SIBI. ET.
 LIBERTIS. LIBERTABVSQVE
 POSTERISQ. EORVM

Placuit Mario Grapaldo (c) MUSEACUM, aliis verò MOSIACUM appellare, existimantibus corrupto nomine MUSIACUM usurpari, quos tamen reprehendit Joseph Scaliger (d) atque in eadem est sententia Joannes Gerardus Vossius, (e) qui varias hujus nominis nuncupationes

(a) Lib. 1: cap. 8:

(b) Pag. 558. 3.

(c) De partibus Ædium lib. 2. verbo
PAVIMENTA.

(d) In not. ad lib. 5. Manilii.

(e) Cap. 11. lib. 1. de Vitiis Ser-
monis.

C A P U T I.

tionem collegit. Aptius itaque MUSIVUM dici Spartiani³ autoritas (a) suadet: *Hunc in Commodianis hortis in porticu curva pictum de MUSIVO inter Commodi amicissimos videmus sacra Isidis ferentem*. Idem habemus ex epigraphe in agro Interamnenſi reperta apud Clarissimum Muratorium (b).

FONTEM. HVNC. LYSIVM
 QVEM. C. LYSIVS. C. L.
 SECVNDVS. PATER. CONSTR
 VXIT. C. LYSIVS. POSTVMVS
 OPERE MVSIVO EXORNAVIT.

Hinc *Musivarios* Artifices vocat Constantinus Magnus in Lege ad Maximum data (c), ut observat Pancirolus (d); & doctissimus Gothofredus hanc legem illustrans putat male *Musearios* vocari in Cod. Justiniano, in L. 1. de excusat. artific. lib X.

Vocis autem hujus originem alii ab hebræa radice derivarunt, ut refert Ciampinus (e) vel a græco nomine μουσίον, sive verbo μουσιῶν, hoc est *variare* & diversis coloribus aliquod exprimere, ut explicat Bulengerus (f) vel μουσαῖος *Musivus* a concinnitate, idest apte, & eleganter compositus, ut loquitur Joseph Scaliger (g). Aliquibus verò visum est a Muscis deducere, quia minutissimis lapillis Musiva contexta sint; vel a Musis, quia opera magno ingenio parta his magis conveniant; sive quia loca publica, ubi viri doctissimi haud infrequentes essent, Musea appellarentur, eorumque pavimenta musivo exornarentur opere, ut censet Sponius (h). Author anonymus, qui Commentationem scripsit in antiqua monumenta Tigurina editam a Schelhornio, (i)

A 2

operi

(a) In Pescennio Nigro.

(b) Vol. I. novi Thesaur. Class. 6. pag. CDLXXVIII. num. 7.

(c) Cod. Theod. lib. 13. tit. 4.

(d) De corporibus Artific.

(e) Veter. Monim. par. I. cap. x. p. 79.

(f) De Pict. lib. 1. cap. 8.

(g) In notis ad lib. 5. Manilii.

(h) Recherch. curieuses d'Antiquité Dissert. 2. pag. 29.

(i) Amœnit. Litterar. tom. 7. §. 7.

operi huic ab inventore nomen inditum censet; Inventorem verò Musim Artificem quemdam putat authore Pausania; (a) sed hae, ut mea fert opinio, difficiles sunt nugæ, cum nihil certi habeamus, & volens lubens sinam, ut quisque suum sensum habeat; de re siquidem inquirendum; disputationes de origine vocis aliis relinquimus.

Minima, ac tenuissima mirabili huic Arti primordia dedit secandi marmoris inventum, quisquis *importuni ingenii vir*, ut Plinii verbis utar (b), hoc prius aggressus est. Opus ab initio simplicissimum, quo versicolorum marmorum crustis pavimenta sternerentur, cui perficiendo satis erat secandorum marmorum ratio. Prius namque marmora in fodinis cædi a Lapicidis oportuerat, eaque per Marmorarios secari, & expoliri, quàm ad amussim, & normam Quadratariorum operâ formarentur, ut ex variis coloribus permixta ædium parietibus non minus, quàm pavimentis ornamento essent. Ex hac secandi marmoris arte, quam vetustiore fuisse picturâ, & statuariâ, quarum utraque cum Phidia initium habuit, Olympiade LXXXIII., Plinii testimonio compertum est, (c) inventum manavit, quod primum grandioribus marmorum crustis, hisque variegatis, & in diversas formas resectis constitit; inde exquisitus pavimentorum luxus, ut nobiliorum ædium splendori humiliorum etiam partium cultus accederet, eò usque processit, ut in minutissimos lapillos marmora caderentur, qui mirando artificio dispositi, varioque colore permixti picturam ipsam æmulerentur. Hæc mihi simplicissima, ideoque verior rei, atque artis origo videtur, hic progressus, ut fert humani ingenii natura. Hinc varia illa Musivorum genera toties memorata veteribus, Sectilia, Tessellata, Lithostrota, de quibus inde agam singillatim, Musivorum esse genera dico, non Pavimentorum, ut Salmasio (d) visum, & P. Ludovico de la Cerda, qui (e) post Anastasii loca, quæ affert, subdit: *Quibus, & aliis infinitis prope locis Musivum*

(a) Lib. IV. Cap. 24.

(b) Lib. 36. cap. 6. num. 9. pag. 289.
tom. 5. edit. Parisien.

(c) Lib. 36. cap. 5. pag. 272. tom. 5.

(d) Ad Spartian. Æl. cap. 6.

(e) Advers. Saec. cap. 15.

Musivum opus non in pavimento ponit; itaque numquam pavimenta fuisse Musiva, quod volunt aliqui, & primæ eruditionis viri, & mihi consensus est cum illis, qui volunt Cameras tantum, & Absidas musivo opere perfectas. Adiicit inde Gregorii Turonensis locum, mox pergit: Est autem Musivum opus, Tessellatum opus: dices pavimenta fieri solita tessellatione quadam, & id ipsum est opus Camerarum: fateor quidem, numquam tamen nomen ipsum Musivi operis datum est pavimentis, sed tantum Cameris, & Absidibus, neque in ullo Scriptore invenies: In sacro certissimum est non inveniri, in prophano est certo certius. Eugepe? Edictiones hæ sunt Ædilitiæ? Videant Eruditi, quæ ista est argumentatio; Anastasius, Gregorius Turonensis, & centeni alii Scriptores, ac veteres Inscriptiones dicunt, hunc, illum exornasse Cameram, Absidem, Trullum opere musivo, igitur Cameræ tantum, Absides, Trulli, non verò pavimenta opere musivo exornata fuerunt: nihil enim ineptius; illud verò ineptissimum, quod P. la Cerda sentiens vim, atque impetum rationis, (nam pavimenta tessellata fuerunt, & Cameræ, & Absides) fugit ad nomen Musivi. Ego autem fugio disputationes de nominibus, quas Grammaticis dimitto; de re disquirendum puto, ut in qualibet facultate, ita in hac, in qua versamur, materia.

A P. Ludovico la Cerda tacitus hanc eandem sententiam clepsit Salmasium dumtaxat extollens Anonymus Author Commentationis in antiqua marmora Tigurina, (a) qui hallucinari, inquit, omnes, dum Musivum Pavimentis assignant, quod Cameris, & Absidibus proprium: Cameram, pergit, Trullum, Absidem legimus ubique de Musivo pictam: Solum autem numquam: tantum certe interest inter Musivum, & pavementum, quantum inter Solum, & Cameram Triclinii &c. nusquam invenies dictum Pavimenta de Musivo picta. Hallucinatur nempe ipse, hallucinatur Salmasius cum suis vel centum testimoniis, quibus assertum hoc, veriùs commentum firmat. Materies, atque opus, non testimonia veritatem demonstrant, & facile ignoscimus Anonymo, P. la Cerda, & Salmasio, quibus hoc antiquitatis genus

---

(a) §. VII. apud Schelhorn. Amœnit. Liter. tom. 7.

genus raro visum; nos, qui Romæ vivimus, qui vidimus innumera Musiva, fidem cunctis spondemus nostram, falsa esse, quæ suo ingenio, non ex oculis fidelibus accepta narrat Salmasius. Pavimenta penè dicam innumera Romæ detecta sunt eodem musivo opere laborata, quo Camerae, Absides, Fornices de Musivo picta; eadem materia, & forma pavimentorum, quæ Absidibus, Trullis, Cameris, Fornicibus, ut egregie fallantur, qui a loco differentiam educunt Musivorum. Materia, & forma genus faciebant diversum; genus Musivum est, ubi tessellæ grandiores, vel minutiores, aut minutissimæ unius, vel alterius figuræ, ut infra dicam, ibi Musivum aut Sectile, aut Tessellatum, aut Lithostroton, aut Asaroton, sive id in pavimento fuerit & Solo, sive in Abside, Camera, Trullo: ubi verò Musivum opus imaginem referebat rei alicujus, de Musivo pictum dicebant, non verò cum sola esset, & simplex versicolorum marmorum incrustatio. Nescio autem, quid sibi velit idem Author Anonymus Commentationis in Antiq. Monum. Tigur., cum ait eodem §. VII.: *Quidquid ex priscis Authoribus de ratione hujus operis discimus, huc redit, omnem musivi operis artem ad picturam esse referendam*: id si est, jam inficiari non potest pavimenta de Musivo picta; nam Plinius aperte: *Pavimenta originem habent apud Græcos elaborata arte, picturæ ratione, donec Lithostrota expulere eam*. Emblemata siquidem illa, quæ in pavimentis erant, picturæ ratione laborata fuerant crustulis ex argilla in varios tinctis colores, inde cæforum marmorum tessellulis. Idem Statius de Tiburtina Manlii Vopisci Villa, loco, quem dabimus infra; idem Athenæo lib. XII. Deipnos. Sed de his clarius agemus. Illud nunc animadvertendum est, ut si quandoque occurrit apud veteres Scriptores Musivorum mentio, quæ picturam præferre videatur, ut apud Trebellium Pollium illis verbis: *Coronam civicam picturatum de Museo*; vel apud Spartianum: *in porticu curva pictum de Musivo*, quibus addi possunt S. Augustini verba (a): *Et cetera hominum, vel quasi hominum genera, quæ in maritima Platea Carthaginis*

(a) De Civit. Dei, lib. 16. cap. 8.

thaginis Musivo picta sunt, falsum iudicium proferret, qui penicillo formata censeret, quæ Musivo picta vocarentur, quæque minutissimis, & versicoloribus lapillis apte, atque eleganter contexta, picturæ imaginem referrent, ut male putavit Bulengerus (a) perperam interpretatus Trebellii Pol-
lionis verba. Recte Henricus Salmuth (b) illustrans Martialis
versum (c)

„ *Quisquam picta colit Spartani frigora saxi* :

ait Poetam potentiorum Civium luxum celebrasse, quod ædium parietes eis essent Laconico marmore obducti, & quia variegato opere exornarentur, ideo pictos vocavit. Recte quoque Casaubonus (d), qui Athenæi verba recensens, ait : *Recentiores imitati Latinos μουσιῶν usurpant pro picturare de Musivo, μουσικα illis opus ejusmodi, μουσιότης artifex Musivarius, ἀνθρα pavimenta appellat, vel picta multis diversis coloribus, vel in quæis veri flores depicti, : atque ita intelligendum esse Anastasium Biblioth. (e) ubi picta marmora testulis, ac crustis vocat.*

Quis autem artis secandi marmoris author fuerit, non satis exploratum est, an Græcis, Ægyptiis, vel Persis laus hæc tribuenda sit. Plinius (f) suspicatur huic invento originem dedisse antiquissimam Halicarnassi Mausoli domum Proconesio marmore ornatam. Pausanias verò authorem facit cædendi marmora ad tegulæ formam Bysam Naxium de Lapidinis Pentelicis, (g) unde ei Statuæ erectæ cum hac epigraphe :

Naxi hac Latoide fecit solertia Byza

Cui primum secta est tegula de lapide (h).

Ætas autem Byzæ respondet Regno Astyagis Cyaxaris filii, qui Medis imperavit anno IV. Olympiad. XLV. ut ex clariss. Viro Blasio Caryophilo (i).

Anti-

(a) De pictur. lib. 1. cap. 8.

(b) In annotat. ad Pauciol. de Rebus deperd.

(c) Lib. 1. Epigr. 84.

(d) Animadv. in Athenæum lib. 12. cap. 11. pag. 542.

(e) In Leone III. Epist. 67.

(f) Cit. lib. 36. cap. 6. pag. 287. tom. 7.

(g) Eliacor. lib. 5. cap. 10.

(h) Pag. 34.

(i) Dissert. I. de quarundam Lapidinarum Epochis pag. 154.

Antiquissimam apud Ægyptios fuisse hanc artem, atque ad Tosorthri Regis Imperium referendam putavit Syncellus. (a) Ille enim, qui ob medicandi peritiam Æsculapius dictus est, ædificandi sectis lapidibus rationem invenit, regnavitque secundus Rex tertiæ Dynastiæ Regum Memphitarum, quæ initium habuit anno DLV. juxta Aphricani sententiam, vel anno DXLIX, ut vult Eusebius, post Diluvium. Quamvis verò Ægyptii his artibus excolendis haud multum præstiterint, cum interdictum ipsis esset quicquam novi aliis proponere, atque in publicum, quod cæteri a patrio more defletores imitarentur, proferre, ut ex Platone (b). *Non licet neque Pictoribus, neque aliis hujusmodi artificibus, qui aliquid effingunt, novi aliquid in medium proferre, aut alia quæpiam, invenire, quàm ea, quæ quotidiano Patriæ usu observantur*; fodiendis tamen, secandisque marmoribus multam operam impendisse fidem indubiam faciunt præclarissima Obeliscorum, & Regalium sepulcrorum monimenta, quorum admirandæ moles omnium usque adhuc Ægyptum peragantium oculis obversantur. Eoque magis hanc artem in more positam apud Ægyptios fuisse, testis est Herodotus, (c) qui Labyrinthum prope Urbem Crocodilorum ædificatum recensens, conclavia, & cubicula, his verbis describit: *Horum omnium lacunar, quemadmodum parietes, lapideum est, sculptilibus passim figuris ornatum, singula aula maxima ex parte digesto lapide albo columnarum ambitu redimita*; nec non Athenæus, (d) qui refert hos non secus, ac Arabes parietes nigris lateribus, & albis variasse, interdum etiam lapide, quem Alabastritem vocant, exornasse. Hoc autem marmor, sive ex montibus Arabiæ excisum, ut existimat idem Caryophilus, (e) sive circa Thebas, ut Theophrasto visum est, Onychen prius dictum, Plinius tradidit (f) ac deinde Alabastritem vocatum. Diverforum marmorum feracissima Regio hæc est, & perpetuis montium jugis Syenem usque producta superior pars Lapicidinarum

(a) Chronograph. pag. 56. 57.

(b) II. De Legibus pag. 656.

(c) Histor. lib. 2. n. CXLVII.

(d) Lib. 5. pag. 206.

(e) Pag. 95.

(f) Lib. 36. cap. 7. p. 292. 293. tom. 5.

dinarum vestigia servat adhuc, unde Columnarum, & Obeliscorum immensæ moles excisæ sunt.

Persis quoque hanc secandi marmoris artem fuisse, luculentam fidem facit Paraphrastes Chaldæus, (a) illis verbis: *Ecce ego straturus sum alabastrite lapides pavimenti tui.* Nec mirum sane Persas hanc ante omnes artem excoluisse, cum, ut ex Xenophontis Oeconomico patet, non agriculturam, modò, sed & artificia omnia accuratè Præsides Provinciarum, Urbibusque, & Arcibus Præsecti tueri volebant. Ergo omnis generis opificum numero affluentem Persidem nulla, vel ad necessarios usus, vel ad voluptates comparandas opificia desiderasse constat, ut observavit Briffonius. (b) Nec Persidi nobiliora marmora, quæ ibi gignerentur, defuisse certum est, ut Regibus, quibus pro more erat delicate, ac molliter vivere, ac sumptuosior cibi, vestium, aliarumque rerum cura esset, elegantiores quoque ædes fierent, pavimenti marmoribus stratis.

Antequam verò marmoraria pavimenta explicemus, quibus initium secandorum lapidum inventum dedit, pavimentorum originem, variaque eorum genera disquirere operæ pretium existimavimus, ut faciliori, quo fieri potest, gradu ad Musivum, diversasque ejus species referendas sermonem, deflectamus. Pavimenta igitur a paviendo, sive feriendo, dicta sunt, ut ex Varrone, (c) Columella (d) Catone (e) & Cicerone (f) liquet; ipsum autem instrumentum, quo feriuntur, pavicula vocatur, ut habetur ex Philandro ad Vitruvium, (g) & Bergierio. (h) Quomodo verò pavimenta fierent clare explicat Franciscus Marius Grapaldus (i) his verbis: *Pavimenta autem sunt a pavire, quod ferire significat, quia fiebant, & sunt è lapidibus, & testulis bene percussis, addita calce, fractis etiam testis utendo, sic ut firmiores durent, insis addita calce, quæ vocant Signina, sunt hæc barbarica, & testacea, Latini festucas subjiciendo ganæa nuncuparunt.*

B

Alia

(a) Esai. 54. 11.

(b) De Regno Persarum lib. 2. p. 224.

(c) De Re rustica lib. 1. capit. 51.

(d) Lib. 1. cap. 6.

(e) Cap. 18.

(f) De Divinat. 110.

(g) Lib. 7. cap. 1.

(h) Des grands chemins del' Empire Rom. livr. 2. chap. 11.

(i) De partib. Ædium, lib. 2. verbo PAVIMENTA.

Alia autem pavimenta *subtegulanea* appellantur, quæ sunt sub tegulis, idest in cavis ædium, alia *subdialia*, quæ aperto coelo existunt, ut distinguit Vitruvius (a) ubi regulam tradit, qua construenda sint subdialia pavimenta, ut non minus Solis æstus, quam hyemalis gelu innocue ferre queant. Hi igitur, qui pavimenta construebant, Pavimentarii dicti sunt, quos primum innotuisse ex tabula Antii reperta, & in Museo Albano reposita observavit præstantissimus Vir Antonius Franciscus Gorius, (b) qui aliam refert (c)

GENIO COLLEGI
PAVIMENTARIORVM
M. ALFIVS ONESIMVS
DEDIC. K. MART.
M. SIL. L. NORB. COS.

Neque hoc nomine musivarios Artifices complecti posse in comperto est; supersunt enim antiquæ epigraphæ, in quibus Musivariorum fit mentio. Pavimenta verò Signino opere inducere aliud non erat, nisi testis tuis addita calce, ea construere, & ideo Signinum vocatum, quia apud Signinos testæ excellentiores essent, ut putat Joannes Laetus (d) quo pavimenti genere Veneti ad luxum utuntur. Nobis autem de hac pavimentandi ratione instituendus sermo non est, sed de iis tantum, quæ lapillis marmoreis, vel encausto pictis integerentur.

Hæc autem Pavimenta grandioribus prius marmorum crustis in diversas formas resectis, & persæpe multiplici colore variegatis obducta sternebantur, prout ea majori, vel minori cultu ad ædium luxuriam construenda locarentur. Hujus inde generis pavimento *Tessellati Sectilis*, *Segmentati* nomen est datum, quia diversorum Marmorum tessellæ miro artificio dispositæ simul aptarentur, donec Musivariorum solertia, in minutissimas

(a) Lib. 7. cap. 1. pag. 128.

(b) In Annot. ad Donianas Inscript.
Class. 1: pag. 64.

(c) Class. 9. pag. 351.

(d) Comment. ad Lib. Vitruvii cap. 2.

nutissimas partes divisis tessellis marmorum, ornatiora fecit pavimenta.

Sectilium, & tessellatorum opera prior distinxit Vitruvius (a) cujus verba non abs re erit hîc referre: *Supra nucleum ad regulam, & libellam exacta pavimenta struantur, sive sectilibus, sive tessellis*, quibus verbis factum est, ut viri docti, dum differentiam quærent inter *sectilia*, & *tessellata*, in diversas abierint sententias, quas referre in commune legentium commodum esse ducimus, & nostrum, qualecunque illud sit, iudicium Eruditorum censuræ subiicere. Philander (b) *Sectilia* vocat parvas crustas in varios interdum colores, idest opus amusseatum, sive *Museacum*, sive *Musivum*, vulgo *Musaicum* vocamus. Per *tesseras* autem, *quadrata grandia*: atque ita Vitruvii locum explicat. Sæctilium, & tessellatorum distinctionem agnovit quoque Salmasius (c) Vitruvii auctoritatem secutus, quamvis nonnulli perperam interpretati Vitruvii verba ad ejusdem rei significationem demonstrandam *sectilis*, & *tessellati* vocabula promiscue assumant. Salmasius tamen, licet Vitruvii sententiæ adhæreat, *sectilia* à *tessellatis* disjungens a Philandri interpretatione discedit, ubi explicat, quænam *sectilia*, atque *tessellata* vocentur; Piora enim ad ea tantum referenda existimat, quibus pavimenta, idest lapillis *sectis* ex diversæ speciei, & coloris marmoribus stererentur; posteriora verò illa sola nuncuparentur, quæ ex parvis tessellis, hoc est calculis in varios colores tinctis formarentur. Aliam amplexus est sententiam Bernardinus Baldus, (d) qui Philandri commentum improbens *tesseras* putat *Musivis* tantum congruere, *sectilibus* verò grandiores marmoris crustas designari: Ego contra *tesseras* puto ad *Musivum* opus pertinere; *Sectilia* verò *secti* marmoris esse *quadrata grandia*. Certe Latinis *tessera* est forma cubica. Dadum dicimus nos, unde opus ipsum ideo *tessellatum* dicitur, quod ejusmodi formæ lapillis sit compactum, ut Romæ videre est in vetustis Ecclesiarum pavimentis;

B. 2

(a) Lib. 1. cap. 1.

(b) Lib. 7. cap. 1.

(c) Ad Plinian: Exercit. pag. 1214.

(d) De Significat. Vocabul. Vitruvian. verbo TESSERA.

mentis; & Venetiis in Templo Augustissimo D. Marci; Senis quoque, & alibi: Atque in hac eadem sententia sunt Joannes de Laetis (a) necnon Perravultius, (b) quorum prior tessellati, non lithostroti vocabulum musivis operibus tantum aptari atque convenire censet; alter verò tesseriis musiva tantum complecti posse existimat, quia tesserae figuram quadratam, seu cubicam habeant. Ab horum interpretatione longe progressus Ciampinus tessellatum illud putat, quod e diversis versicolorum marmorum crustis in formas diversas resectis elaboratur in quadrati videlicet formam, quadrilateri, trianguli, sectionis conicae, sphaericae, sive circularis, pentagoni, hexagoni, octagoni, & aliarum geometricarum figurarum. Sectile verò post tessellatum inventum esse, in quo tribus, aut duobus tantummodo diversorum colorum marmoribus, hominum, & animalium figurae representantur. Musiva itaque ab utrisque disjungit, nec inter tessellata, vel sectilia recenset, immo ab antiquis post tessellatum, ac sectile adinventum fuisse non improbabili conjectura argui posse existimat. Nulla sectilium, & tessellatorum habita ratione, triplicis distinctionis foedere, Musivorum species complectitur Bergierius, (c) atque Pavimenta, quae parvulis marmoreis lapillis integuntur, vocat segmentata; quae ex lapillis igne coloratis coalescunt, musiva; quae verò formam aliquam hominum, vel animalium haberent, vermiculata; Tessellati operis mentionem facit Blanchinius (d) illud vocans, quod grandioribus marmorum crustis construitur, ubi uncia pedis Romani vix novem, & quandoque quatuor crustas tantum complectitur, atque improprie Musivum dici.

Nos verò inter dissidentium Scriptorum sententias, non tamen aliorum conjecturas rejicientes proprium ferre iudicium audemus, quos longa Musivorum tractatio, proximè elapsis annis, e terra egestorum docuit non minus, quàm ea, quae sparsim edita de Musivaria arte percepimus. Vitruvius laudato loco, cum pavimentorum parandorum praecepta, & regulas traderet, nullam dubitandi rationem reliquit sectilibus, & tesse-

(a) Comment. ad lib. 7. Vitruvii cap. 1.
(b) Comment. ad lib. 7. Vitruvii cap. 1.

(c) Lib. 2. cap. 18.
(d) Cap. 2. Inscript. Sepulcr. Libert. & Servor. Liviae.

& tesseris Musivaria quoque pavimenta comprehendisse, quæ ipsius ætate magno in pretio erant, & maxime frequentabantur ad exornanda non minus publica Urbis ædificia, quàm privatas potentiorum civium ædes; hæcque communis est Interpretum omnium sententia, nisi affirmare quis audeat, illum de Musivariis verba facere consultò omisisse, dum artem, qua sui temporis pavimenta conficienda essent, apertè doceret. Principiò itaque dicimus deceptos eos, qui differentiam inter sectilia, vel tessellata repetunt vel a colore, sive naturali, sive arte picturæ, atque ignis vi coctilibus indito, vel a magnitudine tesserarum, & crustularum, ita ut majoribus unum, minoribus alterum nomen tributum fuerit. Ut ut verum sit, crustulas, tessellasque marmorum, quibus Musiva opera Pavimentorum, sive aliarum partium ædificiorum elaborata erant, majores, minoresque fuisse, non tamen verum est, opus illud majoribus, vel minoribus tessellis laboratum, sectile, vel tessellatum dictum fuisse a magnitudine, vel tenuitate crustularum; Tessellatum, & sectile nomina sunt, quæ non magnitudinem, sed *figuram* calculorum distinguebant. *Tessellata* Pavimenta dicebantur, quæ calculis cubicæ figuræ composita erant: *Sectilia* verò dicebantur, quæ laborata erant crustulis, calculisque figuræ cujuscunque: Locus ipse Vitruvii, quem supra dedimus, manifestò id demonstrat, ut mirum profecto videatur viros doctos ancipites, diversosque fuisse in hac disquisitione. *Cum ea* [pergit Vitruvius] *pavimenta extructa fuerint, & fastigia extruções habuerint, ita fricentur, ut si sectilia fuerint, nulli gradus in scutulis, aut trigonis, aut quadratis, seu favis extent, sed coagmentorum compositio planam habeat inter se directionem. Si tesseris structum erit, ut ea omnes angulos habeant æquales, nullibique a fricatura extantes.* Hanc loci hujus observationem mihi surreptam post hæc scripta vidi ab Anonymo Authore Commentat. in Antiq. Monumen. Tigurin. §. VI., quam dedit Schelhornius Amœnit. liter. tom. VII.

Tenemus igitur ab antiquis Scriptoribus, nomina, quæ materiem exprimunt, qua pavimenta laborata essent, & ob id ceromata, asarota, lithostrata dicebantur; tenemus nomina, quibus *figura* lapillorum, & calculorum designabatur,

ab eaque tessellata, vel sectilia pavimenta nominata fuerunt: ignoramus verò quo nomine musiva opera vocarentur, habita ratione magnitudinis, atque exilitatis crustularum, & lapillorum. Figura calculorum, quæ nominibus sectilium, & tessellatorum pavimentorum designatur, nihil proficit ad magnitudinem eorundem calculorum exprimendam. Licet enim crustulæ sive trigonæ, sive oblongæ, sive favæ, aut hexagonæ e marmoribus exciderentur, atque ita in diversas formas dividerentur, ut loco, & rei, quæ repræsentanda erat, congruenter aptari possent ab artifice musivario, hæ tamen crustulæ diversæ magnitudinis esse potuerunt, marmoribus vel in grandiores, vel in minutos, vel in tenuissimos lapillos resectis. Tesserae verò, etsi geometricam figuram, quæ cubus vocatur, habuerint, non tantum minutissimos, tenuissimosque lapillos significare poterant, sed opus quoque, quod crustis grandioribus, licet in cubicam formam resectis, constaret: Cubica itaque lapillorum forma non facit, ut ex ea Musivorum species possint dignosci. Salmasius verò, qui sectilia usurpat ad Musiva lapillis marmoreis explicanda, & lapillos encausto pictos ad tesseras refert, longe a veri ratione recedit. Eadem enim structuræ ratio, atque ars servanda erat, sive marmoreis, sive igne coloratis lapillis pavimenta sternerentur, atque idcirco & minus vera, & minus apta distinctione usus est ad Vitruvii locum interpretandum.

Non omnia equidem pavimenta musivis operibus adnumeranda sunt; quæ marmoreis tabulis incrustata, ad rem musivariam non pertinent; quæ grandioribus lapillis, sive sectilia fuerint, sive tessellata, & sive marmoreis, sive pictis, & igne coloratis crustis laborata Solum operiebant, vix musivis operibus accensenda, quamquam id aliquibus visum sit, inter quos Julius Cæsar Bulengerus, (a) & Du-Cange (b). Hoc enim pavimenti genus tanquam grandioribus marmorum frustulis compactum, quamvis nitidum fuerit, & expoliturum, longe tamen abest ab alia pavimentorum specie, quæ longa Musivariorum artificum operâ, atque parvis lapillis strata quotidie

---

(a) De pict. lib. 1. cap. 8.

(b) In Gloss. verb. MUSIVUM.

tidie cernimus & in Urbe, ac ex Suburbanorum ruinis sæpe ad hæc nostra tempora egerimus. Quippe qui grandioribus crustis pavimenta sternendi artem bene callent, non inde aptos, atque idoneos musivario operi sternendo invenies, quibus necessarium est & multiplices colorum gradus distinguere, & optimam delineandi rationem tenere, ut ea, quæ parvis lapillis in unum compactis exhibent, picturam ipsam æmulari videantur. Musivariis operibus proprie tribuenda sunt, quæ minutis, aut minutissimis calculis, lapillisque constabant, sive ea tessellata, sive sectilia vocemus, segmentata, spicata, lithostrota, asarota, vermiculata: sectilia, & tessellata figuram, ut diximus, non magnitudinem lapillorum exprimebant: alia potius nomina magnitudinem crustularum indicant. Eadem igitur ac Sectilia, quamvis diversa nuncupatione, dicimus esse *Segmentata*, cum a sectilibus nihil differant figuræ ratione, differant licet tenuitate, atque exilitate lapillorum. Segmenta enim nihil aliud sunt, quàm particulæ a marmoribus avulsæ, & excisæ, teste Plinio (a): *Crassior arena laxioribus segmentis terit, & plus erodit marmoris*: Unde segmentata pavimenta illa sunt, quæ parvis marmorum lapillis a musivariis Artificibus construuntur, non crustis grandioribus, quibus segmenti nomen non convenit. Pausanias ideo variegatam animalium pellem vocat *Segmentatam*, & maculis distinctam (b). Eademque ratione ad demonstranda lignea ramenta varie picta, quibus puerprum cunæ formarentur, hoc vocabulo usus est Juvenalis (c).

Et segmentatis dormisset parvula cunis.

Quandoque etiam usurpata segmenti vox ad monilia significanda, immo etiam ad indicandas extremas vestium partes, ut idem Juvenalis cecinit, (d)

Segmenta, & longos habitus, & flammea sumit.

Atque Ovidius meminit (e)

Quid de veste loquar, non jam segmenta requiro.

His

(a) Lib. 36. cap. 6. pag. 290. tom. 5.

(b) Arcad. lib. 8. pag. 287. edition. Florent.

(c) Sat. 6.

(d) Sat. 2. 13.

(e) De Arte amandi lib. 3. 34.

His adjungimus Magni Felicis Ennodii Ticinensis Episcopi verba; *Quo in Segmentis posito, quæ ab hostibus sumpta fuerunt arma, tremuerunt idest (ut Sirmondus exponit) Quamdiu Consul fuit in Toga picta, seu palmata veste Consulari, quæ Segmentis aureis ornari solebat: (a) Spicata verò quandoque dicta, quia lapilli simul juncti spicæ similitudinem redderent. Hæc pavimenti species à Vitruvio memoratur, (b) & in Epigraphe, quam exhibet Muratorius (c).*

P. RVBRIVS TROPHIMVS ET
RVBRIVS AGATHOS C. L. ATRIVM
REFECERVNT ET VERMICVLVM
STRAVERVNT ITEM PAVIMENTVM
SPICAM STRAVER. ET SEDILIA
CIRCVMITVM REFECERVNT INPENSA SVA
L. NONIO TORQVATO ASPRENATE
T. SEXTIO MAGIO LATERANO COS.

Sed hæc musivi species ad formam potius, & dispositionem totius operis, quàm ad magnitudinem, vel tenuitatem lapillorum pertinet.

Quod autem à Latinis Sectile, sive Segmentatum dicebatur, Græci λιθόστρωτον vocarunt a λίθος Lapis, & στρώτός stratus a verbo στρώννυμι. Ac quamvis laxiori vocabuli significatione omnibus pavimenti aptetur, quæ lapidibus integuntur, atque, ut observavit Ciampinus, (d) etiam publicas vias complectatur, quæ lapidibus sternerentur, quod à Poenis primò inventum per omnes deinceps Romani Imperii Provincias mirabili studio propagatum fuit; tamen Lithostroti nomine proprie usi sunt Latini ad explicanda, designandaque pavimenta, quæ parvis marmorum lapillis formata, cernerentur. Indubiam hujus rei fidem facit Plinius his verbis

(a) In panegy. Theoderici Reg. & ibi Sirmond. in notis ad Ennodii Panegyrici: pag. 1597. & 1598. tom: 1.
(b) Lib. 1. cap. 1.

(c) Tom. 1. Inscript. Class. 5. pag. 314. 2.
(d) Vet. monum. cap. 10. par. 1. pag. 79.

bis (a) : Lithostrata captavere jam sub Sylla : parvulis certè crustis extat hodieque , quod in Fortuna Delubro Præneste fecit : & Lithostrotorum priùs Varro meminerat (b) . Cum enim Villam haberes opere tectorio , & intestino , ac pavimentis nobilibus Lithostrotis spectandam , parum putares esse , ni tuis quoque literis exornati parietes essent . Accedit quoque Julius Capitolinus (c) cujus verba hæc sunt : Instituerat (idest Gordianus) porticum in Campo Martio sub colle pedum mille , ita ne ab altera parte aque mille pedum porticus fieret , atque inter eas pateret spatium pedum quingentorum , cujus spatii hinc , atque inde viridaria essent , lauro , myrto , & buxo frequentata : medium verò Lithostrotum brevibus columnis altrinsecus positis , & figillis per pedes mille , quod esset deambulatorium .

Idem habetur ex Evangelio D. Joannis , (d) , & apud recentiores , inter quos recensendus est Iiidorus , (e) ubi ait : Pavimenta originem apud Græcos habent elaborata arte pictura ; Lithostrota parvulis crustis , ac tessellis junctis in varios colores ; Nec non Grapaldus (f) Lithostrota e parvulis crustis marmoreis , quasi pavimenta lapidibus strata ; quibus addi debet Isaacius Casaubonus (g) qui ait : Cicero porticum domus suæ pavimentatam ait in oratione pro domo , idest arte pavimenti , ut Lucilius dixit . Græci quoque λιθώστρωτον hoc pavimenti genus vocarunt , & e Latinis Varro , & Plinius .

Lithostrota itaque appellantur ea musiva opera , & præsertim pavimenta , quæ parvis marmorum versicolorum lapillis variata fierent , atque exornarentur , quæ prius Græci , deinceps Latini ασάρωτα quoque vocarunt ; Hoc autem eis inditum nomen a verbo σαρών manavit , quod verro significat & σάρειν idest verrere , & scopis purgare , habemus in Onomastico Pollucis (h) . Hinc σάρον instrumentum illud est , quo pavimenta verrere solemus ; Quare cum hujusmodi pavimenta

C

(a) Lib. 36. cap. 65. pag. 343. tom. 5.

(b) De re rust. lib. 3. cap. 1.

(c) In Gordiano hujus nominis III.

(d) Cap. 19.

(e) De Origin. lib. 15. cap. 8.

(f) De partibus Ædium lib. 2. verbo PAVIMENTA .

(g) Animadv. ad Svetonium lib. 1.

(h) Lib. 10. cap. 5.

vimenta verri non patiantur, nec nisi vulgari albo linteolo ea detergi, ac expoliri oporteat, ideo præposita literâ A, quæ apud Græcos negationem facit, ἀσάρωτα nuncupata fuerunt, ut observavit Lilius Gregorius Gyraldus (a). Præclarissimus verò testis erit Plinius, (b) qui Pergamenfis Asaroti celebritatem extollit his verbis: *Pavimenta originem apud Græcos habent elaborata arte, picturæ ratione, donec Lithostrota expulere eam. Celeberrimus fuit in hoc genere Sosus, qui Pergami stravit, quem vocant Asaroton œcon, quoniam purgamenta coena in pavimento, quæque everri solent, velut relicta, fecerat parvis et testulis, tinctisque in varios colores.* Plinii testimonio aliud Pappinii addimus (c) qui dum Tiburtinæ Villæ, quam ad Anienis ripas Manlius Vopiscus excitaverat, delicias, splendoremque canit, laquearium, pavementorumque nitorem describit.

*Calcabam nec opimus opes; nam splendor ab alto
Defluus, & nitidum referentes æera testæ
Monstravere solum, varias, ubi picta per artes
Gaudet humus; superatque novis Asarota figuris.*

Hinc pavimenta illa, quæ parvis lapillis varie tinctis strata sunt, asarota vocavit Sponius (d) & asaroticos lapillos recensuit Sidonius Apollinaris in Narbone, ut animadvertit Joseph Scaliger (e) Vermiculata verò opera ea dicimus, ubi tenuissimis lapillis, rerum, animalium, hominumque imagines effinguntur, quibus formandis, si excellens artificis manus accesserit, picturam ipsam æmulari videantur. Huic sententiæ auctoritatem fecit Plinius (f) cujus verba opportunum erit referre. *Nunc verò, idest pictura, in totum marmoribus pulsa jam quidem & auro: nec tantum ut parietes toti operiantur, verum & interraso marmore, vermiculatisque ad effigies rerum, & animalium crustis.* Plinii verba usurpavit Gutherus vermiculato operi significando, : *interrasæ enim marmore, vermiculatique ad effigies rerum, & animalium crustis parietes,*

(a) Pag. 470.

(b) Lib. 36. cap. 25. pag. 340. to. 5.

(c) Lib. 1. Sylvarum.

(d) Recherch. curieuses. d' antiqu.

dissert. 2. par. 28.

(e) Ad lib. 5. Manilii.

(f) Lib. 35. cap. 1.

etes, & pavimenta operiebantur (a) nec aliter Pancirolus censuit, (b) qui ait: Sunt qui emblemata, seu opus vermiculatum ex tessellis marmoris varii coloris in homines, & varias animalium formas effingunt, vulgo Musaicum vocant. Gothofredus quoque legem illustrans (c) Maximo inscriptam, ubi de Musivariis verba facit, sic ait: Faciebant nempe opus vermiculatum in varias figuras. Vermiculati vocabulum ad minutos musivo opere lapillos designandos primum innotuit ex Lucilianis versibus. (d):

Quam lepide lexeis composita! ut tesserula omnes.

Arte pavimento, atque emblemate vermiculato.

Sive, ut aliis placet:

Endo pavimento, atque emblemate vermiculato.

Quæ lectio magis congruit, non solum ad superfluitatem, utriusque vocabuli tollendam, cum in alterutro eadem sit in illo carmine Musivi significatio, verum etiam, quia aptius convenit locutioni illius temporis, usurpato *endo* pro *in*; ut pluribus cumulatis exemplis Ennii, Festi, Lucretii, veterum Legum de Jure Sacrorum, aliorumque ostendunt Laurembergius, & Gifanius (e).

Horum carminum mentionem fecit Cicero in Bruto (f) quibus Lucilius rite exagitat Albutium Scævolam, qui diligentiam in verborum structura nimis accurata, & operosa uteretur. Nec deest Nonii Marcelli autoritas (g) qui vermiculatum pro minuto explicat; cujus sententiæ adhærendum existimat Petrus Crinitus his verbis (h): C. Plinius vermiculatum opus existimat, quod esset variegatis crustis, atque maculosis ad effigiem vermiculi, ut minime sit improbanda Nonii sententia, qua pro minuto vermiculatum exponit. Quia tamen vermiculus est scalpellum, seu verunculum Sculptorum, ut ait Bulengerus (i) nec vermiculorum figuram referunt parvi lapilli, quibus Musiva coalescunt, Nonii interpretationem, cui viri docti communi consensu acquiescunt, improbat aperte Salmasius (k)

C 2

affirmans

(a) De jure Manium lib. 2. cap. 29.

(b) De Corporibus Artificum c. 11.

(c) L. ad Max. Cod. Theod. lib. 13. tit. 4.

(d) Ex incerto Satyr. lib. Lucilii.

(e) In Antiquario pag. 153. edit. Lugdun. 1622. Indice Lucretiano.

(f) Cap. 79.: & clarius in Oratore lib. 3. cap. 44.

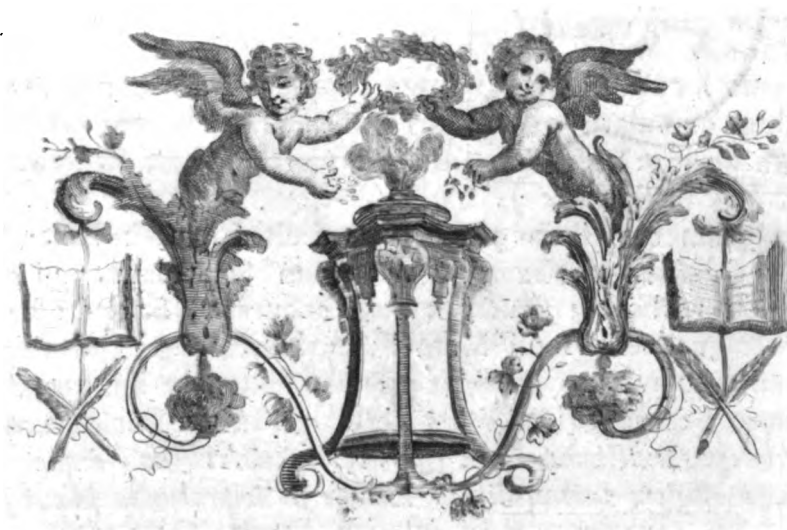
(g) De proprietate Sermonis.

(h) De honesta disciplina lib. 22. c. 1.

(i) De Pictur. lib. 8.

(k) Ad Plinian. exercit. pag. 1214.

affirmans vermiculatum non pro minuto, sed pro *miniato* scribendum esse; Calculi enim sunt, quibus Musiva formantur, quæ nullo modo vermiculi figuræ assimilantur. Quidquid autem sit de hac Salmasii sententia, quam Nos aliorum censuræ subijcimus, in comperto est apud omnes, vermiculata opera illa tantum vocari, quæ rerum effigies minutis, variegatisque lapillis repræsentant. Ex his itaque, quæ huc usque congeessimus, colligi potest Musivi vocabulum tanquam genus accipiendum esse, quod plures species complectitur, quarum supra meminimus, qualque, quantum per nos licuit, abunde demonstravimus.

CAPUT II.

DE MUSIVIS²¹

CAPUT II.

De Musivariæ Artis origine, ejusque apud Persas, Assyrios, Ægyptios, atque Græcos cultu.

UÆ fuerit Musivorum construendorum causa, varias illorum species, ac multiplices nominum nuncupationes priori Capite perspeximus. Nunc verò Musivariæ artis investiganda primordia sunt, cui nam Gentium hujus inventi honor sit tribuendus. Etruscos musivarii operis peritiâ excultos censet Vir præstantissimus Marianus (*a*) qui pavimentum in Agro Viterbiensi detectum refert anno MDCCXXV. quod memorant Montfaucon, & Felicianus Bussius (*b*) qui hujus Schema exhibet Musivario exornatum opere, quod Marianus putat ad aliquam partem celeberrimi Fani pertinere, ubi sæpe agitata Etruscorum concilia scribit Livius: *Supra enim congestos lapides, ac rudera ruinosorum parietum, quæ pavimentum illud late operiebant, reperta sunt cadavera cum lacrymarum vasculis, ac tegulis, quem morem apud Ethnicos viguisse ostendit Kirchmannus de funerib. lib. III. cap. XII. Manutius libro de leg. Roman. cap. XVI. Sertorius Ursatus in Mon. Patavin., & Sponius in Miscell. erud. antiquit. Sect. IX. rerum funeralium; ac proinde (infert Marianus) illud opus Etruscis antiquis referre necesse est.:* Huc usque Marianus, cujus sententiam veram affirmare non auderem, cum a Sullæ tempo-

(*a*) De Etruria Metropoli cap. 13.

pag. 87.

Tom. 2. Supplem. ad Opus Antiq. lib. 2.

(*b*) Histor. Viterb. par. 1. lib. 1.

pag. 53.

temporibus, ut infra ostendam, Musivariam artem apud Romanos in magno pretio habitam fuisse in comperto sit, unde nil vetat, quominus suspicari possimus, Templum, ubi Musivum repertum est, vetustate, sive rerum humanarum vicissitudine collapsum fuisse, nec reædificatum, ibique Ethnicorum cadavera, vigente adhuc vana superstitione, humo illata; adeoque, quamvis Mariani sententiam omnino expungendam non existimem, non tamen ei adhærere in animo est, cum nil certi in ea deprehendatur, quo ad antiquos Etruscos hic mos referri possit. Eoque difficilius cum Mariano convenirem, si exoticis variegatis marmoribus Musivum compactum fuisset, quod nos omnino latet, quoniam diuturno tempore sub dio relictum, pruinis, & imbribus disruptum est. Quamvis enim Etrusci liberales artes excoluerint, quibus maxime præstiterunt, non eis tamen tantæ erant dominationis vires, nec tanta habitandi luxuria, ut ex longinquis Regionibus magna impensâ marmora asportare in more haberent, quibus pavimenta ornarentur; ut postea Romanorum luxus invexit; neque inter tot antiqua Etruscorum monumenta, quæ usque adhuc detecta sunt, inventa fuerint musivaria pavimenta peregrinorum marmorum lapillis coagmentata, quæ in effodiendis Romanorum ædificiorum ruderibus sæpe occurrunt. Nulla itaque ratio suadet, qua Musivorum inventum antiquis Etruscistribuendum sit, immo etiam si hujusmodi pavimentorum genera usu apud ipsos recepta fuissent, ut putavit Cl. V. Franciscus Gorius, (a) ob Musivum Hadriæ effossum, quod ex schedis Philippi a Turre Adriensis Episcopi delineatum exhibuit Cl. V. Octavius Bocchius in Observationibus in antiquum Theatrum Hadriæ erutum, ubi aliorum duorum Musivorum ibi detectorum mentionem facit, quæ ad Etruscos referenda esse existimat, non exinde tamen originem ab illis habuisse dicendum esset, sed ab Ægyptiis potius, vel Græcis in Etruscos derivata viderentur, ut de omnibus artibus liberalibus contigit.

Obscura adhuc essent hujus artis primordia, si quis à Græcis, vel Ægyptiis hæc putaret repetenda. Licet enim horum ingenia non

---

(a) Inscript. Antiq. Par. 3. Tabula 3.

non tam scientiarum omnium magisterio, quàm liberalium artium inventione profecerint, nil tamen certi affirmare possumus, Musivariam artem illorum inventum fuisse. Græcia siquidem, antequam Musivorum cultum in populi mores induceret, pavimentorum exornandorum rationem, qua ædes elegantiores fierent, aliam excogitasse verisimile est, vel marmoribus resectis ea integendo, vel qua argillæ, sive lateribus, quibus ea construerentur, colores superinducerent, ut picturæ speciem exhiberent: Ne verò pedibus sæpe calcata superficies interiret, colorati laterculi igne coquebantur; antequam conficiendo pavimento admoverentur, quod in ollis, & vasis fictilibus facere Ægyptios consuevisse compertum est. Hujusmodi generis pavimentum Xisti IV. Pontificis ætate constructum visitur adhuc in Urbe in Ecclesia S. Mariæ de Populo, ubi Cappella excitata est, & instructa a Familia Roborea. Persidi itaque, quæ elegantiorum marmorum feracissima fuit, Musivariæ artis primordia nos debere existimat Ciampinus, (a) cujus sententia libri Esther cap. i. testimonio nititur, ubi imperante Assuero, sive Artaxerse, inter Regales delicias pavimentorum celebritatem luculenter recenset sacer Textus: *Lecluli quoque aurei, & argentei super pavimentum smaragdino, & pario stratum lapide dispositi erant, quod mira varietate pictura decorabat.* Verba siquidem, quæ ibi referuntur: *Super pavimentum smaragdino, & pario stratum lapide,* quamvis ad demonstranda grandioribus resectis lapidibus strata pavimenta interpretari possimus, ut apud Gruterum (b) *pavimentum grandibus lapidibus stratum;* non inde tamen ibi hoc sensu accipienda esse manifestum sit ex iis, quæ subsequuntur verbis: *quod mira varietate pictura decorabat.* Hæc enim nonnisi Musivarium opus exhibent, quod parvis marmorum lapillis compactum picturam refert, quæ grandioribus haberi nequit, ut sensui patet.

Sacrarum itaque literarum testimonio colligimus Persarum in more positum, lapillis marmorum, idest Lithotrotis ædium Regalium pavimenta integere, non encausto pictis ex vitri materia calculis, quos Musivariarum deinceps solertia, ut fa-

(a) Veter. monim. par. I. c. 10. p. 78.

(b) Pag. 159.

ut faciliiori studio colorum gradus operi exornando haberet, suffecit. Neque tamen suspicandum est minus apte marmorum lapillis effigies rerum, ac animantium repræsentari; multiplices enim colorum gradus, qui in eisdem marmorum fordinis reperiuntur, paratam artifici præstant materiam, qua, variata lapillorum dispositione, concinna, ac veluti pennicillo expressa, coalescat rei, quæ exhibetur, imago; Atque si Plinii testimonio (a) Apelles, Echion, Melanthius, Nicomachus celeberrimi Pictores, quatuor coloribus ex albis Melino, ex silaceis Attico, ex rubris Sinopide Pontica, ex nigris atramento, atque ex horum commixtione cæteris dein coloribus efformatis, ut ait Ludovicus Demontiosius (b) immortalia opera fecerunt, & ut Plinii verbis loquar, : *Tabula eorum singula Oppidorum venissent opibus*; cur non & Musivarios opera excellentiora præstitisse dicendum est apud Persas, ubi marmorum copia, & multiplices colorum gradus non deerant, nec populis ingenium, quo luxum exquisiti cultus foverent?

E Persarum finibus ad Assyrios finitimos, & ab his ad Græcos traductam musivariam artem existimavit Ciampinus (c) atque hoc idem prius dixerat Isaacius Causabonus, (d) illis verbis: *Transiit hic luxus ex Oriente, & castris Regum Asia ad Romanos*: Ad Græcos tamen prius defluxit musivaria ars, ab his verò ad Romanos, ut infra clarius patebit. Illi enim non tam frequentibus, perpetuisque in Asiam navigationibus, quam plurimis Colonia deductis, externos mores adoptaverunt, Persarumque, quorum Imperium Medis, Lydisque domitis, & subactis, ac Græcorum, qui tunc in Asia essent (e) accessione, florentissimum fuit, artes didicerunt. Ita hæc ars in Græciam inuenta solerti artificum industriâ exculta est, adeo ut ad postremum incrementi sui fastigium perducta, magno fuerit in pretio habita, ac cæteris liberalibus disciplinis accesserit. Hanc enim qui profiterentur, Graphicen prius addiscere

(a) Lib. 35. cap. 7. pag. 193. tom. 5.

(b) Comment. de Pictur.

(c) Veter. monim. cap. 10. par. 1. pag. 78.

(d) Animadvers. ad lib. 1. Suetonii.

(e) Ex Strabone lib. 15. Heur. Steph. de Legib. & Instit. Persic.

discere oportuerat, quam nonnisi ingenuos homines Græcia docuit, perpetuo interdicto, ne ad liberales artes servitia admoverentur, ut ex Plinio scimus, & ex Gothofredo (a).

Antequam verò Lithostrota a Græcis in more, usuque ponerentur, pavimentis nobilioribus construendis lapillos ex vitri materia conflatos, varieque pictos ipsi in hanc rem adoptarunt, Plinii testimonio, qui ait: (b) *Pavimenta originem apud Græcos habent elaborata arte, pictura ratione, donec Lithostrota expulere eam*. Hunc autem vitri colorandi morem ab Ægyptiis Græcos hausisse existimandum est, non solum quia in Fusoria arte peritissimos, verum colorandis quoque rebus assuetos illos fuisse certissimum est. Atque adeo in pretio fuit hæc ars, ut aliqua adhuc (c) colorandi vitri peritiâ præstent Ægyptii, quamvis disciplinarum, artiumque omnium cultus apud illos jamdiù interciderit, atque post Saladini imperium belli potius, quam literarum studiis dediti in tantarum rerum ignoratione versentur, qui per tot sæcula scientiarum omnium gloria, turbata licet, ac sæpe interrupta Regum suorum successione, floruerunt. Vitri quoque materia eis non deerat, quam præstabant Æthiopes, penes quos plurimum vitri gignitur, & passim incolis fit obvium, ut (d) ex Herodoto, & Diodoro. Hoc itaque non prius contigit, quam vitri materiâ inventa, nova ars prodiit vitri frustula varie colorata, & encausto picta in lapillos secandi, ut ita musivariis Artificibus, quibus præstò non essent variegatorum marmorum calculi, non deesset, quod operi perficiendo necessarium ducerent. Quis autem hujus inventor artis fuerit adhuc nos latet, ut observavit Nerijs de arte vitraria. Antiquis verò encaustum notum fuisse habemus ex Philostrato (e) Plinio, (f) & Bulengero (g). Hanc itaque Musivorum speciem multo in honore habitam, atque primum in Græcia

D

floruisse,

(a) Lib. 35. cap. 36. Cod. Theod. lib. 13. tit. 4.

(b) Lib. 36. cap. 25. pag. 340. to. 5.

(c) Le Masquier Descript. de l'Egypte lettr. 13. pag. 190. & 193.

(d) Lib. 3. c. 24. lib. 2. Bibliot. Histor.

(e) Lib. 1. Icon.

(f) Lib. 35. cap. 11. pag. 225. & 238. Tom. 5.

(g) De Pict. lib. 2. cap. 6.

floruisse, luculento Plinii testimonio comprobavimus. Quamvis verò tam hæc, quàm alia Lithostrotrorum species eandem artificis peritiam requirant, neque unam ab altera, nisi materiæ, qua utraque formatur, diversitas dissimilem faciat; ambæ enim picturæ præstantiam æmulantes omnium rerum, quas exhibent, imagine veluti pennicillo expressa intuentium oculos fallunt, maxime ubi minutissimis lapillis formæ compactæ sint, non grandioribus; majori tamen labore, atque impensâ Lithostrotri species perficitur. Huic siquidem construendæ oportet lapillos habere ex marmoribus non tantum diversi coloris resectos, verum etiam magis, minusque coloratos, ut imaginis, quæ repræsentatur, delineamentis colorum gradibus distinctis, picturæ rationem musivum corpus assequatur. Prius itaque marmorum versicolorum copia necessaria est, ex quibus lapilli secandi sunt, mox artifices evocandi, qui ex secatis marmoribus lapillos educant, ut his miro artificio dispositis, musiva Lithostrota efformentur. Altera verò Musivorum species facili negotio materiam parat artifici, qua operi construendo manum admoveat, lapillis ex vitro fuso, varieque colorato eductis. Ut autem hi duriores, solidioresque fiant, statimnum, plumbum, & æs vitro commiscuntur, quibus igne solutis massæ rudes conflantur; Hæ autem calcis instar, flammæ vi in pulverem attritæ, immixtis coloribus, quos velit Musivarius, iterum igni admoventur, unde breve post tempus eductæ in parvas denuo massas coalescunt, quæ in minutos postea lapillos Musivis construendis idoneos secantur. Hunc tamen pavementorum morem diu Græcia non servavit, verum Lithostrotrorum usum invexit, non tam ad luxum ostentationem, quàm ut firmiora, ac in ævum duratura pavimenta fierent. Neque a longinquis, & valde dissitis Regionibus marmora asportanda fuerant, cum in Insulis, & in mediterraneis Græcorum Provinciis frequentissimæ essent fodinæ, ubi variarum specierum marmora gignerentur. Hinc Attica ferax erat albi coloris marmorum Hymettii, cuius Horatius (a) meminit; & Penthelici, ut auctoritate Pausaniæ

(a) Lib. 2. Ode 18.

Pausaniæ in Atticis, & ex Strabone observavit Cl. V. Blasius Caryophilus (a). In Laconica effodiebantur Tænarium, & Lacedæmonium, quorum primum inter nigri coloris, alterum verò inter viridis coloris marmora recensiebantur, hoc tamen albis nigrisque maculis interstinctum erat, de quo Juvenalis cecinit (b).

Et lacedæmonium pytismate lubricat orbem.

Ita Atracium in Thessalia marmor reperiebatur varios colores exhibens, subviridem, cœruleum, candidum, & nigrum, ut notavit laudatus Caryophilus autoritate Pauli Silentiarii (c). Neque in Insulis deerant marmora, quæ fodiebantur: Parium nempe candidissimum, atque tanta simulacrorum copiâ celeberrimum: Thasium, quod una ex Cycladibus producit, albi pariter coloris, ex quo binas Hadriano Imperatori Statuas ab Atheniensibus positas refert Pausanias (d): Proconnesium, de quo Mausoli Regis luxum referentes jam verba fecimus, quod gignit Insula inter Parum, & Cizicum posita, estque candidi coloris, sed nigris intermixtum venis: Chium ab Insulæ nomine appellatum, & Carysthium a Carysti Insula dictum viridi coloris marmor, sed maculis aspersum, ut ex Caryophilo (e). His autem accedebant & Phrygia, & Ægyptia marmora, quibus Græci artifices uterentur, ut habemus ex Pausania (f) *totidem* (idest Statuas) *ex Ægyptio marmore*, & infra: *etiam positi sunt ex Phrygio marmore Persæ*. Quorum omnium copia in causa fuit, cur Græci artifices variegatis marmorum lapillis musiva opera efformarent, in desuetudinem sensim abeunte pictorum calculorum materia, qui ex vitro fierent, & quibus pavimenta ad picturæ similitudinem exornarentur. Duo eximia hujus generis Musiva nobis Plinius exhibet, (g) quæ in florentissima Pergami Urbe mirabili Sosus arte straverat. Plinii autem verba juxta emendatiores Codices hæc sunt: *Celeberrimus fuit in*

D 2

hoc

(a) De antiquis marmor. pag. 33: & 34.

(b) Sat. 11.

(c) De Antiquit. marm. pag. 41. Par. 2. cap. 224.

(d) In Atticis lib. 1. cap. 18. pag. 21.

(e) De antiquit. marmor. p. 60. & 64.

(f) In Atticis lib. 1. cap. 18. pag. 21:

(g) Lib. 36. cap. 25. pag. 340. to. 5.

*hoc genere Sôsus, qui Pergami stravit, quem vocant Asaroton oëcon, quoniam purgamenta coëna in pavimento, quæque everri solent, veluti relicta fecerat parvis e testulis, tinclisque in varios colores. Mirabilis ibi columba bibens, & aquam umbra capitis infuscans: apricantur aliæ scabentes sese in Canthari labro. In hujus excellentis artificis nomine omnes Plinianæ editiones mendis, quæ Librariorum vitio in Codices irreperant, eruditorum virorum diligentia, ac studio expurgatæ conveniunt, si nonnullas antiquiores excipias, quibus doctissimus Hermolaus Barbarus, aliique deinceps emundatæ naris viri nondum manus admoverant. Inter mendosas editiones illam, quam typis impressam habemus anno MCCCCLXX., Romæ, in domo Petri, & Francisci de Maximis, quam Joannes Andreas de Buxiis Aleriensis Episcopus Paulo II. Pontifici inscripsit, aliamque, quæ in lucem hominum prodiit Parmæ, anno MCCCCLXXI. opera, & impensa Andreæ Portiliæ, sane reponimus, ubi verba illa: *Celeberrimus fuit in hoc genere Sôsus*: depravarunt in alia verba: *celeberrimus in hoc generosus*; consuetudo siquidem, ususque illius temporis, quo integræ verba non excribebantur, in causa fuit, cur viciati nominis literæ ederentur, atque aliud à Sôsi appellatione latinæ significationis nomen præferrent. Eadem sane ratione in Codicum inemendatorum vitium rejicimus aliud Zenodoti nomen, quod in Sôsi locum suffecerunt Raphael Volaterranus, (a) & Petrus Crinitus; (b) sive Xenodori, ut tradidit Marius Franciscus Grapaldus; (c) perperam his Plinii testimonio tribuentes musivaria opera, quorum ipse meminit loco supra laudato, illorumque celebritatem recensuit. Sôsum itaque inter Græcos Musivarios palmam adeptum fuisse Plinii silentium de aliis artificibus comprobavit. Verisimile siquidem non est, tot excellentium virorum nomina, qui sculpendi, pingendi, cælandique peritiâ in Græcia claruerant, literis hunc suis indicasse, alios verò Musivarios, si qui Sôso præstantiores fuissent, omnino præteruisse.*

Duorum

(a) Lib. 27. de Pavimentis.
(b) Lib. 23. c. 1. de honesta disciplina.

(c) De Partib. ædium lib. 2. verbo
PAVIMENTA.

Duorum hujus eximii Artificis operum memoriam nobis servavit Plinius, quæ in clarissima Pergami Civitate, in quam non pauca Corinthi spolia, bello Achaico confecto, Philopæmeni Attali Regis Duci à L. Mummio, in socialis belli præmium donata (a) invec̃ta fuerant, in pavimenti ædium Sosus straverat, quæque inter vermiculata Musiva recensemus: Alterum, in quo purgamenta coenæ veluti Servorum indigentia relicta minutissimis lapillis formaverat; alterum, ubi quatuor Columbæ Canthari labro insidentes repræsentarentur. Hoc postremum vermiculatum opus, quantum conjecturis assequi licet, illud idem esse non spernendo iudicio dicimus, quod a nobis inter Hadrianæ Villæ rudera, mense Aprili anni MDCCXXXVII., post multas terræ egestiones, in agro Tiburtino, felici forte detectum Urbem asportari curavimus. Amplioris, nobiliorisque diætæ pavimenti medium erat, pars reliqua grandioribus lapillis compacta: totum verò pavementum super inferiori fornice stratum fuerat. Gratissimam itaque rem has nostras lucubrationes legentibus facturos putavimus, Musivum hoc proxime elapsis annis a nobis ære incisum iterum oculis subicere tabula I; ubi Cantharus, sive vas conspicitur sphæricam figuram habens, quod manubrio non caret. Ejus lateri adhæret veluti cælati Juvenis effigies imperfecta tamen, & cui tibiæ extremitates desunt: ab infima parte, quæ angustior est, sensim vas ampliatur, & excrescit usque ad labrum, cui quatuor Columbæ, quarum altera diversi coloris est, insident: aquâ redundat vas, atque altera ex Columbis inclinata aquam bibit, reliquæ tres apicantur scabentes sese in Canthari labro, ut Plinii verbis loquar. Ita verò apte eas locavit Musivarius, ut totum vasis labrum videatur, atque anterior pars oculis intuentium proximior fiat averfa ejus parte, totaque vasis rotunditas, ac profunditas habeatur. Idem de Columbis contingit, quæ in extimo stant vasis labro, diversum ab aliis, quas altera pars exhibet. Atque hoc eximio venerandæ antiquitatis documento manifestata res est etiam antiquis Pictoribus, & Musivariis artem non defuisse

---

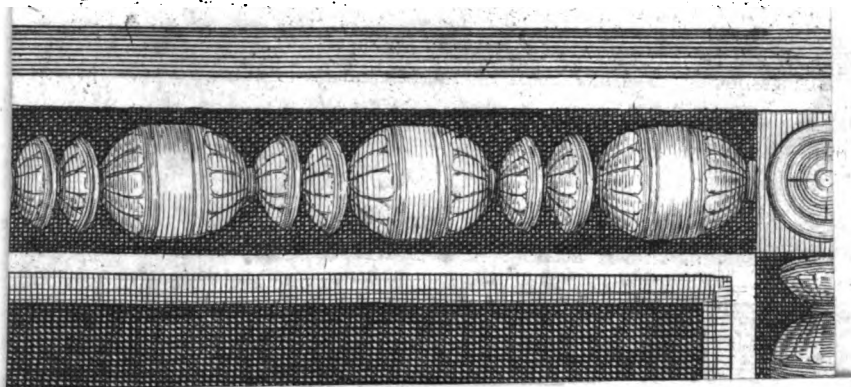
(a) Pausan. in Achaicis lib. 7. cap. 16. pag. 268.

defuisse trinam corporum dimensionem in plana superficie exhibendi, nec non intuentium oculos jucunda rerum inter se distantium adumbratione fallendi, sublata eorum falsa opinione, qui novitatem a nostris tantum invec tam suspicati sunt. Quamvis enim me non lateat, primam hujus artis regulam docuisse sæculo decimoquarto Petrum de Francisca Burgi Sancti Sepulchri natum, qui tres libros edidit, ut refert Pater Ignatius Dantes, (a) atque ab illius libris non parum hausisse Danielelem Barbarum, quam regulam secuti quoque fuerunt alii plures, quos inter Balthassar Peruzzius, Serlius, & Daniel Volaterranus, donec Vignolius, expolita supra dicta regulâ, alteram deinde imitandam proposuit, qua Pictores, Sculptoresque mirabili hanc artem profectu propagarunt; non inde tamen citra injuriam dici potest antiquis ignotam fuisse Opticæ scientiam, quæ altitudines, distantias, lineasque ad propositi puncti mensuram ductas metitur, verum non ita accurate, ut à nostris artificibus, ab eis excultam. Inter tamen antiquas picturas, aliaque musivaria opera, quæ hucusque detecta sapientum virorum solertia servavit, nullum magis hoc admirabili Columbarum opere Opticæ artis peritiâ excellit, quamvis hæc supremum excellentiæ gradum hac nostra ætate attigerit. Omnibus itaque antiquis musivariis operibus, quæ sub terra latentia in lucem hominumeducta hucusque fuerunt, hoc præstantius esse nemo inficiari audebit; Ita enim pulchre distincta colorum varietate, atque ita concinne, & eleganter Columbarum formæ expressæ sunt, ut picturam ipsam non adumbrare, verum potius æmulari videantur: Lapillis verò ita tenuibus, ac minutissimis Musivum constat, ut nisi propius accesseris, picturam potius, quam vermiculatum opus contemplari putaveris. Unicâ etenim uncia Romani pedis centum & sexaginta lapilli circumscribuntur, cum Prænestini Fortunæ Musivi Lucii Sullæ ætate constructi vigintiquinque lapillos unica uncia complectatur, ut observavit doctissimus Præsul Franciscus Blanchinius. (b) Cujus autem

---

(a) Nella Prefazione sopra la prima regola del Vignola.

(b) Cap. 2. Sepulchr. Servor. domus Aug. pag. 6.

autem momenti sint conjecturæ, argumentaque, quibus facile adducimur, ut iudicium minime improbandum feramus, hoc Musivum, quod à nobis repertum est, illud idem esse, quod Pergami *celebratum* sua ætate Plinius testatur, censuræ aliorum subiicimus, ne ob rei a nobis repertæ studium, amoris nimium nostro indulgere videamur.

In comperto est apud omnes, Tiburtinam Villam post peragratas Orbis Romani Provincias, atque post secundam in Græciam Hadriani profectiorem, nempe decimoseptimo Imperii anno exacto, ut Periti fastorum supputant, perfectam ab Hadriano fuisse, quam prope Tiburtinos colles designaverat; sicuti observavit præstantissimus Blanchinius, (a) ut Urbe relicta, quoniam Senatui infensus erat, perpetuam ibi domicilii sedem figeret. Cum verò pacis otio magis, quam belli gloria Princeps lætaretur, atque literarum studio liberalium etiam artium cultus accessisset, immani sumptu, atque omni luxus ornamento Villa extructa est, ubi non tam celeberrima Provinciarum, Locorumque nomina inscripsit, quam quidquid elegantioris formæ in Provinciis reperisset, in hanc Villam asportari iussit, ut reliqua Imperatorum, qui ipsum ætate præcesserant, ædificia & operis magnitudine, & cultus splendore superaret. Hæc non tantum pauca Spartiani verba testantur, verum multò magis Columnarum, Signorum, Anaglyphorum, ac pretiosorum marmorum copia, quæ ad hanc usque diem reperta sunt, atque stantes adhuc immensæ molis parietes, quamvis minima pars sint amplissimæ Villæ, quæ fornicum, ac diætarum ruinis magna sui parte sepulta, Romani tamen Imperatoris potentiam demonstrat. A veritate itaque alienum non esset, Hadrianum, qui Musivis delectabatur, & quia sic illius sæculi luxus ferebat, (ut infra suo loco dicemus) Musivarium hoc opus Pergamo deductum in hujus Villæ ornamentum transtulisse, in quam immanes Columnarum moles, totque præstantissima Græcorum, atque Ægyptiorum simulacra, quorum plurima nobis fortuna servavit, ad augendam loci nobilitatem invexerat,

ita

(a) Epist. de Lapide Antiati pag. 7.

ita ut minime mirandum sit Musivum, quod Plinii senioris ætate, quæ Vespasiani, & Titi imperio respondet, Pergami celebraretur, Hadriano postea imperante, asportatum, & in Tyburtina Villa locatum fuisse. Neque multa opera adhibenda erat evellendo Lithostroto, quod miro artificio Sossus straverat in pavimento, prout nobis usu venit, qui Quadratariorum scalpellis a fornice, ubi compactum fuerat, cum tota ejus massa satis brevi tempore avulsimus. Cum enim animi relaxandi causa per eos dies Tibure rusticaremur, de hoc admirando vermiculato opere ab Effossoribus nostris detecto certiores facti in Hadriani Villam circa meridiem descendimus, præmissis Quadratariis pluribus scalpellis instructis, qui nos adventantes opperirentur. Postquam verò illuc pervenimus, miratique sumus Musivi excellentiam, lineam quadrilateram duximus, quam totam scalpellis juxta se positis repleti præcepimus; His verò lente, æqualiterque uno, & eodem tempore a Quadratariis percussis usque ad fornitem, cui pavementum infederat, ante Solis occasum facili negotio musivarium opus avulsum est, atque isthinc asportatum. Levis itaque momenti res fuerat, etiam Hadriani ætate Sossi musivum de pavimento tolli, atque sublatum ad augenda Tiburtinæ Villæ ornamenta iterum in pavimento collocari, ne ibi inter tot alia vermiculata opera illud quoque præstantissimum desideraretur. Neque aliud suspicari sinunt Plinii verba, quæ tam apte, tamque concinne Musivo in Hadriana Villa reposito conveniunt, ut hoc apertius, & clarius aliis à Plinii verbis explicare nemo possit.

His accedit, quod, cum Tiburtinum Lithostrotum non nisi longo plurium annorum labore ex minutissimis lapillis coagmentari potuerit, nec Villa ab Hadriano constructa sit, nisi post decimumseptimum Imperii annum, necessario fatendum est à Musivariis tunc temporis compactum non fuisse, sed aliunde advectum, ibique repositum, cum Hadriani ætas à Villæ exædificatione non ultra quadriennium protracta fuerit.

Dux autem res potissimum in causa sunt, cur Plinianum Sossi musivum existimandum sit, non verò ad posteriorem Hadriani ætatem referendum; altera, quod tesseralis coagmentatum

mentatum est diversarum tamen specierum ab illis, quibus reliquum diætæ pavementum compactum fuerat, quod nobiliorum marmorum lapillis constabat, qualia cæterarum adjacentium diætæ pavementa reperta sunt; adeo ut non tam operis elegantia, quàm lapillorum varietate, Musivariis, qui reliqua ædium pavimenta construxerant, adscribi minime possit. Cui enim persuasum erit eosdem artifices integro illius diætæ pavimento manus admovisse, atque ignobiliorem ejus partem pretiosorum marmorum lapillis exornasse, frequentiorum vero lapidum, ac vulgatorum marmorum lapillis pavimenti medium compegisse, quod minutissimis calculis, ac longo, elegantique artificis studio præstaret? Altera vero, & quidem potentior est, quod Columbarum Musivum certo ibi indicio compactum non fuit, sed aliunde asportatum; erat enim averfa ejus pars supra fornicem posita marmore albo obducta, inutili sane, & præter musivariæ artis regulas integumento inter fornicem, magnamque illam massam, cujus superficies Musivum exhibet. Neque quidquam simile nobis videre contigit in tanta ibi repertorum lithostrotorum copia, quæ omnia in qualibet diætâ post Villæ ædificationem a Musivariis formata ibi fuisse conspiciebantur, atque supra fornices, nullo interjecto marmore, constructa. Verisimile itaque est, posticam Musivi Pergamensis partem marmore obductam fuisse, postquam illud e pavimento sublatum asportari ex Asia oportuerat, ut massa, cui inhærebat, quamvis tenacissima naturâ sua esset, firmior, & longe ab ullo disruptionis periculo intacta Urbem adveheretur.

His nos argumentis, & rationibus confirmati, parum superesse dubitationis fatemur, quin hoc Musivum, quod recensuimus, aliud non sit ab illo, quod Sosus Pergami straverat, cujusque mentionem fecit Plinius. Nullum autem hominum ab hac sententia dimovere debet ipse Plinius, qui ait *Asaroton Sosi parvis e testulis factum, tinctisque in varios colores*, cum contra vermiculatum lithostrotum, quod apud nos est in Villa Hadriani repertum, marmoreis lapillis compositum sit, paucis quibusdam vitreis tesseriis exceptis, quæ in varios colores tinctæ fuerunt, quæque in coronide tabulæ sunt. Principio siquidem locum Plinii in mendo esse rectissime

E

fime

sime Salmasius (a) agnovit e veteri libro; *testulis* cave legas; legendum omnino est *tesserulis*: Usus est Plinius verbo Lucilii (ut recte vidit Salmasius) cujus versus apposuit. Author Commentationis in antiqua monumenta Tigurina (b) a Salmasio discessit fide vulgarium librorum, male inquit: *id vero Salmasius sola autoritate sua mihi non persuadebit*; quid enim, si ipse sibi Tigurinus Author autoritatem opponeret suam? Ita equidem, nam §. VIII. Plinii verba: *Celeberrimus fuit in hoc genere Sosus &c.* interpretatur scilicet *Lithostro-
torum*; Si igitur Asaroton, quod stravit Sosus, Lithostrotum fuit, Anonimi Authoris sententia non *Testulis* legendum, sed *Tesserulis*; vix enim Testulæ, quæ e lapidibus non componuntur, lithostrotis convenire possunt; Tesserulæ, quæ figuram, & magnitudinem tantum referunt sive lapidis, sive testulæ, sive vitri, lithostroto bene conveniunt. Quod verò Tesserulas Plinius *tinctas* dixerit in *varios colores*, id non evincit Sosi Asaroton aliud à nostro fuisse: potuit Plinius falli, ut vel periti falluntur, nisi longo Musivorum usu fuerint edocti: illud verò rem conficit, quod Plinius non dicit Cantharum & Columbas a Soso factas fuisse parvis e Testulis, sive Tesserulis tinctis in varios colores, sed *purgamenta coena in pavimento, quaque everri solent, veluti relicta, fecerat parvis e Tesserulis, tinctisque in varios colores*, unde ad tabulam nostram, in qua mirabilis est Columba bibens, & aquam umbræ capitis infuscans, dum aliæ apricantur scabentes sese in Canthari labro, nihil pertinent Tesserulæ, Testulæque tinctæ in varios colores; non enim Plinius designat, qua materia fuerint Tesserulæ, quibus Sosus Columbas, & Cantharum composuerat, quidquid verò horum omnium sit, certum quidem est, atque communi Musivariorum sententia comprobatum, non tantum hoc nostrum Lithostrotum præstantissimum præ cæteris omnibus existimari, verum nil hoc excellentius, vel admirabilius in arte musivaria a peritissimo artifice præstari unquam posse. Hinc, quæ tabularum pictarum præstantia apud Græcos fuerit, conicere licet, si lapillis quoque opera tam illustria compacta sunt, quæ elegantem picturam æmulerentur.

Sed

(a) Exercit. Plin. pag. 1214.

(b) In Addition. ad §. IV. Tom. 7.
Amœn: Schelhornii.

Sed ut unde digressi sumus revertamur, frequentata à Græcis Lithostrota fuisse Duris verba testantur, quæ nobis servavit Athenæus, (a) ubi Demetrii Phalerei in luxum effusos mores recensens pavementorum quoque cultum describit: ἀνδρῶν τε πολλὰ τῶν ἐδαφῶν ἐν τοῖς ἀνδρῶσι κατεσκευάζετο διαπεποικιλμένα ὑπὸ δημιουργῶν. Multa in Andronibus pavimenta conficiebantur florida, picturata ab Artificibus Musivariis: ut observavit Casaubonus, (b) sive: in virorum coenaculis pavementum floribus projectis artificiose multis in locis variegatum erat, atque picturatum; ut concinnius vertit Dalechampius. Hunc eximium pavementorum nitorem Diogenis Philosophi factum comprobavit, quod Claudius Galenus (c) narrat. Is, nempe Diogenes, cum apud quemdam acciperetur convivio, qui res omnes, quas possidebat, exacta providentia nitidas, & instructas habebat, ceterum sui ipsius nullam curam habuerat, screans veluti sputum eieciurus, quum undique circumspexisset, nihil vidit, in quod expueret, sed in ipsum solum domus Herum expuit. Ille cum indignaretur, rogaretque, quam ob causam id faceret, respondit, se nihil in tota domo tam sordidum, ac neglectum videre, quàm esset ipse; nam parietes omnes egregiis picturis ornatos esse, solum autem ex tessellis pretiosis esse concinnatum, habens ex his expressas Deorum imagines, vasa omnia pura, ac nitentia, quin & stragulas, & lectos pulchre, magnoque artificio elaboratos esse, solum ipsum videri neglectum, & incultum. Atque adeo in pretio fuit huiusmodi pavementorum splendor, ut navium etiam pavimenta parvis marmorum lapillis, & vermiculato opere integerentur. Cum enim Hieron Syracusarum Rex non minus Templis, Gymnasiisque magnifico sumptu excitatis, quàm navibus ædificandis illustris, miræ magnitudinis navim construxerit, Archiam Corinthium ei perficiendæ præfecit, &, ne quicquam operis splendori deesse videretur, universam Iliadis fabulam parvis marmorum lapillis pavementum navis referebat, ut Moschion

E 2

meminit

(a) Lib. 12: pag. 542. Deipnosoph.
(b) Animadv. in Athenæum lib. 12.
cap. 11. pag. 851.

(c) Ad bonas artes exhort. pag. 11.
Edit. Parisien. Christian. Vechel. an.
1547.

meminit apud Athenæum (a) his verbis: ταῦτα δὲ πάντα δάπεδοι ἔχει ἐν ἀβακίσκοις συγκείμενοι ἐν οἷς ἦν κατεσκευασμένος πᾶς ὁ περὶ τὴν Ἰλιάδα μῦθος. *Horum omnium solum exiguis quadris lapidum omnifariorum pavimentatum fuit, in quo Iliadis tota fabula depicta conspiciebatur.* Hæc autem navis, quæ Archimedis ingenio in mare deducta fuit, Syracusia prius, deinde Alexandrina dicta, postquam Ptolomæo Regi fuit a Hierone donata. Neque hæc pavimentorum luxuries Græcorum tantum propria fuit, sed Ægyptios quoque Reges pervasit. Ptolomæus siquidem, cui Philopatoris nomen fuit, admirandæ magnitudinis navī constructa, Thalamegon dicta, qua Nilum navigaret, cum ejus conclavia, cœnationemque marmoreis columnis, auro, ebore, lignisque pretiosis exornasset, ad dexteram cœnationis partem antrum construī iussit figuris, quæ ex variis lapillis coagmentatis concinnatæ erant, ut ex Callixene narrat Athenæus (b) omnes navigii partes, earumque ornamenta iussu recensens: ἐν δὲ τοῦτα κατὰ μὲν τὴν δεξιάν πλευράν, αἰτρών κατεσκεύαστο. οὗ χρωῶμα μὲν ἦν ἔχον τὴν πετροποιίαν ἐκ λίθων ἀληθινῶν καὶ χρυσοῦ δεδιαιουργημένοι. *Ad huius adificii dextrum latus antrum effossum fuit, eo prorsus colore, qui videtur in lapideo cœmentioque opere, ex veris lapidibus, & auro confectum, : quem locum illustrat doctissimus Montfaucon (c).*

CAPUT III.

(a) Lib. 5. Dipnosoph. p. 207. & seqq.
(b) Lib. 5. pag. 205.

(c) L' Antiquit. expliq. Tom. 4.
par. 2. livr. 3. Chapitr. 7.

DE MUSIVIS³⁷

CAPUT III.

De Musivorum apud Romanos, stante Republica, frequentatione.

ÆC præclarissima Musivarii operis ars, qua exteras Nationes, maxime verò Græcos præstitisse jam supra vidimus, ex Græcia ad Romanos defluxit, juxta laudatum Plinii testimonium. (a) Pavimenta originem apud Græcos habent elaborata arte picturæ, donec Lithostrota expulere eam; cujus auctoritatem fecutus est Isaacius Casaubonus; (b)

Transit hic luxus ex Oriente & Castris Regum Asia ad Romanos: ut supra retulimus (c). Sero tamen, atque adulta jam Republica, a Romanis excogitata est unâ cum cæteris liberalibus artibus, ac disciplinis. Hæ enim in nullo apud illos pretio longissimi temporis fuga habitæ sunt, quibus de hostibus devictis triumphum ducere, & propagandi Imperii fines studium unica laus esset. Græcarum itaque Provinciarum accessione, mores, Græcorumque artes, & disciplinæ in Urbem invectæ, & quæ olim angustæ dominationis limitibus circumscripta triumphantibus Civibus lætaretur, qui ad victoriæ præmium adjunxerant Volscorum armenta, vel Sabinorum greges, aut pauca Gallorum carpenta, ut scribit Livius, propagato deinde Imperio, non juxta decretos honores putavit,

---

(a) Lib. 36 cap. 25. pag. 340. to. 9:
(b) Animadvers. ad Sueton. lib. 1.

(c) Pag. 24.

putavit, nisi exteræ Gentes præliis domitæ Romani Imperii fines longo terrarum tractu augerent, atque illarum prædæ, spoliisque triumphus illustrior fieret: Hinc ex Oppidis captis erepta signa, tabulæ pictæ, aliaque pretiosa ornamenta, Cives armorum, bellicque tantum studiis deditos in liberalium artium amorem, ac cultum sensim adduxerunt; maxime verò, postquam, Corintho deleta, L. Mummius multam signorum, & tabularum copiam in Urbem asportavit. Musivorum itaque præstantia non prius à Romanis agnita, quàm ante Cimbricum bellum, & Poenis pro tertia vice in Romanos ruentibus, ut scribit Plinius (a). *Roma sculpturatum in Jovis Capitolini Æde primum factum est post tertium Punicum bellum initum: frequentata vero pavimenta ante Cimbricum magna gratia animorum, indicio est Lucilianus ille versus.*

Endo pavimento, atque emblemate vermiculato.

Unde colligimus ad augendum Templorum nitorem pavimenta musivario opere prius constructa, & publicas confictorum Numinum Sedes exornatas, quàm hujusmodi luxus privatis Civium ædibus accederet. Hunc Lithostrotorum splendorem Jovis Capitolini Templo prius fuisse additum ex laudati Plinii verbis habemus, qui alterius pavimenti ætatem describit, quod L. Sulla Præneste in Fortunæ Delubro post victoriam de Cajo Mario juniore reportatam faciendum curavit (b). *Lithostrota coepit sub Sylla: parvulis certe crustis extas hodie, quod in Fortuna Delubro Præneste fecit.* Hoc autem Lithostrotum, quod incorruptum, & intactum Plinii ætas vidit, ad hæc usque tempora Præneste conspicitur in Palatio Principum Prænestinorum. Inter vermiculata recensendum est, nec minus operis elegantiam, quàm temporis antiquitatem musivarii Artifices celebrant, & admirantur; hocque ære incisum publici juris fecit senior Franciscus Cardinalis Barberinus S. R. E. Vicecancellarius. Minima tamen pars est Prænestini Templi, quod longe, lateque protendebatur, ut ex ejusdem ichnographia, quam delineavit Petrus Berettinus Cortonenfis, illamque ære incisam exhibuit Joseph Maria

(a) Lib. 36. cap. 25. pag. 341. to. 5.

(b) Lib. 36. cap. 25. pag. 343. to. 5.

Maria Suaresius Episcopus Vasionensis in sua Præneste antiqua (a) cujus verba hic referre non importunum putamus: Celebre fuisse hoc *Fortuna Fanum Lithostroto*, idest opere composito e crustis parvulis artificiose tinctis in varios colores conspicuum *Fungerus* observat. (b) *Fortuna Statua*, seu signum vestitum plicatili, seu rugata veste multis sinubus, seu laciniis plexa, e cinereo lapide, qui attritus manibus odorem emittit sulphuris, priscis saculis medio fere in Templo situm, oraculis nobile, maximeque concelebratum erat. Inde sortes expetita, illic votivi confestim positi lapides, cujusmodi dispersos haud quidem paucos in Prænestinis viis, agrisque legimus, ubi & epigrammata concinna, & alia complura suspicienda antiquitatis vestigia jacent. Templum, seu Tempia potius stupenda molis omne fere hodierna Civitatis occupabant spatium. Apposita namque monti, devexis inferioribus partibus, ascensum compositis distinctum arcibus duodecim exhibebant, erectis ad eas peramplis adibus, diversis scalarum ordinibus parietibus in unum, beneque elatum prospectum cingentibus multiplici porticu, Theatro columnis distincto, cavadio, arcubus spectandis, fontibus, lacusculis, viridariis. Excisus erat ipse mons, & pluribus quasi planis gradibus septus in Templi consensum: excavatus medio in monte aqueductus piscinas, seu potius lacus in ipso *Fortuna Templo* constituebat. Cortina Templi eminebat in apice, ubi nunc *Palatium Principis*: in eoque summo excitabantur ignes accensis facibus, quæ navigantibus etiam in ipso mari noctu religiose conspectæ pralucebant; ut invocandum ipsis *Fortuna Numen* admonerent: & paulo infra: extantis modo *Lithostroti* exemplum habeas, cujus occasione *Prænestina* ipsius *Fortuna* habuisti. In eo multa quidem perspicienda sunt, quæ lapillorum interrasis miraculis, crustulisque intercisis, superstitionis sedulitate, summoque otii dispendio conficta apparent. Hoc sane *Lithostroto*, quod in inferiore Templi parte constructum fuerat, ac nonnisi accensis facibus, superaffusaque ad perspicuitatem aqua, & sæpe iterata insperione, videre licuit *Suaresio*, ut ipse ait (c) laudati *Cardinalis* opera ab ignobili, & obscuro loco

(a) Lib. 1. pag. 48. & seq.
(b) In Etymolog.

(c) Lib. 1. pag. 50. de Antiqua Præneste.

loco avulsum in Palatio Principis iterum in pavimento contextum est, ubi nullo illati luminis adjumento opus est, ut conspici possit.

Hujus Prænestini Lithostroti decem, & octo tabulas extitisse apud Equitem Cassianum de Puteo refert sua ætate Suaresius (a) in quibus variæ ferarum, & animalium effigies, venationum, fluminum, phaselorum, tentoriorum, ædium, piscatorum, & militum, Isidisque simulacrorum delineatæ conspiciebantur, quas graphice descripsit his verbis: *In prima Tabula spectare datur tres feras e Musivo compostas, quibus inscriptum* ΤΑΜΟΝΟΠΑΡΔΑΛΙ, *forte* ΚΑΜΕΛΟΠΑΡΔΑΛΙ. *In secunda* Cancros innantes fluvio, Simias, Hippopotamum, venatores, & *in his* Mauros, qui vibrant sagittas ex arcubus *in simiam infra* ΦΙΝΓΙΑ. *In tertia* testudines innatantes fluvio, & feras, quæ devorant pisces, *inscriptumque* ΕΝΥΔΡΙΣ. *In quarta* aves, forte Ibides insidentes rupi, quas vorat serpens sinuosa torquens volumina, Simiam, & quadrupedem humana facie, sed caudatum; subtusque ΜΟΝΟΚΕΝΤΑΥΡΑ, tum duo animalia sese jam lambentia, vel commordentia, additumque ΟΩΑΝΤΕΣ. *Quinta* exhibet phaselum, qui remis agitur in flumine rupibus interstincto, in quo milites, qui jacula conjiciunt in Hippopotamum, quibus illum inter ulvas, sive papyros configunt. *Sexta* Hippopotamum telis confixum natantem, duosque Crocodilos. *In septima* ΚΡΟΚΟΔΙΛΟΠΑΡΔΑΛΙΣ innat flumini, hanc agitant Æthiopes clypeati, ades, simulacra Isidis, Aquila signum asino impositum. *In octava* navis inflato velo currit ad turrin rotundam, & ad duas quadratas in mare procurrentes, in quibus nidificant volucres, Sagittarius collineans in Hippopotamum. *In nona* Templum ad ripam fluvii, obelisci, puteus, palma, mulieres vero sertis coronatæ, homo tridentifer, forte Neptunus. *In decima* ΠΙΝΟΚΕΡΩΣ, ΧΟΙΡΟΠΙΟΚ Templum cum duabus turribus, & casa, palma. *In undecima* Vir, Mulierque hinc discumbunt, inde alii sub tegete, quam in-

umbrat

(a) Lib. 2. pag. 289.

umbrat vitis pampinis, & racemis onusta ad ripam fluvii, per quam discurrit phaselus plenus floribus innascentibus; ex adverso tres, quorum alius canit fistula, porrigit alter cornu, seu citharum, qui desinit in hodi speciem, tertius indicem attollit. Hanc eandem tabulam penes se habere affirmat Cl. V. Gorius. Verum quia in Prænestino Musivo non desideratur, ut nos testes sumus, dicendum est fuisse geminatam in pavimento Templi, quod late protendebatur, ut ostendit Suaresius. In duodecima legitur **KHITITEN ΛΕΑΙΝΑ CAYOZ TCHXICNIE ΕΦΑΛΟC**. In decima tertia navis visitur, qua remis agebatur militibus plena, alia velis vento inflatis, & funibus intertextis, phaselus in fluvio, domus, & casa cum rusticis, cymba, flores in fluvio; In decimaquarta **KPOKOTAC** Venatores **ΥΑΒΟΥC** in rupe ad fluvium. In decimaquinta **ΤΙΓ- PIC KPOKOΔΙΛΟC XEPCAIOC CATTYOK**. In decimasexta tentorium, & milites, atque Templum, Dux propinans cum cornu, abacus, fluvius. In decimasextima Sacerdotum processus sub Templo, quatuor coronati gestant humeris fercula, cum tympanis, tibiisque alii. Anubis statua in base. In decimasextava Umbella.

Has tamen tabulas, quarum meminit Suaresius, in pavimento Palatii Principis Prænestinorum collocari jussit Cardinalis Franciscus Barberinus, cujus operâ, & impensis totum Lithostrotum contexi feliciter cæperat, dum suam de antiqua Præneste historiam ederet Suaresius, ut ipse testatur loco supra laudato; ea enim omnia, quæ accurate, ac diligenter descripsit hic Author, in Prænestini Principis ædibus repræsentantur, tabulis in unum collectis, tam quæ apud Equitem Cassianum de Puteo asservabantur, quàm quæ in antiquo pavimento superessent.

Quia tamen tabulis æneis incisum fuerat Lithostrotum, laminis editioni Kircherianæ, quæ de antiquo Latio inscripta est, accommodatis, atque idcirco minus apte, & distincte exhiberentur tot imagines hominum, ac ferarum, nec non tot Ægyptiorum Symbola, quàm laminæ brevitatis pateretur, Franciscus Junior Cardinalis Barberinus alterius Francisci Fratris Filii vermiculatum opus quatuor chartis distinctum incidi iterum

F

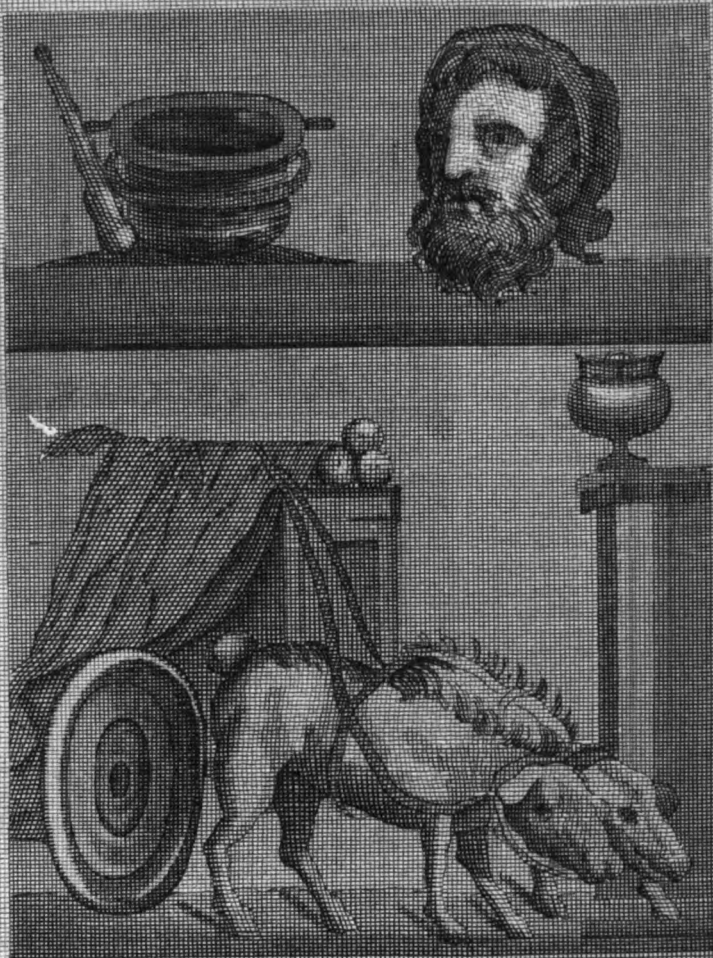
jussit,

jussit, aliisque eruditi viri Sanromani Galli, sive verius doctissimi Præfulis Francisci Blanchinii observationibus illustrari. Cum enim Kircherius in ea sententia fuerit, quod in hoc Musivo variæ inconstantis Fortunæ vices exprimantur, ritibus cæremoniisque ad colendam Deam adhibitis, ac ludi solemnes ob felicem Fortunæ sortem celebrentur, visum est Kircherium acu rem non tetigisse, imo verisimilius dicendum, Sullam victoria Prænestinâ elatum, Felicis agnomine adscito, Alexandri Magni fortunæ cupidum, æmulatoremque fuisse, proindeque illius in Ægyptum profectionem, dum Jovis Hammonis Oraculum consulturus perrexerat, an totius Orbis imperio potiretur, musivario opere repræsentasse. Et sane utriusque Ægypti imago conspicitur; In superiori siquidem, quæ montana est, & prærupta, visuntur Æthiopes, atque animalia, quæ illam incolunt Regionem; in altera verò, quæ plana est, & Nilo irrigua, Isidis, & Anubis signa, Crocodyli, Hippopotamus, Obelisci, Palmæ, Pisces, Papyrus, & alia hujusmodi, quæ propria inferioris Ægypti sunt. Nec celebres Urbes duæ desiderantur, Heliopolis, & Memphis, quarum utraque à Nili ostio navigantibus ad interiorem Ægypti plagam occurrunt, altera, quæ ad orientalem, altera, quæ ad occidentalem Nili ripas jacent. Spectantur Ægyptii ludos celebrantes, & lætitia gestientes ob patrios mores Alexandro victore servatos. In inferiori verò Lithostroti parte tentorium conspicitur, ubi Astacem Darii Regis Prætorem in deditiōnem, & amicitiam Alexander recipit. Hanc autem Alexandri profectionem fuscæ narrat Q. Curtius (a) cujus verba non abs re erit hic referre: *Igitur ingens multitudo Pelusium, qua intraturus Rex videbatur, convenerat. Atque ille septimo die, posteaquam a Gaza copias moverat, in Regionem Ægypti, quam nunc castra Alexandri vocant, pervenit. Deinde pedestribus copiis Pelusium petere jussit, ipse cum expedita delectorum manu Nilo amne vectus est: Nec sustinere adventum ejus Persæ, defectione quoque perterriti. Jamque haud procul Memphi erat, in cujus præsidio Astaces Prætor Darii relictus, Oxio amne superato, obtin-*
genta

(a) Lib. 4: cap. 27.

II

genta talenta Alexandro, omnemque regiam suppellectilem tradidit. A Memphi eodem flumine vectus ad interiora Egypti penetrat, compositisque rebus, ita ut nihil ex patrio Egyptiorum more mutaret, adire Jovis Hammonis Oraculum statuit, & paulo infra: Et Legati Cyrenensium dona attulere, pacem, & ut adiret Urbes suas, petentes. Nil igitur moror Kircherii interpretationem, quæ multum aliena est à germana Lithostroti Prænestini explicatione, ubi communi doctorum virorum judicio Alexandri in Egyptum profectio certis, ac manifestis indiciis exprimitur.

Cum antiquis Lithostrotis annumerandum putamus Musivum, quod hic exhibemus tabula II., sexto ab hinc anno in Aventino repertum non longe a D. Alexii Templo, ubi Herculis Fanum constructum fuerat. Impensâ tamen nostra opus fuit, quodd Musivariorum industria deficientes, vel corruptos lapillos sufficeret, ut pristina venustas redderetur. Inferior Musivi pars Birotum exhibet, sive carpentum pompaticum, quod totum velis contegitur. Binæ itaque ei rotæ sunt, minime tamen in radios distinctæ, sed integræ in orbes volvuntur, duobus Apris currum trahentibus, qui supra easdem rotas non parum in altum attollitur. Hujusmodi carpentis non solum Matronæ utebantur, cum iter facerent, atque ea in prophanos usus adhiberent, verum ea quoque carpenta traherentur, cum ad ludos edendos Numinis, aut Principis imagines deferrent, vel quia in pompis Thensæ sacræ ab uno in alium locum traherentur ab animalibus propriis, sacrisque Diis, pro quibus fierent, ut ex Bonaroto (a). Hinc pompatica carpenta dicta sunt, ut ait Schefferus (b). Viridi integumento Birotum operitur, cui aliud rubri coloris superinductum est, quod a superna parte bifariam divisum, solumque ad ejusdem latus descendit. Ante currum Cippus est, cui vas insidet. In superiori verò Musivi parte caput Herculis visitur, nec procul sunt clava, atque vas, quæ huic Numini tribuuntur.

F 2

Aliud

(a) In Bacchi Triumph. pag. 449.

(b) De Re Vehicul. lib. 2. cap. 17.

Aliud quoque Lithostrotum eodem in loco repertum est, quod ære incisum hîc damus tabula III. Sylvam exhibens densis arboribus consitam, atque per eam discurrentes Cervos, Elephantem, & Leonem, a quo non longe jacet Aper ab eodem occisus. Utraque autem hæc Musiva minutis, variegatis lapillis contexta sunt. Alterum his addimus nonnullas humiles domos exhibens, quibus quædam arbores adjacent, & cymbam per lacum vectam, quod in Divi Alexii Templi parietibus extabat, nunc verò in novæ Ecclesiæ ædificatione sublatum dolet Clariss. Vir Abbas Nerinius (a). Hæcque ad Reipublicæ ætatem referre existimamus, qua primum frequentari capta, cum nondum perfectæ artis specimina in iis deprehendantur, ut in aliis post Augusti Imperium constructis. Hic pavimentorum cultus, quem Templorum nitori Romani prius addiderant, privatorum quoque Civium ædes sensim pervasit. Corruptis liquidem priscæ frugalitatis moribus, quibus Romana Respublica militari gloria claruerat, Græciæ, Asiæque opibus facile Cives in ædium quoque luxuriam declinarunt, *ita ut non solum anguste se habitare putaret, cujus domus tantum pateret, quantum Cincinnati jugera patuerunt*, ut ait Valerius Maximus, (b) atque adeo non amplis tantum domus spatiis clauderentur, verum earum pavimenta marmoribus resectis integerent, quibus etiam diætarum parietes obducti erant. Primum autem in Urbe, qui parietes crustis marmoreis operuerit totius domus in Cœlio monte, Mamurram Equitem fuisse Præfectum Fabrûm Cæsaris, cujus turpes mores carminibus perstrinxit Catullus (c), refert Justus Lipsius (d), quod genus Incrustationes Latini, *Μαγναρώσας* Græci appellavere; hunc verò marmorum luxum in Urbem jam prius invexerat M. Scaurus, qui Theatri proprio ære constructi imam scenæ partem marmoribus obduxit, mediam vitro ornavit, supernam tabulis inauratis, ipsumque Theatrum tercentumsexaginta columnis fulsit,

(a) De Templo, & Cœnobio 55. Bonifacii, & Alexii tab. 13. pag. 366.
(b) Lib. 4. cap. 4.

(c) In Cæsarem :
(d) De Magnitudin. Roman. lib. 9. cap. 14.

fulsit, ut habemus in Plinio (*a*). Hæc sumptuose habitandi libido Consulares, potentioresque Cives invasit, nec eis satis domus nitebat, nisi sectis marmoribus, quæ ex longinquis Romani Imperii Provinciis in Urbem importabatur, ædium parietes exornarentur, earumque pavimenta Lithostro-
tis, vel vermiculatis operibus nobiliora fierent. Hinc M. Terentius Varro comparans Villam in Campo Martio positam cum alia in Reatino agro constructa, laudansque illius frugalitatem, ait: (*b*) *Nuncubi hic vides citrum, aut aurum, num minium, aut armenium, num quod emblemata, aut lithostrotum, quæ illic omnia contra.* Ciceroni porticum domus suæ pavimentatam fuisse in Urbe habemus ex ejusdem Oratione, (*c*) atque eo usque hunc pavimentorum usum processisse, ut Julius Cæsar ea quoque in castris construi jusserit juxta Svetonii testimonium (*d*) *Julium Cæsarem in expeditionibus tessellata, & sectilia pavimenta circumtulisse;* quem locum illustrans Isaacius Casaubonus ait (*e*): *Crustas marmoris, ut quoties castramentandum esset, pavimenta ex iis in Prætorio picta de Musivo struerentur;* Quare oportuit in suo ministerio Musivarios artifices semper habere. Postea luxuria etiam in castra perrupit, adeo ut inter sarcinas Ducum ista pavimenta fuerint: De Lithostro-
tis in Prætoriis castrorum late, atque erudite egit Author Commentationis in antiqua monumenta Tigurina a Schellhornio editus, (*f*) ut nihil videatur addendum.

In postremam Reipublicæ ætatem coniicimus bina Musivorum fragmenta, quæ in Basilica S. Mariæ Transtiberim visuntur inserta basi fornicis dextri ante absidem, qua sustentatur pronas, & tectum, eaque referunt Grues, Anates, Pegmata, Naves, ac Lintres. Similiter aliud Lithostrotum mensem Junium repræsentans sub forma florentis ætatis Juvenis, quod apud Cardinalem Petrum Otthobonum vidimus, nec non in ædibus nobilium de Mignanellis Leonem cum Tigride congregientem.

Inter

(*a*) Lib. 36. cap. 14. pag. 313. to. 9.

(*b*) De re Rustica lib. 3. cap. 2. & 3.

(*c*) Pro domo sua.

(*d*) Lib. 1. cap. 46.

(*e*) Animadv. ad Sveton. lib. 7.

(*f*) Tom. 7. Amæn. Litter. 9. IX. & X.

Inter hujus temporis Musiva alias decem tabulas referimus in Palatio Marchionis Francisci Camilli de Maximis, quarum prima hominem arborem ascendentem exhibet, ut a draconis appropinquantis periculo liberetur: altera militem galea armatum ostendit, & flagrum manu gestantem, qui quadrijugo curru vehitur, cujus dextro lateri miles equo insidens adhæret; sinistro autem alius miles hastam in altum extollens. Tertia alteram quadrigam habet, quæ quatuor viros vehit. In superiori quartæ tabulæ parte tres homines conspiciuntur, quorum primus virgam manu tenens progreditur, alter verò virum alium in terram projicit; tabulæ medium implent Sol, & Luna; inferior autem pars quater-nos viros continet, binos armis actu congregientes, tertium virgam, postremum baculum manibus gestantes. In quinta, & sexta extant quadrigæ, quarum singulæ binos vehunt homines, armis indutos, in hac verò alium lauro ornatum, alterum palmarum fasciculum ferentem. Septima totidem viros repræsentat, quorum primus dexteram erectam habet, sinistrâ virgam gerit, alter tertium versus inclinatur, qui in terram cecidit, post cujus humeros stat quartus manu in altum sublata: quintus corbem prope pedes habet: Sextus, & septimus hasta armati apparent. In octava bini visuntur homines vestibus carentes, quorum alter vas super pilam vacuat. Nona, & decima floribus, fructibus, aliisque foliatis ornamentis replentur.

Alia quoque vermiculata opera recensemus, quæ paucis ab hinc annis reperta sunt in horto Patrum S. Sabinæ in monte Aventino (a) quæ nunc illam Vaticani Palatii partem, quam pulchri prospectus vocant, exornant, & hæc super diætarum januas sunt posita. In uno ex eis Ægyptii tam mares, quàm foeminæ choreas agunt, nonnullis tibia sonantibus, ibique rotunda mensa existit, prope quam stat pumilio vas dextrâ gestans. Alterum binos Urso averfa inter se facie stantes exhibet, quos duo viri lanceâ aggrediuntur. In alio vir equo insidens Taurum fugientem persequitur.

Aliud

(a) Fiesconi lib. 1. cap. 2. pag. 15. delle Singolarità di Roma.

Aliud hominem Camelo vectum continet, qui suæ vinctum Leonem ducit in sinistra musivi operis parte; in dextera autem virum, qui Elephantem ascendit cum Tauro pugnantem. Postremum vermiculatum alium Taurum cum Lupo rixantem ostendit: reliquæ tres tabulæ vitium foliis varie contextis constant.

His Leonem addimus in pavimento, quod prope Antii littus annis proxime elapsis repertum fuit, atque ad Urbem asportatum, aliudque pavementum variegatis lapillis obdutum, quod nuper non longe a Colle Testaceo inventum est. Et omnia hæc Musiva parum eleganti forma compacta sunt; est enim in illorum temporum Musivis minus accuratæ diligentiae, & artis studium, quo fit, ut duriuscule rerum imagines coalescant, neque tam concinne picturam imitentur, quod tantum usuvenit colorum extremitatibus sensim, suaviterque in alterius coloris initium abeuntibus.

CAPUT IV.

48
DE MUSIVIS
CAPUT IV.

*Musiva primis duobus Imperii Saculis Romæ;
atque in Provinciis exculta recensentur.*

NTE Augusti Imperium vidimus nondum adultam apud Romanos Musivariarum artem, quæ primo, & secundo Imperii sæculo suam attigit maturitatem, ut hoc sequenti Capite ostendemus. Quemadmodum enim ipsa ædificandi ars Augusti, & sequentium Principum ætate alia fuit ab ea, qua, vigente Republica, Cives uterentur; ita &

reliquæ liberales artes solerti hominum ingenio ad excellentiæ fastigium pervenerunt. Hinc ante Augusti tempora structuræ genus in usu erat, quod Vitruvius *Incertum* vocat (a) hoc autem fiebat cæmentis aliis super aliis sedentibus regularum modo frequentatum, deinde *Reticulatum* Vitruvii ætate, ut ipse testatur. Hoc autem construebatur cæmentis non jacentibus, sed in latus stantibus positis. Quamvis autem Incerto venustius sit Reticulatum, illud tamen hoc firmitus esse existimat Vitruvius, quoniam Reticulatum ad ruinas faciendas paratum magis est, quia in omnes partes dissoluta habet cubacula, & coagmenta, ut ipse ait: Reticulatum itaque vocatum, quia retis in modum structum affirmat Philander, quale pluribus in locis in Urbe, & in suburbano agro adhuc conspicitur.

Miramur

(a) Libi 2, cap: 8.

Miramur autem, cur Ciampinus (*a*) vir alioquin accuratissimus utrumque ædificandi genus Reticulatum vocaverit, Incertum aliud, & alterum certum, ut nempe primum illud sit, quod tophis, seu lapidibus inæqualibus, & qui rhombi potius, quàm quadrati formam præstent; Certum verò, quod tophis, vel lapidibus æqualiter sectis construitur, ut prisma quadratum referat, & retis extensi speciem habeat. Hac enim duplicis Reticulati distinctione nec Vitruvius usus est, neque alia illius mens esse potuit, qui venustiora, sed infirmiora ædificia voluit Reticulata aliis incerto ædificandi genere constructis. Ut autem Reticulatum opus firmiter consistere, atque parietes externam quoque faciem intuentium oculis præstantiorem præberent, usu receptum est coctos lateres operi Reticulato superinducere, donec utriusque structuræ genus in desuetudinem abiit, & nonnisi lateribus jacentibus, tenacique calce coagmentatis, sive minoribus, qui laterculi vocabantur, sive majoribus, quos frontatos appellavit Plinius (*b*) ædificia constructa sunt, patentibus ubique figulinis, ubi Dominorum, ac sæpe Consulium nomina in lateribus inscribebantur, quibus non semel Consulares Fasti emendati sunt. Ex his autem consequitur, ut inter parietinarum rudera facile coniiciatur ætas, tempusque, quo ædificium constructum fuit ex cæmento, sive lateribus, quibus muri compacti sunt.

Huic externo ædificiorum cultui subtegulanearum ædium splendor accessit; nam non solum parietes exoticis marmoribus obducere, verum pavimenta vel variatis marmorum peregrinorum crustis, vel minutissimis lapillis integere Cives assueverant. Non omnium tamen diætaram pavimenta tam eleganti cultu exornabantur, sed nobilioribus tantum hic luxus addebatur, & persæpe pavimenti medium vermiculato opere contexebatur; reliquæ verò ignobiliores partes ædium vel vulgari Musivo albis, nigrisque tantum lapillis, & quidem grandioribus compacto, vel marmorum frustulis, sive in rhombos, sive in alias figuras resectis perficiebantur, ut in

G

frecuen-

(*a*) Vet. Monim. par. 1. cap. 8: p. 67.(*b*) Lib. 36. cap. 12. pag. 144.

frequentibus terræ egestionibus, quas fieri curavimus, sæpe vidimus. Quamvis verò Augusti ætate aliud in parietibus, & in pavementis inventum usurpari cæptum fuerit, figlinum nempe opus encausto pictum, quod in Thermis, quas ædificaverat, Agrippa præstitit, ut testatur Plinius; (a) non inde tamen Musivaria pavimenta minori in pretio habita, neque parum exulta, immo tamquam ædium luxui magis accommodata non tam in Urbe, ac in suburbanis Villis, quàm in Provinciis primis duobus Imperii sæculis passim frequentata, ut infra demonstrabimus. Certum quidem est post Augusti ætatem vitri quoque colorandi artem in Urbem invec̃tam; hinc *Obsidiana Vitra* nuncupata sunt, quæ varios colores redderent a quodam Obsidio eorum inventore, ut refert Volaterranus, (b) & Pancirolus, (c) lapillosque ex vitro pictos educi in more fuisse; his tamen & ad fenestrarum custodiam, & ad parietes exornandos potius, quàm pavementis integendis utebantur Romani, ut firmiora, ac nobiliora pavimenta essent; neque nobis ex tot Musivis in Tiburtina Hadriani Villa detectis, nisi perraro occurrerunt aliquot lapilli ex massa illa metallica conflati, cujus supra meminimus, colorum viridis, & coerulei, aureis etiam venis intermixti, ut musivariis Artificibus præsto essent plures ejusdem coloris gradus. Quia verò omnium Lithostrotrorum, quæ huc usque detecta sunt, non parum negotii est tempus demonstrare, quo Artifices musivarii ea construxerint, vel quia nonnullorum ignoratur locus, ubi reperta sunt, vel quia pleraque ex eis oculis nostris amplius non subjacent, ut ab illorum structura magis, vel minus eleganti ætas constructionis certa definiri possit, nos institutæ rationi morem gerentes ea priori loco recensebimus, quæ primis duobus Imperii sæculis certam ætatem habent, dein illa persequemur, quæ nonnisi aliorum judicio, vel conjecturis nixi ad eadem tempora referimus. Inter Musiva itaque Augusti Imperio coævā

enumera-

(a) Lib. 36. cap. 25. pag. 343. tom. 5.
 (b) Lib. 27. de Metallicis.

(c) Lib. 1. cap. III.

enumeramus Lithostrota, quæ curâ Cardinalis Innocentii de Monte inter parietinas Tiburtinæ Villæ Quintilii Vari funesta trium Legionum jacturâ memorandi, detecta sunt. Hæc Villa in Collis vertice, qui ad dexteram Anienis ripam asurgit, sita est non longe a præcipiti fluminis lapsu, quo in planitiem excurrit. Horum Musivorum memoriam nobis servavit, Zappi testimonio, Crocchiantes in libro, quem de Tiburtinis Ecclesiis edidit.

Vermiculati operis reliquias in monumento, sive Columbario Libertorum, & Servorum Livie Augustæ ære incisas exhibuit Cl. V. Gori, (a) ubi duorum piscium extremæ partes conspiciuntur, atque avis uvæ racemum carpens, nec non altera pavimenti pars musivo opere exornata. Hoc insigne illius temporis monumentum anno MDCCXXVI. inter primum, & secundum ab Urbe lapidem via Appiâ detectum est, cujus elegantiam nos quoque mirati sumus, nec multos post dies ejus vastitatem per fundi possessoris sive socordiam, sive avaritiam deservimus. Alia vermiculata musiva albi, nigrique coloris lapillis imagines referentia habemus a Petro Sancti Bartholi delineata, ac a Joanne Petro Bellorio, & Michaeli Angelo Cauffeo illustrata (b), quæ Augusti ætate constructa sunt, ac nonnullis tabulis expressa, quarum decimasexta Neptunum repræsentat, qui tridentem sinistra manu de more gestat, dextra autem Delphinum stringit. Hoc autem repertum esse in Regione Transyberim, dum nova ædificia inter S. Calixti, & S. Francisci Tempia ædificarentur, testatur Bellorius, qui naumachiæ Augusti vestigia esse putat non minus, ac Amphitriten, seu aliquam ex Nereidum sororibus marino vestam equo in tabula decimaseptima expressam.

Bina alia pavimenta musiva ad Portam Capenam effossa delineata visuntur in tabula decimaoctava, & decimanona, quæ illius temporis elegantiam redolent, quæque ad nymphetum Aquæ Claudie ab Appio Claudio in Urbem investæ proximum spectasse censet laudatus Bellorius, in quorum al-

G 2

tero

(a) Monument., sive Columbar. Liviz, tab. XIX., & XX.

(b) Pictur. antiq. Romanæ edit. anno MDCCXVIII. tab. XVI. & seqq.

tero Neptunum quadrigâ per undas vectum, habenas læva manu tractantem, dextera verò tridentem videmus: Nereides, ac lætitia gestientes Cupidines tridentes, vel sagittas manibus portantes a Delphinis, aliisque marinis piscibus circumvectos. Piscatores quoque in cymbis adsunt, alii retia piscium plena contrahentes, alii cymbam remo agentes. Præterea varii pisces, monstroque maris animantia, ipsaque Amphitrite Delphino insidens. In altera tabula tres Nereides, quæ marinis vehuntur monstris, atque eadem Amphitrite Delphino vecta. Repræsentantur quoque Genii tridentes gestantes, nec non Delphini, aliique pisces. Tabulæ medium exhibet circulum octo distinctum radiis, quibus totidem ventorum genera significari existimat Bellorius. Alii quatuor venti Augusti ætate ex Musivo jacentes in area lapide Tiburtino intacta constructi sunt, ubi ingens Obeliscus erectus est, quem ex Ægypto in potestatem Populi Romani redacta, Augustus ad Solis umbras in Campo Martio designandas advexerat, ut ex Pompejo Ugonio colligimus, (a) qui alterum ex illis ventis detectum refert prope Templum D. Laurentii in Lucina cum epigraphe: *Ut Boreas spirat*: Pomponii Læti, & Andreæ Fulvii autoritate sententiam suam confirmans. Hic autem Obeliscus humo obrutus, & multas in partes confractus Regnantis Pontificis BENEDICTI XIV. providentiâ e terra erutus est, dum novarum ædium fundamenta ponerentur. Atque tunc temporis T. Julium Augusti Libertum Nicephorum Musejarium floruisse comperimus ex epigraphe Romæ reperta, & quam nos supra ex Grutero exscripsimus (b). Hunc verò Artificem ex nomine Græcum fuisse aperte constat, & ad Tiberii imperium verius referendum addita, litterâ I. Titi prænomini, quod Augusto non convenit, atque ita mendosa epigraphe correctâ, Tiberii, non Titi prænomen exprimat. Nonnulla Musivorum fragmenta, quæ pavimenti pars erant prope aquas Albulas in agro Tiburtino hac nostra ætate detecta

---

(a) Stazion. di Roma. Stazion 24.
pag. 163.

(b) Pag. 3.

testa sunt, ubi Marcus Agrippa eleganti cultu balinea ædificaverat, ibique Apollinis simulacrum, & columnæ Laconici marmoris repertæ sunt. Alterius Villæ ad utramque Anienis ripam positæ celebritatem, ac vermiculatorum operum præstantiam laudat Papinius, cujus carmina Capite II. jam retulimus, quibus Manlii Vopisci delicias, ac ædium luxum extollit, Domitiano imperante. Inter hujus temporis Musiva recensemus pavementum, cujus supra meminimus in epigraphæ a Muratorio edita (a) Consulibus L. NONIO TORQUATO ASPRENATE T. SEXTIO MAGIO LATÉRANO, quorum Consulatus habetur anno Urbis DCCCXLVII. ex Codice MS. Bibliothecæ Cæsareæ in Fastis Consularibus editis a Cardinali Norisio. Plurima alia illorum temporum Musiva in Tiburtino agro multis in locis etiam hac nostra ætate reperta sunt, atque Effossorum ignavia, sive inscitiâ disrupta, præcipue verò in Hadriani Villa, ubi viginti, & ultra ædium pavimenta præclarissimis Lithostrotois exornabantur, quarum aliqua tristi, ac miserandæ aliorum vastitati incorrupta superfuerunt. Hæc autem curâ, & impensa nostra a fornicibus, quibus cohærebant, avulsâ, atque in Urbem importata Musivariorum industria expolivit, atque lapillos marmoreos, ubi vel corrupti, vel deficientes forent, suffecit. Et si quando lapilli, quibus Musiva coaluerant, annorum injuria a massa, cui tenaciter adhærent, disjuncti, vel nutantes inventi sunt, gypsum multa aquâ solutum infundere Quadratarios docuimus, ne inutili, vanoque labore disrupta pavimenta tollerentur, deindeque lapillis manibus continuo compressis, ac perfricatis, intacta, atque integra Musiva sublata sunt. Ut autem, & ad posterorum memoriam manerent, atque nostrarum ædium ornamenta essent, Musivariorum solertiâ in tabulas, & abacos immutari curavimus, quæ antea in diætarum pavementis pedibus calcarentur. Binæ ex his tabulæ Sacratissimo Principi BENEDICTO XIV. in obsequii nostri argumentum oblatae, inter alia celeberrima Signa Pontificis munificentia collecta in Museum Capito-

---

(a) Pag. 16.

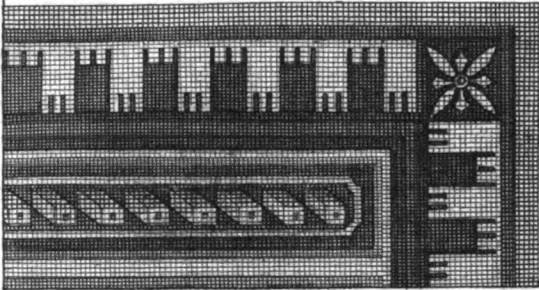
Capitolinum invec̃tæ sunt. In medio harum tabularum cubi existunt elegantioribus lapillis coagmentati, quos si ab uno latere respexeris, jacentes videas; si verò ab altero contempleris, erectos intueberis, quos prius videris inclinatos. Has vero ære incisas exhibemus tabula IV., earumque lapilli ex pretiosis marmoribus educti sunt Pario, Laconico, Synadico, Ægyptio, atque flavi coloris marmore, qualia fuerant diatarum omnium pavimenta. Non una tamen, & eadem erat pavimentorum species, sed quælibet diætā vario exornabatur opere, floribus etiam, & coronis quandoque intermixtis, quæ pavimenta in hac eadem tabula incidi jussimus. Varie enim positi, ac sociati lapilli multiplicem formam exhibent, ut perspicue ostendit Sebastianus Trouchet, (a) qui binos diversi coloris lapillos sexagintaquatuor diversis conjunctionibus poni posse probat incisarum tabularum demonstratione. Inter tot musivaria pavimenta duo præstantissima vermiculata opera, fortunæ beneficio servata inventa sunt, alterum columbarum Sosi insigne opus, cuius elegantiam late supra retulimus, alterum, quod tres frondium, ac fructuum pendentes manipulos exhibet, quibus binæ aves insident, ac duos scarabeos flores delibantes. Hoc quoque ære incisum spectandum proponimus tabula V., ut aliorum judicium sit de Musivariorum artificum præstantia, qui Hadriani ætate vixerunt, quosque, ni fallimur, mirabili huic arti postremam dedisse manum arbitramur. Diætā, a qua columbarum Musivum avulsum est, sequebatur altera, in quo alterum vermiculatum fructuum erat. Hæc autem diætā dextero coenationis lateri adhærebat, quam Oecon Ægyptium Vitruvius vocat (b) ejusque schema exhibet Peravultius. (c) Quamvis enim omnia coenaculi ornamenta sublata sint, superextantes tamen parietes duplicem columnarum ordinem ibi fuisse ostendunt; atque ubi inferior pars erat, Signis, & Anaglyphis conclave decoratum fuërat, superior verò fenestris inter columnas dispositis

(a) Memoires sur les combinaisons: histoire de l'Accademie Royale des Sciences, années MDCCIV. pag. 483.

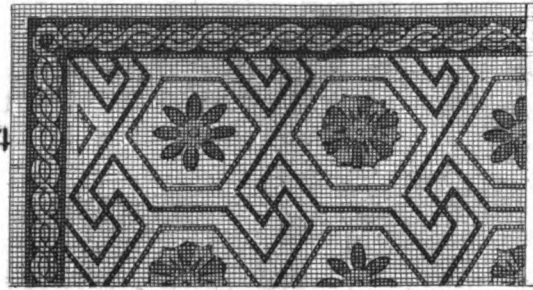
(b) Lib. 6. cap. 5.

(c) Ad lib. 6. Vitruv. pag. 217.

P. 8

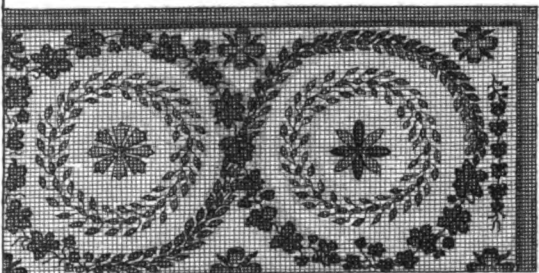

P. 8

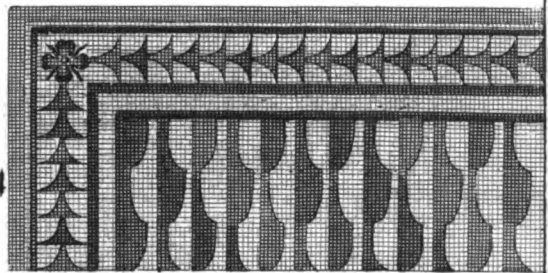
P. 4

P. 8

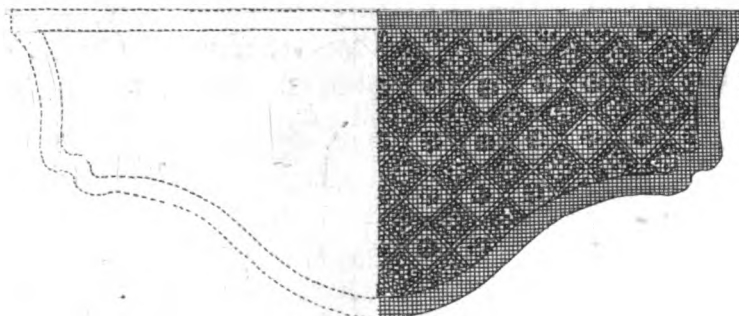

P. 4

P. 8

P. 4

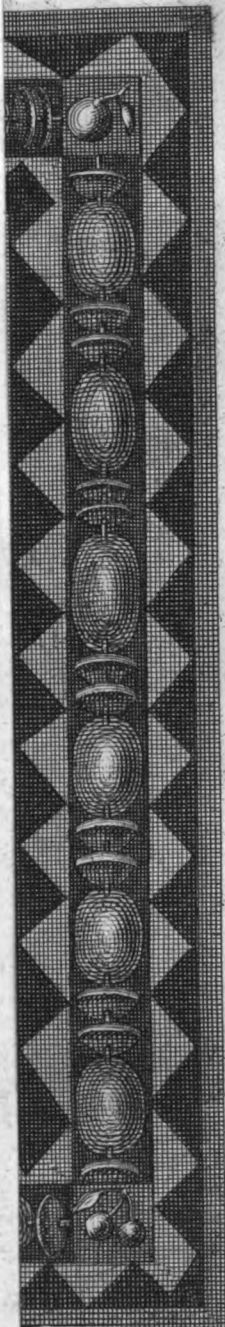

P. 3

P. 7

IV

litis distincta conspiciebatur, adeo ut nulla Templi forma ei sit, ut nonnulli suspicati sunt, quod perspicuum facit loci descriptio, quam exposuimus, & multo magis Vitruvii verba, quæ hîc referre opportunum putamus; *Corinthii simplices habent columnas, aut in medio positas, aut in imo, supraque habent epistylia, coronas, aut ex intestino opere, aut albario. Præterea supra coronas curva lacunaria ad circinum delumbata. In Ægyptiis autem supra columnas epistylia, & ab epistyliis ad parietes, qui sunt circa, imponenda est contignatio, supra eam coascatio, & pavementum sub dio, ut sit circuitus. Deinde supra epistylium ad perpendicularum inferiorum columnarum imponenda sunt minores quarta parte columna. Supra earum epistylia, & ornamenta lacunariis ornantur, & inter columnas superiores fenestra collocantur (a).* Nec columnæ desiderabantur, quæ extremam ædificii partem ornarent; adhuc enim vestigia, certaque illarum indicia nostra ætate supersunt. Australem ejus partem & quæ mare respicit, magna area contingit musivario constructa opere, ubi nunc vinea adolevit. Ad cœnationem patebat aditus columnis flavi coloris marmoris hinc inde definitus, atque pavimento musivi operis exornatus. Utrique autem porticus lateri diætæ quamplurimæ adhærebant, quibus eadem pavementorum luxuries erat, quamvis nonnulla ex eis antea disrupta a nobis reperta sunt. Ad has verò diætæ ascensus erat scalâ viginti graduum, qui marmore salino constabant, alabastrite tamen obducti, postremumque ex illis virgulta casu enata integrum nobis servarunt, ut vestigia exquisiti, ac splendidi cultus post tot sæcula nostra adhuc ætate manerent. Ab instituto tamen nostro non alienum existimavimus hujus ædificii explicationem subiicere, quod tot excellentia Musiva exornarent, quæ illius temporis elegantiam, ac magnificentiam referrent.

Alia quoque pavimenta ad hæc priora sæcula revocamus quæ in elegantiorum Musivorum numero Ciampinus (b) reposituit, alterum inter antiquæ Prænæstis parietinas repertum, ut ipse testatur, quod Europæ Agenoris Pheniciæ Regis filiæ fabulam

---

(a) Lib. 6. cap. 5:

(b) Veter. monim. par: 2. c. 2: p. 4.

fabulam exhibet minutissimis lapillis coagmentatum in Barberinis ædibus existens; alterum, in quo Aquila, aliæque domesticæ aves exprimuntur, ubi & foeminam in mari stantem sinistra manu equo blandientem, dextera verò Nereidem amplectentem profert, (a) quod in Palatio Chiffi Principis asservatur; nec non aliud in antiquo monumento inventum tertio ab Urbe lapide extra Portam Asinariam via Latinâ, in quo Somni imago repræsentatur. Horum omnium schemata edidit Ciampinus.

Quibus aliud addidit in Mevanix Oppido apud Umbros detectum, nigris tamen, albisque lapillis tantum, & grandioribus compactum, in quo tres Delphini, duæ Locustæ, unus Polypus repræsentantur, nec non Neptunus tridentem manu gestans. Alii quoque pisces visuntur, quorum tamen pars magna dilapsa est, & disrupta. Hoc postremum Musivum existimat Ciampinus balnei usui antiquitus accommodatum. Cujus sententiæ nos quoque accedimus, quia in Transtiberina Regione alia vermiculata opera jam supra retulimus, ubi aderant Thermæ, & Piscinæ publicæ, in quibus Dii marini expressi conspiciuntur; aliaque duo refert Montfaucon (b) in nympheis detecta, in quorum altero marinorum Numinum schemata nigris lapillis formata fuerant, reliqua pavimenti parte albis lapillis constructâ; in altero verò schemata albis lapillis constabant, pavimento nigris lapillis coagmentato, hæcque forsan putamus eadem esse, quæ a Bellorio illustrata supra retulimus.

His addenda putamus alia tria vermiculata pavimenta ad Divi Stephani Ædes in Cœlio monte reperta tribus expressa tabulis, ac a laudato Bellorio illustrata. Bacchi cornigerum caput tabulæ vigesimæ medium tenet: Pavo, Aquila, Gallus, & Anas, aliæque minores aves, floribus intermixtis, tabulæ reliquum exornant: Vigesima prima tabula Herculem exhibet clavâ Centaurum percutientem. Ibi quoque quatuor sunt aves, Noctua, Columba, Gallus, & Aquila, frondesque
miro

(a) Vet. Monim: part. 2. cap. 2.
pag. 4.

(b) Tom. 1. Supplem. au. livr.
de l'Antiquit. chap. 7. pag. 71.

miro artificio contextæ totam integunt tabulam. In alia Medusæ caput visitur serpentibus circumdatum; reliqua verò tabulæ pars eleganti coalescit opere. Non dissimili artis ministerio compacta alia bina pavimenta in Villa Corsina reperta sunt, in quorum altero Bacchus equo insidens, & calicem manu tenens, præter quatuor animalia, Leonem nempe, Taurum, Tigridem, & Capreolum; in altero conspicitur Proserpinæ raptus, & Plutonis currus quatuor junctus equis. Atque hæc omnia Musiva nigris tantum, albisque lapillis compacta sunt; Cum verò hujuscemodi pavimenta minoris pretii essent, in Balineis, in Piscinis, in Porticibus ædium, locisque ignobilioribus frequentabantur, ut compertum est non tam ex iis, quæ mox retulimus, quàm ex sequentibus, quæ nunc adiicimus. Dum enim Clemente XI. imperante, C. Plinii Cæcili Secundi Villæ rudera in agro Laurentino detecta sunt a nobili viro Marcello de Sacchettis apud Sanctam Sedem Oratore Meliteni, porticum pavimenta nigris, albisque lapillis tantum coaluisse reperta sunt, ut ex ejus schedis, quæ apud nos sunt, colligitur. Hujus Villæ descriptionem nobis idem Plinius reliquit, (a) illiusque ichnographiam post illas terræ egestiones delineatam servamus. Haud dissimile pavementum non longe a Soracte monte prope Templum Feroniæ adhuc conspicitur in agro Capenatum situm, quod aliud esse ab altero Feroniæ Templo in Sabinis perspicue ostendit præstantissimus Fabrettus (b). Paucis quoque ab hinc annis Bergomi detectum fuit aliud pavementum prope Civitatis plateam, quam veterem Cives vocant, albis tantum, nigrisque calculis, sed grandioribus constructum, atque inter ignobiliora Musiva reiiciendum. Templorum verò, ac splendorum ædium pavimenta, vel peregrinis marmoribus in varias formas sectis, vel multiplicis coloris lapillis minutissimis sternebantur. Hujusmodi pavimenti variegatis lapillis strati reliquæ jacent in via, quæ Tusculum euntibus occurrit, non procul a turri, cui Mediæ Viæ nomen est, sed perpetuo pulvere conspuitæ, ac nisi ingruentibus

H

imbribus,

(a) Epist. 17. ad Gallum lib. 2.

(b) Inscript. cap. 6. p. 452. & seqq.

imbris, ac redundante aqua conspiciendas se præbent, ut nobis semel videre contigit. Prope Tusculum verò in vinea Nobilium de Cavaleriis vermiculatum opus sua ætate reperi- tum fuisse refert Montfaucon (a) in quo Vir, & Foemina ambo Sacerdotes visebantur velati, aliæque quatuordecim hominum imagines, a quibus sacrificium solemne indicari putat Æsculapio, & Hygiæ oblatum. Nonnullis tamen in locis defluxum erat Musivum, ut in ejusdem schemate videtur, quod edidit laudatus Montfaucon; cæterum coloribus violaceo, rubro, viridi, flavo, ac nigricanti expressæ erant hominum effigies. His addimus Musiva apud Lanuvium reperta prope viam Appiam, ubi Signa totius Familiæ Antoninæ inventa sunt, quorum meminit laudatus Præsul Blanchinius (b), nec non alterius pavimenti floribus contexti, quod ipse conspexit, prope plateam SS. Apostolorum Urbis detecti, dum novæ domus fundamenta ponerentur, quod ad Basilicam Ulpianam pertinere arbitratur.

Inter antiqui Tusculi rudera proxime elapsis annis non pauca diætarum pavimenta a Patribus Societatis Jesu, dum amplo construendo ædificio manum admovissent, detecta sunt musivo opere exornata variegatis lapillis compacto, quæ inter elegantioris formæ vermiculatum inventum est Medusæ caput referens. Alia quoque non longe supersunt pavimenta in planitie, quæ Portii montis radices contingit. Atque, dum hæc scribimus, vermiculata pavimenta prope Olibanum, quod quarto a Præneste lapide distat, reperta sunt, minutis, ac multiplicis coloris lapillis contexta, sed maxima sui parte dilapsa, eandemque in Musivis vastitatem nos invenimus in planitie, cui mons Coelius imminet, ubi egesta humo latissimam aream deteximus, quam variæ animalium species varicoloribus lapillis integebant, quarum vix aliqua parva vestigia, iteratis frumenti sationibus, superessent.

Non tamen in Urbe, aut in suburbanis tantum hujusmodi pavimenta inventa sunt, verum in Provinciis quoque frequen-

---

(a) Supplem. de l'Antiquit. tom. 2.
pag. 73.

(b) Cap. 2. del Sepolcro de' Servi
della Casa d' Augusto.

frequentata, ibique reperta recensemus. Primo, vel secundo Imperii sæculo adscribendum putat Sponius (a) vermiculatum opus Lugduni detectum in vinea domini Cassaire anno MDCLXXVI., in quo repræsentabantur Terminus, sive Hermas, Genius, Satyrus, & Sylvanus, cujus schema ære incisum exhibet; nec non alterius prope Nemausum mentionem facit, quod asportatum refert ad Villam Fontis Blandi Regis Christianissimi; aliud quoque pavementum nuper detectum est albis, nigris, rubrisque lapillis constans inter antiqui Fani rudera, quod Dianæ fuerat dedicatum [b]. Neque inter Germanos, & Britannos desiderata sunt vermiculata pavimenta. Augustæ siquidem Windelicorum detectum est egregiæ artis Musivum, in quo quadratis spatiis distincti gladiatores erant, nominibus ipsorum inscriptis, bigæ, metæque videbantur, Gallus, Gallinaque. Aliqua tamen sui parte disruptum Musivum Gruterus exhibet, (c) ex Velfero, qui luculenta interpretatione illud illustrat. Aliud pavementum in Anglia primum innotuit anno MDCCXII., in Loco, cui nomen Stanfield non procul a Voodstockio longitudinis triginta pedum, quindecim verò latitudinis, ut in Pitisci Lexico. Has tamen mensuras schemati non convenire ait Montfaucon (d). Lapillis quibus coagmentatum est, coloris sunt rubri, nigri, albi, & cineritii, nec quartam pollicis partem latitudo excedit. Medium tenet Bacchus Tigridi gradienti insidens, manu ramum gestans pampineum: alterâ verò scyphum inversum, ac pampinis caput coronatur. Quatuor pavimenti angulos totidem aves, quarum singulæ altero ramum pede tenent, exornant, verum temporis injuriâ haud parum corruptæ. Tria alia elegantiora pavimenta in Anglia apud Wellon prope Aquas Solis in Agro Somersetensi anno MDCXXXVII. mense Junio detecta, atque ære incisa exhibuit Societas Antiquaria Londinensis, quorum alterum ad triginta duorum pedum longitudinem protenditur, latitudo

H 2

verò

(a) Recherch. d'Antiquit. Dissert. 2.

(b) Giornale delle novelle letterarie di Firenze, fol. 14. MDCCCL.

(c) Pag. 336.

(d) Supplem. au livr. de l'Antiquit. tom. 2. pag. 39.

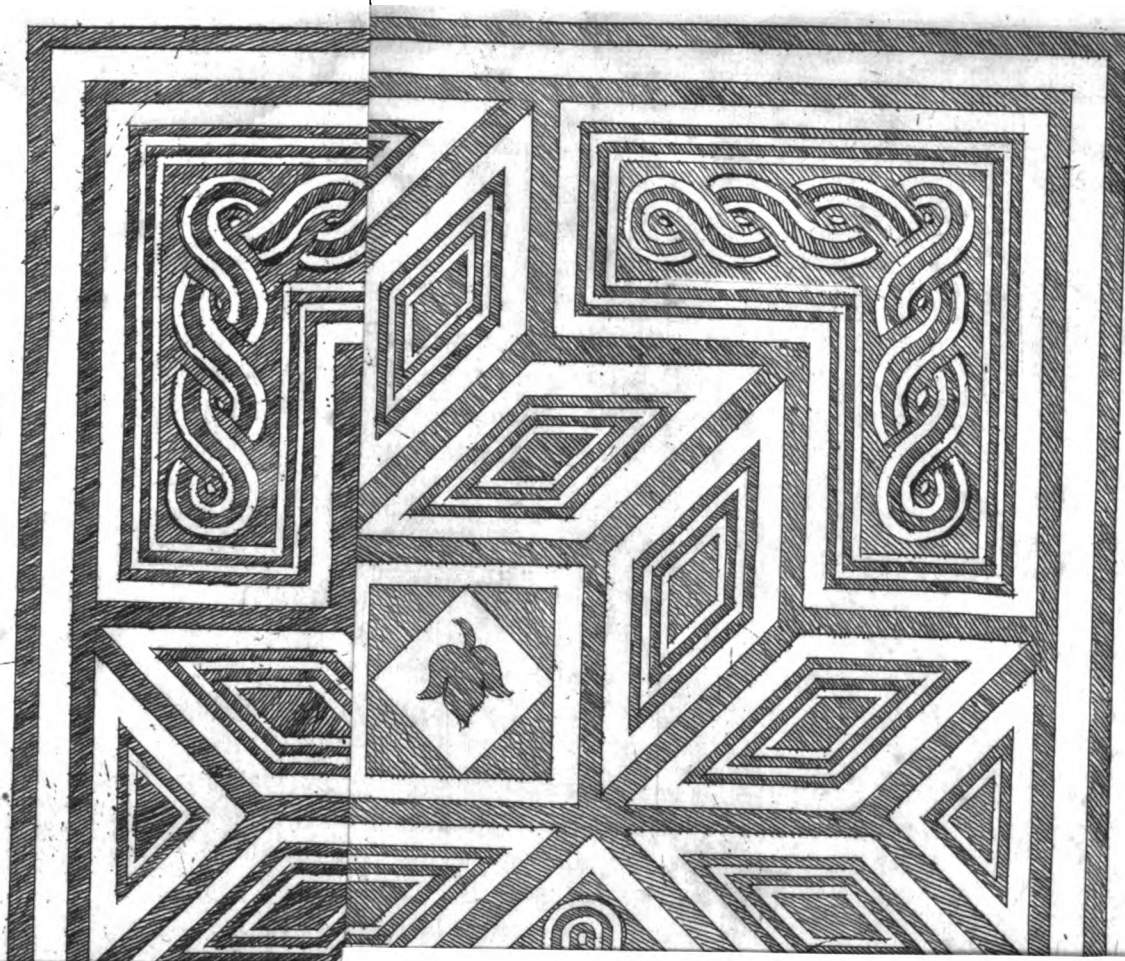
verò vigintiduobus pedibus definitur. In pavimenti medio Pavo conspicitur, quem tamen non ad perfectam delineavit artis rationem Musivarius; pavimenti reliqua pars eleganti exornatur opere. Aliud longitudine constat viginti pedum, quindecim verò latitudine, atque in lateribus habet binos Canes rudiori tamen forma expressos: lapillis verò mirabili studio dispositis totum pavementum integitur. Postremum verò in longitudinem pedum decem, & septem, in latitudinem verò quinque pedum producit, & variegatis, atque eleganti cultu distributis lapillis compactum est.

His addimus alterum ex Sardinia petatum, quod ex Jacobo Pinto refert Bulengerus (a) repertum fuisse operis vermiculati floribus, avibusque intertextum; nec non alia pavimenta inter antiquæ Æmonix rudera, (b) quæ mediterranea Iitrix Civitas fuit; aliudque, quod Viterbii detectum est anno MDCCXX. ut supra retulimus in vinea Comitum de Buffis longitudinis palmorum sexaginta, viginti verò latitudinis. Lapilli, quibus Musivum coaluerat, omnes erant vel cinerei nigricantis coloris, vel albi. In Medusæ tamen capite, in Pavonibus, aliarumque specierum formis, rubri, & cærulei colores non deerant. Minervæ Templum opinatur fuisse Montfaucon; (c) quippe ibi hujus Deæ symbola observantur, & quamvis inter hæc Pavo etiam sit, qui Junonis est symbolum, tamen Minervæ signa frequentius occurrere animadvertit laudatus Montfaucon. Inter antiquiora Musiva alia duo reponimus, alterum, quod paucis ab hinc annis Fani detectum in publicum Civitatis Palatium fuit asportatum. Hoc albis, nigrisque tantum lapillis coalescit, ac erectum Neptunum exhibet tridentem dextera manu gestantem, quem vehunt quatuor marini equi, nec palmorum trium, & unius uncix longitudinem excedit: alterum verò versicoloribus constructum lapillis inter antiqui Fori Sempronii rudera inventum est, & a nobili Familia Comitum de Passioneis in proprias Fori Sempronii

(a) De Picturis lib. 1.

(b) Ughell. Ital. Sac. de Æmonen. Episcop. in princ. Tom. 5, pag. 219.

(c) Supplem. au livr. de l'Antiquit. tom. 2. pag. 39.

Sempronii ædes illatum, cujus ære iacifi singulari in nos comitate, & benevolentia copiam fecit multiplicis doctrinæ laude celebrandus Dominicus Passioneus S. R. E. Cardinalis Amplissimus, quodque legentibus nunc primum exhibemus in hac Tabula VI.

Quibus adiicimus tessellatum pavementum Veronæ existens prope Cathedralem Ecclesiam, cum epigraphe, quæ illorum, qui pecuniam contulerunt, nomen servavit, ut habemus ex Blanchinio (a):

E V S E B I A   H I M E R I A   M A R I N
C V M   S V I S   C V M   S V I S   C O L.   C V M
T E S S E L L A   P.   C X X   S V I S   P.   X.
V I T   P.   C X X.

Pavimentorum elegantia, quæ in Templorum, ac privatarum ædium splendorem primis duobus Imperii sæculis a Romanis exulta est tam in Urbe, quam in Provinciis Romano Imperio adjectis, sensim imminuta est Septimii Severi Principatu, quo sane tempore & reliquæ liberales artes ab eximio earum cultu deciderunt, ut manifestam rem faciunt Signa, atque ædificiorum reliquiæ, quæ ad illam, & sequentem sunt ætatem referendæ. Illius tamen temporis opus tessellatum habemus ex Anonymo Authore commentationis in antiqua monumenta Tigurina, quam Tom. VII. Amoenit. dedit Schelhornius: & ad eandem tempestatem referenda putamus sex tessellata pavimenta in Helvetiis eruta prope Augustam Rauracorum, Agauni, Eberoduni, & Aventici, de quibus egit Marquardus Wildius in Apologia pag. CLXXVIII. & pag. CXCIV., cujus nos librum non vidimus, sed scimus ex eodem Anonymo Authore apud Schelhornium §. XI.; forte unum ex his illud est, quod in antiqua Helvetiorum Urbe repertum dicit Sponius (b); Plures aves continet, & Consulium nomina in medio inscripta.

POM.

(a) Cap. 2. del Sepolcro de' Servi della Casa d' Augusto.

(b) Recherch. curieuses: d' Antiqu. Dissert. 2. pag. 32.

POMPEIANO ET AVITO
COSS. KAL. IAN.

Consulatus autem Tiberii Claudii Pompejani, & Lolliani Aviti in annum incidit nonum supra Ducentefimum Salutis reparatae, & post tertium Consulatum Marci Aurelii Antonini Caracallae. Peregrina tamen marmora ex Provinciis Urbem advehebantur sequentium quoque Imperatorum aetate, qua maxima aedificia constructa sunt, nec Lithostrotorum usus, quamvis minus frequentaretur, a Romanis moribus recesserat. Celeberrimae Villae exoticis marmoribus instructae exemplum Capitolinus (a) reliquit, qui Villam via Praenestina a Gordianis excitatam his verbis describit: *Villa eorum (idest Gordianorum) via Praenestinā, ducentas columnas uno peristyllo habens, quarum L Caristea, Claudiana L, Synnades L, Numidica pari mensura sunt, in qua Basilica centenaria tres: Cetera huic operi convenientia, & Thermae, quales praeter Urbem, ut tunc, nusquam in Orbe terrarum.* Neque suspicandum est augendo hujus excellentis aedificii cultui musivaria pavimenta defuisse, quamvis ea silentio praeterierit Capitolinus, reliqua Villae ornamenta illis verbis complexus: *& cetera huic operi convenientia*; nihil enim magis Villae splendori conveniens erat, quam ubi tot peregrinae columnae locum exornarent, Lithostrotis quoque aedium pavimenta niterent; Maxime quia ex eodem Capitolino (b) habemus, Gordianum hujus nominis Tertium, praeter Nymphaea, & Balnea, Porticum in Urbe aedificare instituisse in Campo Martio, *ubi medium Lithostrotorum brevibus columnis, altrinsecus positis & sigillis per pedes mille, quod esset deambulatorium*; quibus sane verbis nonnisi musivarium opus exprimitur.

Non tamen hic Musivorum luxus diatarum pavimentis tantum est additus, verum ad hominum, reumque effigies repraesentandas in aedium parietes investus est. Commodum siquidem imperante, Porticum Musivo exornatam refert Spartianus,

---

(a) In Gordianis.

(b) In Gordianis.

tianus, ut supra retulimus his verbis: *Hunc* (idest Pescennium Nigrum) *in Commodianis Hortis in porticu curva pictum de Musivo inter Commodi amicissimos sacra Isidis ferentem*. Hinc illorum improbamus sententiam, qui musivaria opera, quibus pavimenta sternuntur, ab aliis discriminant, quibus obducuntur parietes, ita ut Musivum pavementis tantum adaptetur; quæ fuit sententia Josephi Scaligeri, (*a*) & Casauboni (*b*) vel musivariam artem ad parietes solum referri, pavimenta ad quadratariam, ut censuit Du-Cange, (*c*) sive omnia quoque figilla, imaginesque complecti, quæ ex lapillis marmoreis, sive hyacintis, unionibus, carbunculis, aliisque gemmis coalescunt, ut existimavit Bulengerus; (*d*) non enim Musiva a loco, ubi opus constructum est, nomen usurpant, sed a minutis tessellulis cujuscumque speciei sint, illud compingitur, ad musivarios Artifices spectat: idemque dicendum est, sive lapillis veris, vel fictis Musivum coalescat.

Maxime verò mirandum est hanc excellentem artem tunc quoque fuisse excultam, cum Romanum Imperium per Gallieni socordiam, atque ignaviam tot Tyranni invasissent. Tetricorum namque domum in Coelio monte sitam describit Trebellius Pollio, (*e*) ubi utrumque Tetricum, ac Aurelianium, qui postea in Imperio successit, musivario opere pictos refert, cujus verba jam supra recensuimus Capite primo.

Aureliano quoque imperante Lithostrota in usu fuisse manifesta res est. Cum enim, ut pericula, ac tumultus ab Urbe submoveret Imperator post Monetariorum seditionem, muros, ac Urbis pomerium ampliasset, ut refert Flavius Vopiscus (*f*) in eorum turribus, & decursoriis pavimenta musivo opere constructa sunt, ut ex Coelii Rhodigini testificatione, (*g*) qui ait: *In Turribus, & decursoriis moenium Romæ videre est opere tessellato expicta, distinctaque pavimenta, nec non obductos crustis parietes*. Alia demum musivaria pavimenta avulsa

(*a*) Ad lib. 5. Manilii.

(*b*) Ad lib. 1. Svetonii.

(*c*) In Glossario verb. *Musivum*.

(*d*) De Pictur. lib. 1. cap. 8.

(*e*) In Tetrico Juniore.

(*f*) In Aureliano.

(*g*) Lect. Antiq. lib. 26. cap. 32.

pag. 1480. edit. Francof. anni 1664.

avulsa vidimus variegatis, ac peregrinis marmoribus compacta, virides, vagasque pinus referencia, ubi Zenobiæ Palmyrenorum Reginæ Villam fuisse probabili conjectura ducimus, cui, posteaquam aureis catenis onusta Aureliani triumphum illustriorem fecerat, in Tiburtino non longe ab Hadriani Villa ager concessus est, ubi cum Liberis Matronæ Romanæ more vitam egisse narrat Trebellius Pollio, (a) cujus verba non multum favere putamus illorum sententiæ, qui non secus, ac ab Aureliano actum cum ea illiberaliter fuisset, ad occidentalem Hadrianæ Villæ plagam prope aquas Albulas Zenobiæ Villam locarunt, ubi ager sterilior est, ac propinqua Mephitis molestam sane habitationem fecisset, immo verisimilius sitam fuisse putamus in amœniori loco prope D. Stephani colles, & ut Matronæ Romanæ more commode, ac non indecore vitam privatam duceret.

Neque hic pavimentorum cultus minori in pretio est habitus a sequentis ætatis Imperatoribus. Cum enim Diocletianus Augustus non pauca ædificia construere curasset, Thermas nempe miræ in Urbe amplitudinis, earumque pavimenta tessellato opere intacta, Diocliam a suo nomine appellatam, Salonam in Illyrico novis quoque operibus exornasset, ac tertio ab eâ lapide splendidum matri palatium excitasset, cui nunc Spalati nomen est, posteaquam, Salona a Slavis direpta, ac deleta, Salonenses Cives ex Insulis, in quas se receperant, in continentem reversi Spalatum habitare coeperunt, teste Thoma Archidiacono, (b) quem sequitur Joannes Lucius, (c) ad hæc usque tempora inter antiquæ Salonæ rudera mulivaria pavimenta, humo vomere proscissa, persæpe deteguntur, ut a fide dignis Spalatenfibus accepimus; atque hæc eadem Lithostrota Diocletiani palatio accessisse, indubiam fidem fecit Pavimentum paucis ab hinc annis Spalati detectum, ubi marmorum peregrinorum copia, ac immensæ molis columnæ exquisiti speciem adhuc cultus præferre videntur:

CAPUT V.

(a) In Zenobia.

(b) Hist. Salonitan. Pontific., atq. Spalaten. cap. 4. 8., & 10.

(c) Regno Dalmatiæ, & Croatia, lib. 3. pag. 150.

DE MUSIVIS⁶⁵

CAPUT V.

*De Sacrorum Ædificiorum Musivis a Constantini
Magni ætate ad X. usque Sæculum constructis,
vel reparatis: deque Musivariæ Artis
Studio nunquam in Italia intermisso.*

Ucusque splendida Musivariæ artis opera vel ad augendum in prophanis Templis pavimentorum nitorem, vel ad publica ædificia exornanda, aut ad potentiorum Civium luxum frequentata fuisse vidimus. Nunc tandem post vanæ superstitionis tenebras Templis in Urbe, ac Imperii Provinciis, Constantini Magni pietate, vero Numini excitatis, hunc Musivorum cultum in Vaticana Basilica consecratum exhibemus, ubi pavementum, ac Templi parietes Musivarii Artifices exornarunt, ut ex MS. Codice Tiberii Alpharani Vaticanæ Basilicæ Scriptoris, qui Sixti V. ætate floruit, hausit Ciampinus, qui hujus antiqui Templi intercolumnium describens, quod quinque navibus constabat, ait (a): *Harum Columnarum Capitula Corinthia, & epistylia maxima super Capitula e Pario marmore quadrata erant & signis Musivis decorata: & pagina subsequenti (b) Hæc Basilica a pavimento usque ad summitatem parietum, & laquearia tota ex Musivo, variisque picturis veteris, ac novi Testamenti depicta:*

I

nec non

(a) De Sacris Ædific. a Constantino
Magno constructis cap. 4. pag. 33.

(b) Eodem Cap. pag. 34.

nec non totam *Apsidem*, nempe Altaris B. Petri, figuris elegantissimis opere vermiculato elaboratis ornavit, idest Constantinus, ut Ciampinus prosequitur, (a) qui pavementum quoque his verbis describit: *Pavimentum Basilica stupendis, eximiiisque rotundis, ac quadratis compactum, variis etiam discoloribus albis, porphyreticis, Ægyptiacis, Numidicis, deauratisque implicatum, & contessellatum erat marmoribus* (b). Neque Templi fronti Musivariæ imagines deerant, quas ære incisae late recenset (c). Ad hanc Constantini ætatem alia vermiculata opera, quæ in Ecclesia S. Constantiæ prope alteram D. Agnetis viâ Nomentana supersunt, referenda esse putant Nardinius, alique recentiores Scriptores, quamvis huic sententiæ Fulvius, Marlianus, Lucius Faunus, alique adferantur, existimantes Templum hoc Baccho sacrum, a superstitione deinde cultu a Constantino expiatum: ædificii, ac Musivi elegantia, quæ politioris sæculi præstantiam redolet, in causa fuit, cur & Ciampinus (d) his adhæserit. Quia verò Sacræ Imagines rudiori oculis intuentium occurrunt artificio compactæ, ut & nostrum, qualecumque sit, iudicium feramus, has tantum in Constantini ætatem coniicimus, reliquas verò ad antiquius florentis artis ministerium reicimus. Ab his tamen, ne actum agamus, recensendis abstinemus, cum eas exhibuerit, atque illustraverit laudatus Ciampinus. Imperatori morem gerens D. Silvester Pontifex, in Domitiani Thermis, quas in Dei cultum sacraverat, Salvatoris, Beataque Virginis, nec non sui ipsius imagines de Musivo pictas exhibuit, ut ex Philippino refert Cl. V. Boldettus, qui in Callixti Coemeterio sua ætate detectas fuisse aves, floresque lapillis compactos testatur (e). Non minori cura in Oriente Constantini pietas eluxit, qui ad novas Ecclesias construendas epistolam dedit (f), qua a Præsidibus Provinciarum, ac ab Officio Præfecturæ Prætorianæ peterent, quæ ad im-

(a) Eod. cap. 4. pag. 42.

(b) Pag. 35.

(c) Pag. 37.

(d) Cap. 3. della Chiesa de' SS. Silvestro, e Martino.

(e) Lib. 2. cap. 15. pag. 522. e 523. osservazioni sopra i Cimiterj de' SS. Martiri.

(f) In vita Constantini lib. 2. c. 46.

ad impensas faciendas necessaria essent, atque inter plurima Templâ, quæ construi Imperator iussit, nonnulla variegatis marmorum crustis, atque musivo opere exornasse testis est Eusebius (a) novam Basilicam in Hierosolymitana Civitate ædificatam describens his verbis: *Transgressus inde est ad vastissimum locum libero patentem cœlo, cujus solum splendido lapide constravit, longissimis undique porticibus ad tria latera additis; Et infra: cujus interiora (idest Basilicæ) quidem versicoloribus marmoris crustis obtecta sunt.* Alterius quoque Templi, quod Constantinus Constantinopoli excitaverat, mentionem facit Eusebius: (b) *cumque Templum omne in immensam altitudinem extulisset, vario lapidum genere splendidum reddidit, a solo ad cameram usque marmoreis crustis illud operiens. Porro cameram lacunaribus minutissimi operis obducens totam auro inbracketavit. Et supra quidem æs regularum loco impositum universo edificio munimentum adversus imbres præbebat. Quod itidem auro plurimo superfusum resplendebat; adeo ut procul spectantium oculos præstringeret, Solis radiis æris objectu reperiussis. Totum verò solarium reticulatis quibusdam anaglyphis ex ære, & auro fabrefactis erat circumdatum.* Hoc autem Templum anno a Christo nato Tercentesimo trigesimo septimo absolutum fuisse putat Valesius; (c) manifestam autem rem facit Lex, quam Constantinus Maximo inscripsit, ubi de Musivariis Artificibus fit mentio (d).

Nec a proposito alienum putamus alium Eusebii locum afferre, ubi de Templo a Paulino Tyri Episcopo exornato loquitur: *Quin etiam ne ipsum quidem solum negligendum putavit: quod cum mirum in modum marmore exornasset, inde ad ea, quæ extra Templum sunt, conversus exhedras, & œcos amplissimos utrinque summa cum peritia fabricavit (e).* Hæc autem Eusebii loca aperte demonstrant, musivaria opera a stulta Gentilium superstitione sacris Dei Templis invecata, ejusque cultui tunc temporis consecrata. Neque tamen procedente

I 2

ætate

(a) Idem lib. 4. cap. 58.

(b) In vita Constantini lib. 4. c. 58.

(c) In Annotat. ad lib. 4. Euseb. cap. 58.

(d) Cod. Theod. lib. 3. tit. 4.

(e) In vita Constantini lib. x. cap. 4: pag. 475.

ætate a privatorum ædium luxu ea recessisse compertum est, ut habemus ex Quinti Aurelii Symmachi Senatoris, & Urbis Præfecti epistolis; Is enim de privatis balneis loquens, ait (a) *In minoribus balneis piscinalem picturis potius, quam Musivo excoli non probavi*; quam consuetudinem & priscos Romanos in balneis retinuisse jam supra vidimus. Et in alia epistola (b) *Novum* (inquit) *Musivi genus & intentatum superioribus reperisti, quod etiam nostra ruditas ornandis cameris tentabit affigere, si vel in tabulis, vel in tegulis exemplum de te præmeditati operis sumpserimus*. Novum hoc tamen Musivi genus, quod Symmachus laudat, allata ejusdem verba perspicuum, ac manifestum non faciunt. Verisimile tamen putamus Symmachi verba ad Musiva, quæ non marmoris, sed fictis lapillis compacta sunt in varios colores tinctis, illisque auro obductis referri, qui mos præcipue Templorum absidi, ac testudini exornandis tam in Urbe, quam in Provinciis ob peregrinorum marmorum inopiam, ac novæ artis studio communiter receptus est.

Inter antiquiora Tempia Ursianum occurrit ab Urso Ravennatum Archiepiscopo Ravennæ constructum, qui vixit anno Tercentesimo septuagesimo octavo, cujus Templi testudinem vermiculato opere exornatam fuisse refert Rubeus(c). Ad sæculi quinti initium alterius Ravennatis Ecclesiæ S. Agathæ majoris Musivum Ciampinus refert, illiusque schema exhibet, quod Exuperantius illius Civitatis Episcopus construxit (d). Novum SS. Nazarii, & Celsi Templum Gallæ Placidia Ravennæ excitavit anno Quadringentesimo quadragesimo, cui deinde Gallæ Placidia nomen fuit, ibique Musivariæ imagines depictæ, (e) atque hujus operæ anno Quadringentesimo primo in Basilica D. Pauli, via Ostiensi Arcus triumphalis Musivo decoratus est, quod ad nostram usque stetit ætatem, (f) atque Clementis XII. tempore a Musivariis nostris reparatum.

Neonem

(a) Lib. 6. Epist. 49.

(b) Lib. 8. Epist. 42.

(c) Histor. Ravennat. lib. 2. p. 58.

(d) Veter. monim. par. 1. cap. 22: pag. 184., & seq.

(e) Rubeus Histor. Ravennat. lib. 2. pag. 58.

(f) Ciampin veter. monim. par. 1. cap. 24. pag. 228.

Neonem quoque Ravennæ Antistitem anno Quadringentesimo quinquagesimo primo Templum S. Joannis in Fonte instaurasse, atque musivariis imaginibus ejus tholum exornasse narrat Ciampinus, (*a*) easque, aliaque musivaria opera, in Liberiana Basilica Urbis a Sixto III. Pontifice anno Quadringentesimo vigesimo tertio ad augendum Ecclesiæ decorem de novo addita, (*b*) quæ latissime, atque sapienter explicat Ciampinus, & post eum Blanchinius (*c*). Neque huic Basilicæ pavementum Musivo compactum deerat; Nam dum hæc scribimus, antiquum Musivum detectum est, disrupto jussu Sacratissimi Principis BENEDICTI XIV. Templi pavimento, ut novum, atque nobilius marmorum, ac lapidum integumentum accedat.

Apud Lateranensem Basilicam Hilarus Pontifex in exaltationis SS. Crucis honorem Oratorium construxit anno Quadringentesimo sexagesimo secundo, *Nymphæum, & triporticum ante Oratorium &c. in medio cancellis æreis, & columnis cum fastigiis, & epistyliis undique ornatum ex Musivo*, ut scribit Anastasius (*d*) quod Sixti V. tempore vetustate fatiscens dirutum fuit, ac Musiva disrupta, quæ plurima fuisse narrat Pompejus Ugonius (*e*). Neque silentio prætereundæ sunt musivariæ imagines in Ecclesia S. Sabinæ Urbis a Coelestino I. anno circiter Quadringentesimo vigesimo quarto concinnatæ, ut non spernendis conjecturis affirmat Ciampinus (*f*). Hunc Musivorum cultum in Provinciis quoque non defecisse testis est C. Lollius Apollinaris Sidonius, qui Consentio V. C. Civi Narbonensi ædificiorum luxum celebrans, cecinit (*g*).

*Non si quos eboris trabes refractis
Rostris marmarici dedere Barri,
Figis moenibus, aureasque portas
Exornas asaroticis lapillis.*

& alio loco (*h*).

Ædes

(*a*) Veter. monim. par. 1. cap. 19. pag. 178.

(*b*) Ead. par. 1. c. 22. p. 195. & seqq.

(*c*) De Sac. Imagin. in Basi. Liberiana.

(*d*) In vita Hilari. pag. 76. edit. Roman.

(*e*) In Stat. Urb. pag. 46.

(*f*) Veter. monim. par. 1. cap. 21. pag. 186. & seqq.

(*g*) Carmin. 23. in Narbone.

(*h*) Lib. 2. Ep. 10.

*Ædes celsa nitet, nec in sinistrum
 Aut dextrum trahitur, sed arce frontis
 Ortum prospicit æquinoctialem.
 Intus lux micat, atque bracteatum
 Sol sic sollicitat ad lacunar,
 Fulvo ut concolor erret in metallo.
 Distinctum vario colore marmor
 Percurrit cameram, solum, fenestras,
 Ac sub versicoloribus figuris
 Vernans herbida crusta saphiratos
 Flectit per prasinum vitrum lapillos.*

Huic ætati verisimiliter tribuenda putamus duo Musivaria opera, alterum, quod in Ecclesia Cathedrali Nemausi constructum supra retulimus (a); alterum quod in Ecclesia S. Remigii in Rhemenſi Urbe fuisse narrat Bergierius (b) ex testimonio Anselmi Monachi in Itinerario Leonis IX. anno Millesimo quadragesimo nono. Aliud quoque Musivum Urbis in Ecclesia S. Agathæ in Suburra occurrit ex Ciampino (c) anno Quadringentesimo septuagesimo secundo a Flavio Recimero strenuo Duce Gotho constructum, cujus virtute anno tertio Imperii Severi Augusti Biorgorem Alanorum Regem in agro Bergomate occisum, ejusque exercitum fustum fuisse narrat Paulus Diaconus (d). Unde præstantem hanc artem Gothos pariter Romanorum artes æmulantes excoluisse minime mirandum sit. Italiæ enim Regnum, bis victo in agro Veronensi Odoacre Herulorum Rege, ac postea Ravennæ occiso, adeptus Rex Theudericus non Musivariam tantum, sed & reliquas liberales artes magno in pretio habuit, ut colligimus ex formula Curæ Palatii, quam nobis servavit Cassiodorus, (e) his verbis: *Quidquid enim aut Instruclor parietum, aut Sculptor marmorum, aut æris Fusor, aut Camerarum (f) Rotator,*

(a) Cap. 4.

(b) De viis militaribus, lib. 2.

(c) Veter. Monim: par. 1. cap. 28. pag. 250. & seq.

(d) Histor. lib. 16.

(e) Lib. 7. variar. in formula Curie Palatii.

(f) Edit. Aurel. Allobrog. 1622. Sumptibus Petri, & Jacobi Chovet, : CAMERUM habent Edit. Rotomag. 1679. Ant. Dezallier, & Parisien. 1583. apud Novellium.

Rotator, aut Gypsoplastes, aut Musivarius ignorat, te prudenter interrogat, & tam magnus ille fabrilis exercitus ad tuum recurrit judicium, ne possit aliquid habere confusum. Vide ergo quanta debet nosse, qui possit tantos instruere. Recipis certe bona dispensationis tuæ uberrimum fructum, cum tu de illorum labore laudaris, si ab eis diligenter facta monstraveris. Quapropter quidquid ad te pertinet, ita decenter, ita firmiter volumus explicari, ut ab opere Veterum sola distet novitas fabricarum. Palatium itaque Ticini excitatum a Theuderico habemus, quod Agnellus conspexit Musivario opere exornatum, ut ipse testatur (a) his verbis: Palatium Theuderici, & Tribunalis Cameras tessellis ornatas. Eiusdem quoque Regis effigiem in Neapolitana Urbe vermiculato opere expressam afferimus, quam funesto deinde Gothorum omine sensim dilapsam tradit Procopius (b): In Foro videbatur Theuderici Gothorum Regis effigies ex lapillis compacta minutis admodum & versicoloribus fere singulis. Hujus caput olim vivente Theuderico defluxit, turbatis sponte sedibus lapillorum, ac brevi Theuderici consecutus est obitus. His musivariis operibus ad hujus Principis laudem adjicimus Ecclesiæ S. Mariæ in Cosmedin Ravennæ pavimentum, ubi fons aderat, quo sacri Baptismatis aquâ pueri abluiebantur; Ibi enim ab eodem Theuderico Musivum constructum fuerat, in cujus medio D. Joannes Baptista Christum baptizans conspiciebatur, ad cujus dexteram vel Moyses sedens, si Fabri sententiam sequi lubet (c), vel Jordanes, si Ciampino fides habenda est (d) sedebat, duodecim vero Apostoli in orbem stantes priores imagines circumdabant, ut apud Ciampinum videri possunt, qui Musivum hoc ære incisum in lucem hominum edidit; Hinc Ennodius Episcopus Ticinensis cecinit (e):

Unam de variis speciem componere frustis

Qui potuit, saxum duxit in obsequium.

Atque adeo liberalium artium studio Gothi Principes incensi fuerunt,

(a) In vita S. Petri Senioris.

(b) De Bello Gothico lib. 1. cap. 24. pag. 45. edit. Venet.

(c) In memoriis antiquæ Ravennæ.

(d) Vet. monument. par. 2. pag. 78.

(e) Lib. 2. Carm. 91.

fuerunt, ut reparandis, ac custodiendis Romanæ Urbis ædificiis & pecunias de suo ærario largiti sint, & gravibus indictis poenis eorum violatores persequi curaverint. Frequentia hujusmodi exempla petenda sunt e Cassiodoro, præsertim verò ex epistola Symmacho Patritio inscripta (a), qua Romani Theatri Curator præficitur his verbis: *Et ideo Theatri substructionem magna se mole solventem consilio vestro statuimus esse roborandam, ut quod ab auctoribus vestris in ornatum Patriæ constat esse concessum, non videatur sub melioribus posteris imminutum: & paulo infra: & ideo expensas vobis de nostro cubiculo curavimus destinare.* Et in formula Comitivæ privatarum, & ejus excellentiæ (b): *Ne quis vestita marmoribus sepulcra nudaret, ne quid columnarum decorem irreligiosa temeritate præsumeret.*

Quibus addimus epistolam Theodahadi Regis Honorio Præfecto inscriptam, qua jubet Elephantæ æneos in via Sacra stantes fulciri, ne ruant (c); aliamque Reginæ Amalasventhæ (d), qua a Justiniano Imperatore sibi potestatem fieri postulat marmora, quæ in Græcia emerat, in Italiam advehendi.

Hinc patet quàm aliena a veritate sit illorum sententia, qui inanem vulgi sermonem aucupantes publicorum Urbis ædificiorum ruinas barbaris Gothorum Regum moribus, culpæque adscribunt, nec satis causæ fore putant diuturnam Occidentalis Imperii vacationem, ac publici ærarii, deficientibus Provinciarum vectigalibus, diminutionem. Multa siquidem pecuniâ opus erat, quæ tot immensæ magnitudinis molibus servandis, reparandisque sufficeret, sublati Servitiis, ac imminuto Civium numero. Ad Templorum, Theatrorum, Circorumque everfionem non parum quoque contulit piorum Christianorum Religio, ut Gentilium superstitione, pravique mores ex Urbe nondum nefario falsorum Numinum cultu expurgata omnino tollerentur, ut luculenter ostendit Petrus Angelius Bargæus (e).

Sed

(a) Lib. 4. Variar. Epist. ultima.

(b) Lib. 6. Variar.

(c) D. lib. 6.

(d) Lib. x. Variar. Epist. 30.

(e) Epist. ad Petr. Ulimbardum de privator. publicorumque ædificior. Urbis Romæ everforibus.

Sed ut institutum sermonem persequamur, anno Quadringentesimo sexagesimo octavo Ecclesiam S. Andreae in Barbara Simplicius Papa vermiculatis imaginibus decoravit, atque hujus Musivi reliquiae ætate adhuc Ciampini (*a*) extabant, ut ipse testatur. Aliorum quoque Musivorum memoriam in Urbe nobis servavit Anastasius (*b*) qui Symmachi Pontificis res gestas recensens anno Quadringentesimo nonagesimo octavo ait: *Basilicam verò B. Petri marmoribus ornavit, & candelarum B. Petri cum quadriporticu marmoribus ornavit, & ex Musivo agnos, cruces, & palmas fecit.* Narrat autem Ciampinus (*c*) supra januas quadriporticus intus in parietibus de Musivo pictam Salvatoris in throno sedentis imaginem, nec non Divos Apostolos Petrum & Paulum, Angelos, aliosque Sanctos, vermiculato opere expressos. Altare quoque Divo Michaeli Archangelo sacrum in Ecclesia S. Andreae ad D. Petrum ab eodem Symmacho constructa Musivis imaginibus exornatum refert laudatus Ciampinus (*d*). Ad hanc ætatem verisimile putamus referenda esse Musiva, quorum vestigia in Ecclesia S. Felicis Aquilejæ adhuc superesse Cl. V. Bertolus testatur (*e*).

Deleta demum apud Italos Gothica dominatione, alia miræ pulchritudinis Musiva Ravennæ constructa sunt. Cum enim Templum D. Vitali sacrum Juliani Argentarii operâ a Justiniano Imperatore fuerit excitatum, triennio post a die, qua celeberrimum Sanctæ Sophiæ Templum, quod in Victoriatorum seditione ignis absumpserat, ut refert Theophanes (*f*), Constantinopoli idem Imperator ædificaverat, anno nempe Quingentesimo quadregesimo primo, ut narrat Rubeus (*g*), non solum ejusdem Templi pavementum tessellato, & vermiculato opere intectum fuit, verum Ecclesiæ Archiepiscopi, Maximiani pariter Archiepiscopi, Justiniani, ac

K

(*a*) Vet. monum. pag. 1. cap. 27. pag. 242.

(*b*) In vita Symmachi pag. 87. edit. Rom.

(*c*) De Ædific. Constantin. cap. 4. Sect. 10. pag. 83; & seq.

(*d*) Ibi Sect. II. pag. 86.

(*e*) Dell' Antichità d' Aquileja pag. 340.

(*f*) Pag. 154.

(*g*) Histor. Ravenn. lib. 3. pag. 153;

ni, ac Theodoræ Augustorum, Sacerdotum, aliorumque Imperialis Aulæ Procerum imagines Musivarii manu expressæ facelli majoris testudinem splendide illustrarunt; ibique vas aqua redundans erat, in cujus medio columba expansis alis aquam dispergeret. Horum autem Musivorum schemata, quorum altera a cornu Euangelii, alia ad lævam Altaris partem sunt posita, publici juris fecit Ciampinus (a), sed columba desideratur, quam in Musivo deesse contra Rubei testimonium aperte contendit. Eodem sane tempore Ecclesius Archiepiscopus paternas ædes in Templum erexit B. Mariæ Virginis sacrum, quam Majorem appellavit, atque in Ecclesiæ testudine B. Mariæ imaginem excellenti artificio formatam, fuisse refert laudatus Rubeus (b). Maximianum quoque, qui ei in Archiepiscopatu successit, Agnelli testimonio (c), Ecclesiam D. Stephani a solo ædificasse, ejusque effigiem in Tribuna cameris tessellis variis elaboratam posuisse comperit. Agnellus autem ejusdem Urbis Archiepiscopus Ecclesiæ S. Martini, quæ vocatur Coelum aureum, parietes de imaginibus Martyrum, Virginumque tessellis decoravit, & pavimentum Lithostrotis mire composuit, ut observavit Ludovicus Muratorius (d). Alterius Musivi mentionem facit Ciampinus (e), quod in Bibliotheca prope Ecclesiam S. Michaelis Archangeli anno Quingentesimo quadragesimo quinto constructum fuit, ut lapis antiquus demonstrat, ibique absidem refert vermiculato opere decoram. Inter hujus Sæculi Musiva pavimentum quoque recensemus tessellato opere constructum, quod Tergeste repertum narrat P. Ireneus a Cruce (f) in eruendis fundamentis majoris Cappellæ Ecclesiæ B. Mariæ Virginis Maris nuncupatæ hac epigraphe inscriptum:

RVFINVS CVSTOS PRO VOTO SVO
FIERI CVRAVIT PAVIMENTVM

A N. D X V.

Neque

(a) Vet. monim. par. 2. cap. 9. pag. 65. & seq.

(b) Hist. Ravennat. lib. 3. p. 153.

(c) In vita Maximiani.

(d) Antiquit. Ital. med. ævi tom. 2. pag. 362.

(e) Vet. monim. part. 2. cap. 8. pag. 63.

(f) Lit. Histor. Tergest. pag. 236.

Neque ad Ecclesiarum ornamentum tantum Musiva usurpata tunc temporis fuerunt, verum prophano etiam privatarum ædium usui accommodata. Victor siquidem Ravennæ Archiepiscopus anno Quingentesimo quadragesimo sexto *balneum juxta domum Templi* (idest Ursiani) quod ad Archiepiscopatus muros pertinebat, restituit, præstanti marmore parietes vestiens, pavimento autem tessellati, vermiculatique operis, ut scribit Rubeus (a).

Paucis interjectis annis, aliæ binæ Ecclesiæ musivariis imaginibus Ravennæ exornatæ occurrunt, altera S. Apollinaris in Classe nuncupata; altera autem S. Apollinaris Novintus Civitatem; utramque autem laudat Ciampinus (b), atque Musiva exhibet, ideoque ab illis referendis abstinemus.

Quod autem Ravennæ Justinianus illustrando Musivariis imaginibus D. Vitalis Templo præstiterat, excellentiori cultu, ac cumulatissime perfecit in Constantinopolitana Urbe, ubi ampli S. Sophiæ Templi celebritati, ac splendori augendo animum intendens columnas, ac pretiosa marmora in illud invexit, ac mirabili artificio compactis lapillis magnam parietum partem integendam curavit, ut perspicuam rem faciunt Pauli Silentarii verba, quæ afferimus (c): *At priusquam in multas partes dissectarum tessellarum splendor accederet, lapidarius manu sua tenues lapillos marmoreos contexens, veluti in tabellis, mediis in parietibus descripsit cornu vinculis illigatum, uberi fructuum varietate oneratum, unâ cum calathis, & foliis: avem, verò in ramis sedentem expressit. Post præclaros istos meatus palmitibus auricomis innixa circumserpit vitis, tortuosum nectens obliquis corymbis vinculum: sensim verò propendet, donec vicinum lapidem volubili fulgentium frondium textu tantisper obumbret. Hic Musivorum cultus Regalibus quoque Imperatoris ædificiis est additus, ut Imperii Sedes, cujus potentiæ, ac dignitati Wandalis, Gothisque subactis, tot Provinciæ accreverant, majori etiam luxu, ac splendore niteret, cujus rei testis est*

K 2

Proco-

(a) Lib. 3. pag. 157.

(b) Par. 2. cap. 11: pag. 79. & seqq. & cap. 12. pag. 89: & seqq.

(c) In Descript. S. Sophiæ par. 2. vers. 230. in hist. Byzant. post Cinnamum. Edit. Parisien. pag. 516.

Procopius (a), qui inquit: *Tota Camera picturis ridet, non ceris inuſtis, illitiſque compaſta, ſed apta teſſerulis colorum omnium varietate nitentibus, quæ cum aliarum rerum cujuſcumque generis, tum hominum imagines repræſentant; & paulo poſt Intus præclare omnia incruſtata ſunt marmore ad teſſeras uſque in ſuperiori parte compoſitas, non modo quacumque humo ſurgunt, ſed ipſum etiam pavimentum. Illorum autem marmorum quadam Laconica ſmaragdum equiparant, quadam ignis flammam imitantur: pleraque candore nitent, non utique ſimplici: quippe, cui color caruleus undatim intercurrit: quæ verba ſatis clare oſtendunt Muſivorum tunc temporis præſtantiam, quibus pavimenta integerentur, ac parietes variegatis marmorum lapillis obdukti eſſent.*

Verùm, ut unde digreſſi ſumus, in Italiam revertamur, inter alia hac ætate Urbis Muſiva, quæ recenſet Anaſtaſius, primo occurrit Eccleſia SS. Coſmæ, & Damiani a Felice III. alias IV. dicata, ut ex Bibliothecario (b), atque Andrea Fulvio contendit Ciampinus (c), anno Quingenteſimo, & trigeſimo, atque ejuſdem imagines aliqua earum parte defluxas exhibet, idemque præſtitit in Eccleſia D. Stephani in Monte Coelio. Hoc tamen opus a Joanne I. inchoatum Felix perfecit, ut habetur ex epigraphe ſequenti inter Gruterianam collectionem relata (d).

OPVS QVOD BASILICAE BEATI MARTYRIS STEPHANI
DEFVIT A IOANNE EPO MARMORIBVS INCHOATVM
IVVANTE DNO FELIX PAPA ADDITO MVSIVO
SPLENDORE SANCTAE PLEBI DEI PERFECIT.

Alteram quoque addimus epigraphen, quæ priorem Gruterianam ſubſequitur (e):

DNO

(a) Lib. primo de Ædifici. Juſtin.
cap. 10. edit. Pariſien. pag. 24.
(b) In Vita Felicis IV. pag. 97.

(c) Par. 2. cap. 7. pag. 49.
(d) Pag. MCLXIV. num. 17.
(e) Pag. MCLXIV. num. 20.

DŃO IUVANTE FELIX EPS DEI FAMVLVS
FORVM BASILICAE BEATI MARTYRIS
STEPHANI MVSIVO ET MARMORIBVS
D E C O R A V I T .

Aliud quoque Musivum refert Anastasius (a) in Ecclesia S. Laurentii in agro Verano, anno Quingentesimo septuagesimo octavo a Pelagio II. constructum, cuius effigies in Musivi angulo posita conspicitur, quod in lucem hominum Ciampinus edidit (b). Hinc perspicua res est, Musivariae artis cultui Italos homines vacasse etiam tunc temporis, quo, anno Quingentesimo sexagesimo quinto sæva pestilentia vastatam misere Italiam ferox Langobardorum Gens, vix tribus elapsis annis, intraverat, in eaque duobus fere sæculis dominationem obtinuit (c); & tamen etiam tunc temporis tessellata pavimenta constructa sunt in Patriarchali Gradenſi Ecclesia S. Euphemiae, quam Helias Patriarcha, qui trium Capitulorum causa a Romana Ecclesia defecit, reparaverat, ac ornaverat. Nomina autem illorum, qui Musivi operis decus pavimento addiderunt, nobis servarunt epigraphæ, quas refert supra laudatus Bertolus (d), quasque iterum legentibus subijcimus.

L A V R E N T I V S V C
P A L A T I N V S V O
T V M C V M S V I S
S O L V I T E T D E D O
N V M D E I F E C E
R V N T P D C C

LAVTVS

(a) In Vita Pelagii II. pag. 114.

(b) Par. 2. cap. 13. pag. 101.

(c) Varnetrid. lib. 2. cap. 26. de

Gest. Langobard.

(d) Dell' Antichità d' Aquileja pag. 342. e 43.

DE MUSIVIS
 LAVTVS ACTOA
 RIVS SCAE ECCL^S
 AQVILSCVM SV
 IS VOT SOLVIT
 SERVVS XRI
 LVCINVS RO
 MANA LVCIAN
 NVS ET LVCIA
 FECERVNT. PC

Plurima in Urbe Musiva sequenti ætate videbimus Pontificum studio, ac providentiâ Basilicis, atque Templis addita, quorum memoriam nobis servavit Anastasius, quæque injurias temporis effugerunt, illustravit Ciampinus. Anno itaque Sexcentesimo vigesimo sexto Honorius Pontifex in Ecclesia B. Agnetis via Nomentana absidem ejusdem Templi ex Musivo construxit (a). Severinus Honorii successor post annum duodecimum S. Petri absidem restituit ex Musivo, quod a Constantini ætate pene fuerat dilapsum (b). Horum autem pietatem æmulantes sequentes Pontifices, ad ornandas alias Urbis Ecclesias, Musivarium operam certatim assumpserunt. Joannes enim IV., anno Sexcentesimo quadragesimo primo Oratorium S. Venantio sacrum, quod Lateranensi Patriarchio adhærebat, Musivariis imaginibus decoravit (c).

Refert quoque Ciampinus (d) ad annum Sexcentesimum octuagesimum secundum D. Sebastiani imaginem in Ecclesia S. Petri ad Vincula de Musivo pictam, atque ad annum Sexcentesimum octuagesimum octavum alterum vermiculatum opus

(a) In Vita Honorii pag. 120.
 (b) In Vita Severini pag. 123.

(c) In Vita Joannis IV. 124.
 (d) Par. 2. cap. 17. pag. 114.

opus in S. Euphemiæ Templo constructum (*a*) a Sergio Pontifice, quem prius in Basilica Principis Apostolorum anno Sexcentesimo octuagesimo septimo Musivum, quod aliqua sui parte in fronte atrii ejusdem Basilicæ defluxerat, innovasse, ac Paschalem Pontificem super altare arcum ex Musivo construxisse, testis est Anastasius (*b*).

Idem plane Musivorum studium frequens in Urbe fuit etiam sequenti sæculo; anno siquidem Septingentesimo tertio Joannes VII. Pontifex Maximus Musivum opus construi iussit in Vaticana Basilica Sanctissimæ Virginis imaginem referens. Hoc Musivum opus, cum anno MDCIX. a Paulo V. Summo Pontifice vetus Vaticanum Templum funditus dejectum fuerit, Florentiam translatum fuit, & in Cappella nobilium Ricciorum, quæ est in Templo D. Marci, collocatum, ibique adhuc visitur, addita hac epigraphe, longa quidem, sed quæ rem omnem monstrat: *Vetusta hac Dei Genitricis imago in Vaticana Basilica supra Portam Sanctam Oratorio olim a Joanne VII. Pont. Max. Sal. anno DCCIII. constructo diu servata, atque ad hanc diem religiosissime culta, cum jam Templum illud in augustiorem formam redigendum destrubaretur, e ruderibus eruta est, & ne qua aut saltem minima in eam devotionis jactura fieret, in hanc aram Romæ translata CIOICIX.* Anno etiam Septingentesimo quinto parietes Oratorii S. Dei Genitricis intus Basilicam B. Petri ab eodem Joanne VII. Musivariis imaginibus obductos fuisse habemus ex Anastasio (*c*), quarum memoriam post novam Vaticani Templi reædificationem nobis servavit Turrigius (*d*). Triplex ibi erat D. Petri effigies tribus in Civitatibus concionantis, cum litteris: *Civitas Hierusalem, Civitas Antiochia, & Roma.* Visebantur etiam SS. Petrus, & Paulus coram Nerone Imperatore Simonem Magum alloquentes, cum litteris *Magus*: Simon ex aëre præceps, Apostolis Petro, & Paulo orantibus: *Annunciatio B. Mariæ, ac B. Elisabeth Visitatio Domini*

(*a*) Part. 2. cap. 18. pag. 118.

(*b*) In ejus Vita pag. 153. & in Vita Paschalis pag. 318.

(*c*) In ejus Vita pag. 156.

(*d*) De Cryptis Vaticanis Part. 2. pag. 117. ad pag. 121.

Domini nostri Nativitas: Adoratio a Magis habita: Præsentatio Christi in Simeonis manibus: Cæcus oculorum lumini restitutus: Ingressus Christi in Civitatem Hierusalem jumento insidentis: Crucifixio Domini nostri; Maria adstans, ac prope eam Joannes VII. manibus Cappellam gestans panno contactam, quam Virgini obsequens offert (a). Narrat quoque idem Turrigius (b), ex hujus antiquissimi Sacelli ruinis aliud Musivum, in quo Infantis Jesu nativitas exhibetur, ibique mulier flexis genibus brachium porrigens, ut sanetur.

Hujus Pontificis Musivum, quod in Vaticana Ecclesia construxerat, in Ecclesiam S. Mariæ in Cosmedin translatum fuisse, & inter Vaticani Templi ruinas servatum tradit Ciampinus (c).

In Lateranensi verò Patriarchio anno Septingentesimo quadragesimo secundo a Zaccaria Pontifice ante Basilicam Theodori Papæ renovatum Triclinium, ac marmoribus, metallo, Musivo, ac picturâ decoratum refert Anastasius (d). Aliorum Musivorum mentionem faciunt Panvinus, (e) & Paulus de Angelis, (f) quæ Oratorio in Basilica B. Petri a solo constructo Gregorius III. Zaccariæ prædecessor adjecterat. Paulum quoque Pontificem scribit Anastasius (g) anno Septingentesimo quinquagesimo septimo Monasterium, ibique Ecclesiam in honorem SS. Stephani & Silvestri ædificasse, quam marmoribus, ac Musivo illustriorem fecit, & Oratorii B. Mariæ inter Turres, sive in Turri parietes, alteriusque inter Vaticanam Basilicam Sacelli Musivis, ac marmoribus integendos curavit (h).

Neque tamen id temporis Urbi tantum laudi fuit hujus artis præclarissimæ studium, ac sacris ædibus a solis Romanis Pontificibus Musivorum honos est datus, verum hujus gloriæ

(a) Idem Turrig. de Crypt. Vatican. par. I. pag. 117: ad 121.

(b) Idem par. I. pag. 57.

(c) De Sac. Ædific. cap. 4. Sect. 9. pag. 75.

(d) In ejus Vita pag. 189.

(e) De Septem Urb. Ecclef. cap. 4. pag. 42.

(f) In Annotat. ad Petr. Mallium pag. 16.

(g) In ejus Vita pag. 217.

(h) Turrigius de Crypt. Vatican. par. I. pag. 112.

gloriæ socios Reges quoque Langobardos adjungimus. Anno quippe Septingentesimo vigesimo quinto Basilicam S. Anastasii a fundamentis Olonnæ excitavit Luitprandus Rex, ut tradit Paulus Warnefridius (a), quam Musivariis imaginibus exornasse ex Gruteriana epigraphe comperimus, ut observavit præstantissimus vir Ludovicus Muratorius (b) eamque in legentium commodum hæc damus:

- „ *Ecce Domus Dñi perpulchro condita textu*
- „ *Emicat, & vario fulget distincta metallo;*
- „ *Marmora cui pretiosa dedit, Museumque Columnas*
- „ *Roma Caput Fidei, illustrant quam lumina Mundi.*
- „ *Euge auctor sacri, Princeps Leuthrande, laboris.*
- „ *Te tua felicem clamabunt acta per ævum,*
- „ *Qui propria Gentis cupiens ornare triumphos,*
- „ *His titulis Patriam signasti denique totam.*

Ad hæc fane tempora referenda sunt Musiva, quorum fragmenta inter ruinas Civitatis Novæ, sive Geminianæ in Agro Mutinensi, annis proxime elapsis, reperta fuisse narrat Pellegrinus Rubeus (c). Hanc enim Urbem moenibus firmatam a Luitprando Rege habemus ex epigraphe, quam refert idem Rubeus (d).

Unde certa res est Musivariam artem etiam extra Urbem, atque in aliis Italiæ Civitatibus hac ætate excultam; ejusque securitati salubriter consultum est a Nicæna Synodo Secunda, Hadriano Pontifice, Irene, & Constantino Augustis, quæ ad evertendam funestam ab Iconoclastis Sacrarum Imaginum vastitatem earum cultum his verbis decrevit, *Ita Venerabiles, ac Sanctas Imagines proponendas tam de coloribus, & tessellis, quàm quæ ex alia materia congruenter in Sanctis Dei Ecclesiis, & Sacris Vasis, & Vestibus, & in parietibus, ac tabulis, domibus, ac viis (e).* Atque in hujus veritatis testi-

L

monium

(a) Histor. Langobard. lib. 6.c.58:

(b) Antiquit. med. ævi. Tom. 2. pag. 363.

(c) In Vita S. Geminiani pag. 305.

(d) In Vita S. Geminiani pag. 305.

(e) Ac. septima pag. 1206. tom. 8. edit. Venet.

monium MSm Codicem afferimus, qui in Canoniconum Lucensium Bibliotheca adservatur, cujus meminit Mabillonius ad Sæculum VIII., sive ad Caroli M. imperium illum referens, ut advertit laudatus Muratorius, (a) qui ex eodem Codice excerptam publici juris fecit compositionem quandam ad tingenda Musiva, quamque nunc iterum exhibemus peregrinis expressam nominibus, ac exscribentis inscitâ vitiatam, quæ sic est.

De tictio omnium Musivorum.

,, Tictio omnium Musivorum Prasini Vitri de mundo deMas-
 ,, fa Libras V. limatura ceramenti absque plumbum ÷ II. Et
 ,, mitte in vaso nobo tecte, sufferens ignem, & decoquens
 ,, inferiora fornace Vitriari, die VI. Et post hæc eice, &
 ,, confrangis minutatim, & iterum confilas; Prasino tingues.

De inoratione Musiborum.

,, De inoratione Musiborum facis pecula plus crofa que-
 ,, jussans. Post hæc facis illa alia: & pones peculum hera-
 ,, mentinum, ut incensum non herebit. Post hec pone pe-
 ,, ctalum aureum super pectalum vitri. Et supra ponis pe-
 ,, ctala, super alia multum supra pectalum auri. Et mittis
 ,, utraque in fornace, donec inchoat solvi pectalum vitri;
 ,, & postea ejcis, ut refridet. Et tolle: frigas faciem in-
 ,, tabulam plumbinam ismironienan, donec adtenuas faciã;
 ,, & coloras illud.

De Mosibum de Argento.

,, Mosibum de argento, secundò quod superius exposui-
 ,, mus, ita omnia facies.

Frequentiora tamen in Urbe Musivaria opera tunc tem-
 poris

(a) Antiquitat. med. ævi. tom: 2. pag. 366. edit. Mediol. 1739.

poris fuisse comperimus; Ecclesiam namque S. Marci anno Septingentesimo septuagesimo quarto Musivo exornatam Ciampinus narrat (a). Oratorium in Patriarchio Lateranensi Sanctus Zaccharias Papa construxit, *quod diversis marmoribus & vitro metallis, atque Musivo & picturâ ornavit* (b). Leo verò III. non solum Ecclesias SS. Nerei, & Achillei, ac S. Susannæ ad duas Domos, sive inter duas Laurus Musivariis imaginibus honestavit; *Verùm Oratorium S. Crucis novo edificio erexit, & ad perfectum usque perduxit, atque ipsam absidam ex Musivo diversis decoratam picturis, atque marmoribus miro splendore ornavit*, ut scribit Anastasius (c), quæ omnia in lucem edidit, atque illustravit Ciampinus.

Cum verò amplum Leo Triclinium prope Lateranensem Basilicam a solo excitasset, atque marmoreis parietes crustis operuisset, Absidem quoque Musivo opere elegantiorē fecit, insigne Romanæ Sedis monimentum; quippe quod vexilli traditione Carolum Magnum Ecclesiæ Romanæ defensorem a Pontifice designatum ostenderet. Hoc præstantissimum Musivum longinqui temporis fugâ servatum ad nostram usque stetit ætatem, ac nonnisi proxime elapsis annis, imperante Pontifice Clemente XII., ut area Laterani Templi in ampliorem latitudinem protenderetur, ædibus, quibus adhærebat, disiectis, sublatum, ac disruptum est, adeo ut BENE-DICTI XIV. Successoris Pontificis largitate, novis parietibus ad areæ latus constructis, antiquæ vermiculati operis imagines a Musivariis nostris ex antiquo exemplari Vaticani Archivi iterum compactæ sint, atque ita perennis prisce monimenti memoria posteris maneret. Rem itaque hæc legentibus gratam facturos existimamus Anastasii verba huc afferre: *Fecit autem (idest Leo) in Patriarchio Lateranensi Triclinium majus super omnia Triclinia nomini suo miræ magnitudinis decorata, ponens in eo fundamenta firmissima, & in circuitu laminis*

L 2

marmo-

(a) Par. 2. cap. 19. pag. 119.

(b) In Vita Leonis III. pag. 295.

(c) In Vita Paschalis pag. 189.

marmoreis ornavit, atque marmoribus in exemplis stravit, & diversis columnis, tam porphyreticis, quàmque albis, & sculptis, cum vasis, & liliis simul postibus decoravit Cameram cum Absida de Musivo, & alias duas Absidas, diversas historias pingens marmorum super incrustatione pariter in circuitu decoravit (a). Anno Septingentesimo nonagesimo septimo Triclinium hoc Lateranense constructum fuisse putat Ciampinus (b). Anno verò antecedenti Pagius existimat Jacobi Alamanni sententiam refellens, qui nonnisi post Imperii dignitatem Carolo a Leone collatam, vexilli traditione expressam, anno Octingentesimo ædificatum fuisse Triclinium, ac Musivum positum contendit (c); & sane Pagii sententiæ adhærendum probabilius videtur; neque enim Regio tantum nomine Carolus in Musivo honestandus fuisset, postquam Imperator fuerat renunciatus. Huic quoque sententiæ accedit Rasponus (d) quamvis, & forte rectius, non vexilli traditione, sed paludamento, & corona, ac populi acclamationibus, quæ in Musivo sunt, Imperii dignitatem collatam velit. Sive tamen uno, sive altero anno Musivum factum velimus, ad VIII. Sæculi finem referendum esse extra dubium est, atque tunc temporis vermiculatis operibus publica Urbis ædificia exornata ostendimus.

Carolus verò ipse, cui Hadrianus I. anno Septingentesimo nonagesimo quinto potestatem fecerat, marmora, ac Musiva Ravennæ Civitatis tam in Templis, quàm in parietibus, ac stratis sita asportandi, quò vellet, sicut petierat, ut ex ejus Epistola XII. (e), anno circiter eodem, ut vult Muratorius (f), vel anno Octingentesimo secundo, ut censet Ciampinus (g), novam Aquilgrani Basilicam excitavit, eamque Musivariis imaginibus instruxit.

Haud

(a) In Vita Leonis III. pag. 277.
 (b) Vet. Monim. : par. 2. cap. 21. pag. 127.
 (c) De Lateranensibus Parietinis :
 (d) De Basilica, & Patriarchio Lateranen. lib. 4. cap. 11. pag. 341.

(e) A Baronio citat. ad ann. Christi DCCXCV.

(f) Tom. 2. Med. xvi pag. 364.

(g) Vet. Monim. par. 2. cap. 22. pag. 129. & seq.

Haud difficili exemplo, sequentis ævi Pontificibus curæ fuit Urbis Ecclesias Musivis ornatiores, & elegantiores reddere, ut narrat Anastasius (a), qui Paschalis I. res gestas recensens Templum Sanctæ Mariæ in Domnica, anno Octingentesimo decimo quinto, Musivo a Pontifice decoratum describit, idemque ornamentum Basilicæ Principis Apostolorum, anno Octingentesimo decimo septimo, additum, ubi arcum Musivo exornatum decenter instruxit. Ecclesiam quoque S. Praxedis, anno Octingentesimo duodevigesimo, Cappellam S. Zenonis in eodem Templo, anno Octingentesimo undevigesimo, ac Ecclesiam S. Cæcilie, anno Octingentesimo, & vigesimo, vermiculatis operibus exornasse habemus ex Anastasio (b) & Ciampino (c). Tres alios pariter Pontifices nobis proponit Anastasius (d), nempe Gregorium IV., qui, anno Octingentesimo vigesimo septimo, in Basilica Vaticana *Altaris Beati Gregorii absidam superaurato Musivo depinxit*: Sergium II., qui, anno Octingentesimo quadragesimo quarto, *Templi SS. Silvestri, & Martini absidam aureis Musivo persuso coloribus decoravit*: ac Leonem IV, qui, anno Octingentesimo quadragesimo septimo, in Basilica D. Petri *Oraculum, miræ pulchritudinis, summique decoris construxit, absidamque ejus ex Musivo, aureo superinducto colore, glorifice decoravit*, ut verbis Anastasii loquar (e); His alterum adjungimus Pontificem Benedictum III., qui circa annum Octingentesimum quinquagesimum sextum, *Absidam majorem Ecclesiæ B. Dei Genitricis Transyberim erexit ad meliorem statum: Fenestras verò vitreis coloribus, & picturâ Musivi decoravit*, ut scribit Anastasius (f). Neque in aliis Italiæ Urbibus Musivorum cultus hac ipsa ætate interceptus est; anno siquidem Octingentesimo trigésimo sexto, Ludovico Pio Augusto, celeberrimæ Ambrosianæ Basilicæ Odeum Musivario opere Mediolani exornatum

(a) De Vita Paschalis I. pag. 321.

(b) Ibidem pag. 324.

(c) Vet. Mon. p. 2. cap. 24. 26. 27. pag. 140. ad 154.

(d) In Vita Gregorii IV. pag. 336.

Sergii II. 355: & Leonis IV. pag. 367.

(e) Vet. Monim. par. 2. cap. 28. pag. 162.

(f) In Vita Benedicti III. pag. 402.

natum est, quod illustravit Puricellius (a). Insignis quoque Lithostroti anni Octingentesimi quinquagesimi quinti memoriam nobis servavit Anonimus Salernitanus (b), qui Bernardi Episcopi res gestas enarrans, postquam, relicta Urbe, Salernum petiisset, ait: *Ecclesiam inibi mira pulchritudinis construere fecit, & pavimentum parvulis tessellis in vario colore componi iussit*; adeo ut non solum musivariis imaginibus, illa ætate, sacrarum ædium parietes operirentur, verum pavimenta quoque parvis, ac multiplicis coloris tessellis a Musivariis artificibus integerentur. Alia duo Musiva collegit Ciampinus, quæ Græci artificis manu elaborata fuisse putat, quorum alterum in Ecclesia S. Mariæ Novæ Urbis a Nicolao I., qui anno Octingentesimo quinquagesimo octavo vixit, constructum est; alterum verò ad Seculi IX. exitum, vel X. initium refert idem Ciampinus, quod in Capuana Cathedrali Ecclesia, sua adhuc ætate conspiciebatur (c). Sæculi autem X. Musiva recenset laudatus Ciampinus (d) a Sergio III. constructa, qui, pacatis in Urbe dissidiis, Basilicam Lateranensem fere collapsam reædificavit, ac universa Musiva prisco nitori restituit, aliaque augendo elegantiores fecit. Hinc miramur Leonem Ostiensem tam misere lapsum fuisse, dum ait, (e), anno MLXVI, Desiderium Monasterii Casinensis Abbatem Legatos Constantinopolim misisse ad conducendos artifices in arte Musivaria peritos his verbis: *Legatos Constantinopolim ad locandos Artifices destinat peritos in arte Musivaria, & quadrataria, ex quibus alii Absidam, & arcum, atque vestibulum majoris Basilicæ Musivo comerent; alii verò totius Ecclesiæ pavimentum diversorum lapidum varietate consternerent. Quarum artium tunc ei destinati Magistri, cujus perfectionis extiterint, in eorum est operibus æstimari; Cum & in Musivo animatas fere æstimet se quisque figuras, & quæque virentia cernere, & in marmoribus omnigenum colorum flores pulchra putet diversitate vernare.*

(a) In Monumentis Basilicæ Ambrosianæ.

(b) Apud Muratorium in Paralipomen. partis 2. tom. 2. Rerum Italic. cap. 84.

(c) Par. 2. cap. 28., & 29. 2 pag. 162. ad pag. 166.

(d) De Sacris Ædificiis Constantin: cap. 2. pag. 8.

(e) In Chronic. lib. 3. cap. 28. & 29.

vernare. Et quoniam artium istarum ingenium a quingentis, & ultra annis Magistra Latinitas intermiserat, & studio hujus, inspirante, & cooperante Deo, hoc tempore recuperare promeruit, ne sane id ultra Italia deperiret, studuit vir totius prudentia, plerosque de Monasterii pueris diligenter iisdem artibus erudiri. Ostiensis errorem ejus quoque Scholiastes Angelus a Nuce adoptare non erubuit in notis; ubi inquit: Scite a quingentis, & ultra, nempe a tempore Teuderici, qui omnes bonas artes eliminavit ab Italia, quarum ipsa Magistra fuerat. Eliminanda vere est ab Italia Ostiensis, & Angeli a Nuce inepta, pleneque erroris sententia, quæ manifestæ historicorum veritati adversatur. Satis autem perspicue supra ostendimus Theudericum Regem, aliosque Gothicæ Stirpis Principes liberalium artium, ac Musivariæ cultui addictos fuisse, adeo ut in clarissima luce cæcutire videatur, qui damnandæ everisionis culpæ illos insimulet; atque tot vermiculata opera nos, servata Sæculorum serie, congestimus Scriptorum testimonio comprobata, ut Ostiensis, ejusque Scholiastis opinio eruditorum virorum judicio ab omnium mentibus, si forte in aliquibus infedit, omnino expungatur, atque perpetuæ oblivionis pœna mulctetur. Nam, etsi a Triclinio Lateranensi ad annum, quo a Desiderio Abbate, qui postea Victoris III. nomen inter Romanos Pontifices assumpsit, annos numerasset Ostiensis, quomodo affirmare potuisset per quingentorum annorum spatium Musivariæ artis studium in Italia interceptum fuisse? Quando nonnisi Ducentos, ac septuaginta circiter annos a Triclinio Lateranensi prope VIII. Sæculi exitum ædificato, ad annum ab ipso Ostiensi sub Desiderio designatum, intercessisse constat. Et tamen falsam adhuc annorum supputationem fecisset, postquam Musivaria opera tam in Urbe, quam in Italiæ Civitatibus Sæculo IX., ac X. constructa huc usque ostendimus, quibus compertum est Musivariæ artis studium minime apud nos defecisse, ut nullo nixus testimonio perperam asseruit Ostiensis. Fateri quidem oportet, omnes liberales artes a pristina earum dignitate sensim apud Italos, Sæculo præsertim X., cecidisse, & ad eas excolendas nonnisi rudi ministerio instructos artifices accessisse; non inde tamen eorum sententiæ adhæremus, qui illas omnino perditas,

perditas, ac extinctas fuisse authumant, non aliam ob causam, quàm propter illius ætatis Scriptorum inopiam. Si enim Romanorum Pontificum vitas, qui Sæculo X. imperarunt, exscriptas haberemus, ut priorum fecit Anastasius, alia Musivorum exempla occurrerent, ut ait Muratorius, quæ a nobis in lucem proferri possent (a). Neque hanc artem apud Italos omnino interiisse ulla ratio suadet, præcipue in Urbe, ubi Musivorum cultum, longissima Pontificum serie ad hanc usque ætatem digesta, in more positum vidimus. Eoque minus Musivariæ artis interitus timendus erat, ubi tot antiquæ, ac recentes Musivariæ imagines oculis omnium obversabantur, easque reparare, ac servare oportuerat, ut ad nostra usque tempora stantes, ac custoditæ manerent. Neque, quia Sæculo XI., Quadratarios, ac Musivarios artifices e Constantinopolitana Urbe Desiderius evocaverit, conjectare licet has artes omnino in Italia periisse, ut Ostiensis affirmat; Sed quia Sæculo X. artes omnes unâ cum literis inrudi, ac impolito cultu versabantur, peritiores Musivarios aliunde exciverit Desiderius, quales Græci artifices essent, quod libenti animo Ostiensi dat laudatus Muratorius, cujus verba opportunum putamus hîc transcribere (b): *Itaque hoc unum libens Ostiensi dabo, videlicet, Sæculo decimo, quo mirum in modum unâ cum literis artes depresso jacuerunt, Musivariam quoque languorem in Italia contrahere potuisse, ita ut facile coactas fuerit, subsequenti Sæculo, Desiderius Casinensis Abbas, qui postea Romanus Pontifex renunciatus est, hujus artis peritos e Constantinopoli in usum suum evocare.* Abbati itaque Desiderio laudi datum est peritiores ex Oriente Musivarios in Italiam advocasse, quorum ministerio mirabilis hæc ars e quodam coeno emerfit, ac sensim rudi, & informi delineatione rejecta, ad perfectiores, præstantioresque regulas, quarum tunc temporis expers erat, accessit, donec novo in dies incremento tandem, hac nostra ætate, feliciorum temporum elegantiam attingere visa est.

CAPUT VI.

(a) Antiquit. med. ævi tom. 2. diff. 24. pag. 362.

(b) Antiq. med. ævi tom. 2. diff. 24. pag. 364.

DE MUSIVIS⁸⁹

CAPUT VI.

*Musiva ab XI. Sæculo ad nostram usque ætatem,
nec non Musivarii, qui per hæc tempora
inclaruerunt, referuntur.*

Musivariam Artem ab Italiæ finibus nunquam peregrinatum fuisse huc usque contendimus; frequentiora Musivorum exempla, & non paucis in Urbibus exulta sequens nobis proponet ætas, quibus stabilem sedem, ac perpetuum domicilii locum Musivariis artificibus inter nos fuisse facile demonstrabimus. Atque primò recensenda a nobis sunt vermiculata opera, quorum ex Ostiensis testimonio supra meminimus, quæque, anno Millesimo quinquagesimo sexto, in Casinensi Ecclesia ab Abbate Desiderio constructa sunt. Hæc autem Ostiensis, aliaque novi Templi ornamenta sic describit (a). Plumbeis igitur domatibus illam totam (idest Basilicam) cum titulo, & utraque porticu, ac vestibulo decenter operiens absidam, & arcum majorem Musivo vestivit, in cujus videlicet circuitus amplitudine aureis literis hos versus describi præcepit.

„ Ut Duce Te Patria justis potiatur adepta,

„ Hinc Desiderius Pater hanc Tibi condidit Aulam.

& paulo infra: Vestibulum autem Ecclesie desuper quidem Musivo fecit pulcherrimo cum super limineis arcubus decorari. Ab

M

inde

(a) Chronic. lib. 3. cap. 29.

inde verò usque ad imum pavimenti totam Basilicæ faciem gypso vestiri. Arcus etiam ejusdem vestibuli de foris Musivo nihilominus vestiens, versus Marci Poeta inibi aureis literis scripsit. Nil tamen horum Musivorum ad nos pervenit, atque solius pavimenti reliquæ recenti adhuc tempore supererant, quæ novo marmorum integumento nunc conspultæ sunt.

Aliud ex eodem Ostiensi Musivum (*a*) occurrit, quod anno Millesimo octuagesimo septimo ad novæ Ecclesiæ S. Nicolai de Littore ornamentum Venetiis accessit, Quo die (consecratus est Victor Papa septimo idus Maji), Corpus S. Confessoris Christi Nicolai a Civitate Myrensi, ubi septingentis fere annis quieverat, Venetias translatum est, in cujus honorem edificata est Ecclesia, Musivo tabulatu perquam decenter ornata, a Patriciis Venetis, & Monachis ibidem morantibus maximo cum honore veneratur, & colitur, quamquam nonnulli Barium translatum esse contendunt, ut scribit Leo, seu potius ad Leonem additamentum, ut notavit Baronius (*b*). Splendidissimo in hac eadem Urbe Templo in Divi Marci honorem excitato, cui reædificando D. Petrus Urseolus anno Nongentesimo septuagesimo initium dederat, quodque demum anno Millesimo sexagesimo sexto fuerat absolutum, Dominico Contarenus Duce (*c*), sive Dominici Selvi Ducis ætate, quæ Contarenum consequitur (*d*), præclarum sacrarum veteris, novique Testamenti imaginum decus addi a Musivariis artificibus coeptum est, quod in longissimos annos productum diuturnum, ac perpetuum huic arti domicilium Venetiis quæsit. Inter antiquiores hujus Templi imagines S. Petri Urseoli olim Venetiarum Ducis, ac deinde Monachi Ordinis D. Benedicti effigiem vermiculato opere positam vult præstantissimus Præsul Justus Fontaninus Archiepiscopus Ancyranus, quam exhibet (*e*).

Tarvi-

(*a*) Chronic. lib. 3. cap. 68.

(*b*) Ad annum Christi MLXXXVII.

(*c*) Sanfovin. Defeziz. di Venezia lib. 1. cap. 1. & seqq.

(*d*) Idem fol. 228.

(*e*) Dissert. de S. Petro Urseolo cap. 21. pag. 67.

Tarvisinæ Urbis propinquitatē sequenti Sæculo Musivarios ex Venetiarum Civitate accivit, quibus Cathedralis Ecclesiæ pavimentum variegato, & tessellato opere integeretur, ut aperte ostendit epigraphæ anno MDCCXXXIX. reperi-
ta, dum Templi chorus renovaretur, quam a Muratorio (a) exscriptam iterum exhibemus.

CRISTI MILLENVS CENTESIMVS ATQ. TRICENVVS
VNDECIMVSQ. SVPER POSITVS DVM CVRRERET ANNVS
PRESVLE GREGORIO SVB VVALPERTO VICEDOMNO
PLANA PAVIMENTI SIC ARS VARIATIVIT VBERTI
IMPENSAS (Cives) REDDEBANT TARVISIANI.

Gregorius autem præfuit anno Millesimo centesimo, ac trigesimo Tarvisinæ Ecclesiæ, & per plures annos vitam duxit, ut habemus ex authographis instrumentis ab Ughellio collectis in recensendis Episcopis Tarvisinis (b). Sæculi quoque XII initio, immo Millesimo centesimo, ac duodecimo, Musivarios Ravennæ comperimus, quorum opera Ursiani Templi testudinem triplici vermiculati operis ordine exornatam ab Urso Archiepiscopo, ut supra vidimus, Hieremiam Archiepiscopum restituisse putat Rubeus (c). Ad hanc ætatem referimus aliud Lugdunense Musivum in Ecclesia Abbatiae Athanacensis, cujus pavimentum exhibet Romanum Pontificem Paschalem II. Ecclesiam consecrantem (d). Neque Urbi defuit hujus artis studium; sublato siquidem funesto Petri Leonis schismate, Innocentius II. Basilicam S. Mariæ Transyberim, veteri disiecta, a solo excitavit, ejusque pavimentum tessellato exornavit opere: nonnullas quoque Musivarias imagines Ecclesiæ Absidi addidit, cui perficiendæ post ejus obitum, qui anno Millesimo centesimo, ac quadragesimo quarto contigit, extremam imposuit manum

M 2

Cardi-

(a) Antiq. med. æv. tom. 2. dissert. 24. pag. 363.

(b) Ital. Sac. tom. 5: pag. 518 & seq.

(c) Hist. Ravennat. lib. 5. pag. 317. & seq.

(d) Vita di Monfig. Bianchini p. 51.

Cardinalis Episcopus Sabinensis^a, cui Innocentius pro Ecclesia complenda sumptus necessarios reliquit, qui ad eum finem Ecclesie fabricam, prout videtur, deduxit, ut narrat Historicus consecrationis Ecclesie, qui initio sequentis Sæculi vixit. Refert quoque Petrus Mallius, *S. Angeli Basilicam Vaticanum nuncupatam mirifico Musibo laqueatam auro, & vitro* (a) sua ætate, quæ incidit in annum Centesimum quinquagesimum nonum supra millesimum, sive Anonymus Canonicus Romanus author sit, anno Millesimo centesimo ac nonagesimo, ut est sententia Pauli de Angelis (b); ac nisi a seditiosis Civibus per annos quinquaginta super Urbis dominatione illata Pontificibus vis fuisset, plurima tunc temporis in Urbe compacta Musiva a nobis proferrentur, ut sub Clemente III. contigit, qui post redditam Urbi pacem, Lateranense Palatium multa statim impensâ reparavit, atque adjacentem Basilicam Musivariis decoravit imaginibus, anno circiter Millesimo, centesimo, ac nonagesimo, ut testatur Platina (c). Idemque Cælestinus III., qui eum consecutus est, tam in Vaticano, quam in Lateranensi Palatio præstitit, ut ex laudato Platina colligimus (d). Inter hujus ætatis Musiva pavimentum versicolorum marmorum lapillis compactum in Montis Regalis Templo enumeramus, quod in honorem B. Mariæ Dei Genitricis a fundamentis construxit Guilielmus II. Siciliæ Rex cognomento Bonus, cujus præpropere mors, quæ in annum Millesimum centesimum, ac octuagesimum nonum incidit, opus imperfectum reliquit, absolutum demum ab Henrico Cardinali de Cardona Abbate, & Archiepiscopo Montis Regalis, ut infra videbimus. Alia huic tempori Musiva adscribit Ciampinus (e) a Græcis Imperatoribus in Palæstina constructa, quæ exhibet ex Quaresmio (f).

Ad

(a) Descript: Basil. Vatican. cap. 16. pag. 58.

(b) In Annotati on. Basil. Vatican. In fine libri.

(c) In Vita Clement. III.

(d) In Vita Cælestini III.

(e) Cap. 24. pag. 150., & cap. 58. pag. 182. in Parerg. de Sac. Ædific.

(f) In elucidationibus Terræ Sanctæ tom. 2. lib. 5. cap. 39. Peregrin. prima, & lib. 6. cap. 13. Peregrin. secunda.

Ad decimitertii Sæculi initium referimus Musivum, quod Altari Beati Petri in Vaticano ab Innocentio III. est additum, sive potius ab eodem reparatum, ejusque effigiem ibi positam, quam cum cæteris imaginibus ære incisam profert Ciampinus (a) ex exemplari in ejusdem Basilicæ Archivato asservato, adhuc extantem, antequam vetus Ecclesia a Sixto V. Pontifice destrueretur, ut nos docet Turrigius (b), qui D. quoque Pauli imaginem ex Abside Innocentii III. in Vaticanas Cryptas translatam recenset in Sixtina Vaticani Templi demolitione (c). Totam verò Basilicæ S. Pauli Absidem renovavit Honorius III. Innocentii Successor, in qua Salvatoris imago in medio sedentis conspicitur; sinistrum latus SS. Petri, & Andreæ effigies exornant, dexterum verò SS. Pauli, & Lucæ, utrinque autem adultæ palmarum arbores positæ. Inferior Absidis pars exhibet reliquorum Apostolorum imagines, nec non SS. Marci, & Barnabæ, & binos Angelos, Honorium Pontificem ad Salvatoris pedes humo prostratum, & humiliori loco Joannem Cajetanum Abbatem in sinistro latere, in dextero autem Adinulphum Ædituum in genua procumbentes; medium verò implent quinque Innocentes Martyres, quorum cineres in hac Basilica adservantur (d). Hujus Pontificis effigiem ex Musivo ante atrium Basilicæ S. Laurentii in agro Verano adhuc extantem cernimus, ubi majorem Templi januam construxit:

Nec minori studio Gregorius IX., qui defuncto Honorio successus est, Vaticanæ Basilicæ frontem Deiparæ Virginis, Principis Apostolorum, Evangelistarum, & vigintiquatuor Seniorum vermiculatis imaginibus coronas offerentium exornavit, addita Pontificis ipsius effigie ante Salvatoris pedes prostrata. Hujus autem Musivi exemplum in Archivato Vaticano servari jussit Paulus V. in Vaticani Templi demolitione, ut testatur Jacobus Grimaldus (e). Nicolai III. Musiva

(a) De Sac. Ædific. Justinian. cap. 4. Sect. 2. pag. 41.

(b) Platina in Vit. Nicolai III.

(c) Part. 2. de Cryptis Vatican. pag. 238.

(d) Boldettus lib. 1: cap. 43. pag. 231. Osservazioni sopra i Cimiterj de' SS. Martiri.

(e) De Sac. Ædific. Constantin. cap. 2. pag. 10.

Musiva pariter adjungimus, quibus Cappellam, quam Sancta Sanctorum nuncupamus, quæque temporum injuria corruerat, splendidiorē reddidit. Alteram quoque D. Nicolao sacram in Vaticana Basilica, ubi sepulchrum, in quo tumularetur, extruxerat, Quadratariorum, & Musivariorum cultu exornavit (a). Horum Pontificum mores æmulatus Nicolaus IV: Basilicæ Lateranensis frontem a solo ædificatam, adjecta porticu, ac Musivariis imaginibus honestavit, ut ex Ugonio in suis Stationibus Urbis hausit Ciampinus (b); atque hæc eadem Musiva, prius quàm novus Ecclesiæ prospectus, veteri disjecto, a Clemente XII. construeretur, in porticu adhuc extabant, eaque publici juris fecit Ciampinus, ad cujus Tabulas Musivariæ artis studiosos delegamus. Ejusdem pariter Lateranensis Basilicæ Absidem Musivis exornasse testis est Turrigius (c), operâ Jacobi a Torrita Musivarii ex Ordine Minorum, qui sui ipsius effigiem cum aliis S. Francisci Patribus Absidi adjecit. Aliis quoque Musivis Liberianam Basilicam idem Pontifex auxit, ornavitque, ubi in majori visuntur Abside Salvatoris, B. Mariæ, aliorumque Sanctorum imagines, sub quibus Nicolai Pontificis, & Jacobi Cardinalis Columnæ effigies. Aliæ quoque utrumque latus exornant, atque in lævo signatus est latere annus MCCXCV, in dextero autem Musivarii nomen his literis: *Jacobus Torriti Pictor hoc opus Mosaicen fecit*, ut refert Paulus de Angelis (d). Pavimentum etiam prope locum, in quo tumulatus est, tessellato opere compactum, nostra adhuc ætate servatum vidimus. Neque in Urbe solum Musivariam artem Turritus exercuit, verum in Cathedrali quoque Florentina Ecclesia nonnullas de Musivo pictas imagines addidit aliis Musivariis imaginibus Andreæ Tafi Florentini, qui Musivi construendi præceptis Venetiis imbutus sub Apollonii Græci disciplina primus Florentiæ Scholam aperuit Alexio Baldovinetto, & Gherardo Florentinis

(a) In MS. Cathalogo Archipræbiteror. Vatican. Basil. anni MDCXX.
(b) De Sac. Ædific. cap. 2. pag. 8.

(c) De Crypt. Vatic. part. 2. p. 371.
(d) In Descript. Basilicæ S. Mariæ Majoris lib. 5: cap. 9. pag. 90.

rentinis Pictoribus, aliisque, quos infra multa cum laude recensimus. In Cathedrali Pifarum Ecclesia binas Salvatoris, ac B. Virginis effigies ad eundem Turritum referimus, aliam verò S. Joannis Gaddus de Gaddis Florentinus, ac Vicinius Pisanus construxerunt unâ cum Annunciationis, ac Assumptionis B. Mariæ imaginibus, quarum altera SS. Sacramenti, altera verò S. Rainerii altaribus insident, nec non SS. Joannis Baptistæ, & Euangelistæ, quorum effigies supra minores Ecclesiæ portas sunt positæ. Aliud ejusdem Gaddi Musivum opus, a quo celebritatem nominis consecutus est magnam, ut scribit Vasarius (a), Florentiæ extat adhuc supra portam maximam Metropolitani Templi. Constat opus ex vitris igne coloratis: sedet ab uno tabulæ latere Christus, qui Virginem Matrem coronat sedentem in alio tabulæ latere, & manus in crucem junctas pectori apponentem: e sede Christi caput leonis exit, e sede Virginis aquila: adstat utrinque Angelorum chorus: & ita descriptum una cum aliis Florentiæ Musivis ad nos Romam misit Cl. V. Abbas Laurentius Mehus.

Hujus Sæculi Musiva obsignabit Bonifacius VIII., qui in Vaticana Basilica Cappellam, in quam mortuus inferretur, a fundamentis construxit, eamque vermiculatis imaginibus decoram, suo adhuc ævo stantem vidit Paulus de Angelis, quamque his verbis describit (b): *Nos autem vidimus hoc Altare, antequam a Paulo V. reliquum Basilica D. Petri demoliretur, cum Sacra imagine Virginis, & Sacrosancti Salvatoris nostri. Ibi etiam erat depictus D. Petrus Apostolus Princeps, & Doctor Gentium Paulus Apostolus, cum imagine etiam Bonifacii VIII. opere Musivo. Idemque affirmat Platina inquiens (c): Sepeliturque (idest Bonifacius) in Basilica Petri, sepulchro a se antea constructo, quod quidem adhuc extat in Sacello a se condito, opere vermiculato. Maxime verò pavimenta hoc tempore in usu fuisse comperimus discolorum marmorum tessellis,*

(a) Vit. Pictor. edit. an. 1568. Florentiæ apud Junctas par. 1. pag. 112.
(b) In Annotat. descript. Basil. Va-

tican. Petri Mallii pag. 122:
(c) In Vita Bonifacii VIII.

lis, vel fictis lapillis interfecta, ut ex Anonymo Ticinensi, si-
ve Aulico ob longam ab eo moram Avenione habitam apud
Joannem XXII., qui annō circiter Millesimo tercentesimo,
ac vigesimo octavo laudes Papiæ extollens, inquit (a): *Plu-
res Ecclesiæ pavementum habent minutis lapillis stratum, ex qui-
bus per diversos colores historiales imagines, & literæ sunt for-
mata, ut refert Muratorius (b)*. Alterum adhuc sua ætate
extans pavementum ex his profert Ciampinus (c) in Ecclesia
S. Michaelis Ticini rudi constructum manu, in quo sacræ,
prophanæque cernuntur imagines, atque in illius medio varii
sunt circuli, qui labyrinthi medietatem formant, in cujus
centro Thesei nota fabula exprimitur, sequenti adjecto car-
mine:

,, *Theſeus inſtravit, monſtrumque biſorme necavit.*

Labyrinthus huic similis in pavimento adhuc viſitur Ec-
clesiæ S. Mariæ Tranſtyberim prope Sacrarum januam, ut
prius animadverterat Ciampinus. Alia bina pavimenta enu-
meramus, alterum, quod in Venetiarum Æſtuariis in Cathe-
drali Torcellarum Ecclesia adhuc manet: alterum verò Ar-
benſi in Inſula, quæ una ex Dalmatiæ Inſulis eſt, in Eccle-
ſia S. Joannis Patrum Minorum Conventualium extans, ubi
nonnulla antiqui pavimenti veſtigia vix ſuperſunt. His aliud
addendum Muſivum putamus, quod Ecclesiæ B. Mariæ Ma-
joris Vercellis pavementum exornat, ubi Judithæ, & Holo-
phernis hiſtoria exhibetur.

Elegantioris tamen cultus, ac cæteris omnibus præſtans
pavimentum afferimus, quod in D. Marci Templo Venetiis
compactum eſt, ubi animalia, arbores, aliaque ornamenta a
Muſivariis mirabili arte depiſta conſpiciuntur, atque ſuperna
Ecclesiæ pars, quoniam inferior marmoreis eſt tota cruſtis
interfecta, auratis lapillis obducta, vermiculatis imaginibus in-
termiſcetur veteris & novi hiſtorias Teſtamenti referentibus,
quas

(a) Cap. 11. de laudibus Papiæ.

(b) Ref. Italicar. tom. 11. c. 11. p. 19.

(c) Vet. Monim. part. 2. cap. 2. p. 4.

quas late describit Sanfovinus (*a*), atque hæc eadem nostra adhuc ætas admiratur.

Circa hæc tempora compositum fuit Musivum opus, quod Florentiæ visitur in *Opera apud Ædiles*: lapillis constat albis, rubris, cæruleis: tabula est fere ad brachii mensuram: in superiori parte Urbs est Florentiæ, mediamque tenet Metropolitanæ Templum: parte ex alia collis est arboribus confitus, casa ibi, & homines pedites, equitesque: inferiorem tabulæ partem implet S. Zenobius Episcopus Pontificali veste indutus, barbatusque: mitram habet in capite gemmatam, aureoque splendore circumdatur, chirothecas habet rubras, & annulos in utraque manu, una tres digitos erigit, ut benedicat, altera Pastoralem baculum gestat ornatum gemmis; temporis injuriâ deformata aliquantisper est tabula, licet restituta fuerit. Cum desit ad Metropolitanum Templum Turris Campanaria, quæ constructa fuit anno MCCCXXXIV., argui potest opus fuisse compactum ante illud tempus, sed quoniam dubia res est, nihil certi statuimus.

Urbem verò parum Musiva hoc tempore frequentasse in causa fuit diuturna Pontificum absentia, qui, LXX. annorum spatio Avenione morati, parum curæ ad sacras ædes, publicaque ædificia reparanda contulerunt, si Urbanum V. excipias, qui tollendæ Templorum, Urbisque deformitati, quam lacrymabili epistola apud eundem Pontificem Petrarcha deflexerat, animum nonnihil intendit (*b*). Musivariam tamen artem etiam sub Joanne XXII. in Urbe excultam fuisse habemus ex Bulla ejusdem Pontificis, qua piorum largitiones S. Pauli Basilicæ oblatas in Musivorum reparationem Pontifex erogandas concessit (*c*). Eoque magis sub Benedicto XII, ut narrat Turrigius (*d*) ab excellenti Pictore, & eximio Musivario Angelotto Bindonio Florentino, per apocopen *Totto* vocato,

N

vocato,

(*a*) Descrizz. di Venezia lib. I. cap. I. & seqq.

(*b*) Epist. prima rerum Senilium lib. 7. ad Urbanum V. Pontificem.

(*c*) Ex Archivo Monasterii S. Pauli Urbis.

(*d*) De Crypt. Vatican. par. I. pag. 62.

vocato, qui Innocentii III. Capellam reparavit. Anno verò circiter Millesimo tercentesimo, ac octuagesimo in Atrio Basilicæ Vaticanæ D. Petri naviculam maris fluctibus agitatam, ac naufragio proximam Simone Memmio Senensi, ac Petro Cavallino Romano in operis adjumentum vocatis, eleganti vermiculato opere absolvit idem Jottus Joannis Cimabovis discipulus, qui bis mille, & ducentorum florenorum pretium tulit a Jacobo Cajetano de Stephanescis S. Georgii in Velabro Diacono Cardinali, ut ex MSto Archivi Vaticani refert Turrigius (a). De hoc Musivo opere latius egit Joseph Maria Suaresius Episcopus Vasionensis in epistola ad Cardinalem Franciscum Barberinum Episcopum Ostiensem, quæ edita fuit anno MDCLXXVII. Florentiæ a Jacobo Sabbatinio. Hoc autem excellens Musivum, quod plurimum laudat Villanius in epistolis, quæ superioribus annis editæ fuerunt Venetiis pag. LXXXI. in nova Basilicæ frontis ædificatione a Paulo V. avulsum parieti affixum fuit, ubi ad interiores Vaticani Palatii scalas ascensus erat; Urbanus deinde VIII. supra majorem Templi portam plures in partes dissociatum transtulit, ut narrat Paulus de Angelis, his verbis (b). *Jotti picturam referentem imagines Christi, & Apostolorum, de qua Panvinius in demolitione Basilicæ veteris tempore Pauli V., nos ejusdem Pontificis jussu integram asportari curavimus, quam deinde Urbanus VIII. plures in partes divisam collocavit in interiori, supremaque Templi parte videlicet, supra majorem portam dictam antiquitus Argenteam.* Ab Innocentio X. isthinc avulsum, & ante majorem Vaticani Palatii portam positum, demum sub Alexandro VII. in porticus novæ constructione, tristi, ac funesta Musivariæ artis jactura disjectum, ac disruptum fuit. Joseph Maria Suaresius in ea, quam diximus, epistola, *jacebat (inquit) imminutum, sensimque disperibat; addit jussu Clementis X. Pont. Max. restitutum fuisse ab Horatio Manetto Sabinensi.* Contra verò ad servandam hujus vermi-

(a) De Crypt. Vatican. par. 2. pag. 162. & 163.

(b) In Annot. ad Petr. Mallium par. 2. pag. 141.

vermiculati operis memoriam *Senior Franciscus Cardinalis Barberinus hujus Basilicæ Archipresbyter ad antiquum exemplar in porticu ante faciem Basilicæ, ubi nunc est, iterum construi fecit*, ut scribit Ciampinus (a). Verisimile itaque fit Cardinalem Franciscum Barberinum Vaticanæ Basilicæ Archipresbyterum Pontifici Clementi X. suavisse, ut opus Musivum restitueretur, delectumque operi perficiendo Manettum exemplar ita absumptum invenisse, ut maxima sui parte ex integro construi debuerit, atque ita facile erit Suaresium, & Ciampinum, qui discordes videntur, componere.

Absidem quoque S. Georgii ad Velum Aureum, Salvatoris, & Beatorum Martyrum Sebastiani, & Georgii imaginibus Jotti manu exornatam fuisse ejusdem Cardinalis de Stephanescis impensâ testatur Turrigius (b). Alia pariter hoc Sæculo Musiva recenset Vasarius (c), quæ Absidi Ecclesiæ S. Mariæ Transyberim adjecit Petrus Cavallinus laudati Jotti discipulus, nec non B. Mariæ effigiem, & Virgines cum lampadibus in externa Basilicæ fronte positas. Prope finem sequentis Sæculi anno scilicet MCCCCLXXX. Musivum opus compactum fuit a Dominico Grillandario Alexii Baldovinetti discipulo, ut refert Vasarius (d), quod extat adhuc Florentiæ supra portam lateralem Metropolitanæ Ecclesiæ, quæ ducit in viam nuncupatam *de Servi*: Annunciationem B. Virginis refert, & vitris igne coloratis coagmentatum est. Aeris injuriæ plurimum illi detrimentum intulerunt. Periit autem funditus aliud opus Musivum ejusdem Dominici Grillandarii, quod incoeperat in Capella S. Zenobii; morte siquidem Laurentii Medicei opus imperfectum remansit, ut scimus a Ferdinando Leopoldo del Migliore (e). Neque hoc Sæculo intermissus Musivorum fuit in Urbe cultus; reddita enim Ecclesiæ pace, ac triplicis obedientiæ schismate sublato in Synodo Constantensi, curæ fuit Pontifici

N 2

Martino

(a) De Sacr. Ædific. Constantin. Sect. 10. pag. 77.

(b) Ex Grimaldi MS. de Crypt. Vatican. par. 2. pag. 163.

(c) In Vita Petri Cavallini:

(d) Vita Pictorum par. 2. lib. 7.

(e) Vit. Pictorum par. 2. edit. Florentin.

Martino V. Lateranensis Basilicæ pavementum consternere, ornareque opere vermiculato, ut refert Rasponus (a). Reparandis autem Urbis Ecclesiis maxime Nicolaus V. incubuit, quas inter septem celebriores Basilicas enumerat Mannettus (b), in quibus plurima visuntur Musiva. Inchoavit quoque in Basilica D. Petri absidem Musivi operis, quam Paulus II. quinque millium aureorum pretio perfecit, ut ex Cannensio hausit præstantissimus vir Dominicus Georgius (c). Hos verò Pontifices publica Urbis ædificia tam sacra, quàm prophana restituendi, vel renovandi studio antecessit Sixti IV. largitas, cujus fidem faciunt Pontificis insignia, quæ satis frequentia intuentium oculis adhuc occurrunt. In Vaticano verò Templo Capellam hic Pontifex construxit, quæ ab ejus nomine appellatur, ejusque absidem vermiculatis imaginibus decoram fecit, visiturque adhuc in Cryptas Vaticanas translata D. Petri effigies, quæ absidem disjectæ a solo Capellæ exornabat, ut ex epigraphe apposita, quam refert Turrigius (d), & prope alteram D. Pauli posita, cujus supra meminimus. Ad hanc autem artem augendam non parum attulit adjumenti liberalium artium studium, quod hac, & sequenti ætate, mirabili Itali homines profectu præstiterunt. Cum enim pictura excellentiæ gradum attigerit, accuratiorem corporum delineationem, ac suaviorem, mollioremque colorum permixtionem etiam Musivaria adoptavit, ubi nova construerentur Musiva, servata rudiori præteritæ ætatis forma in vermiculatis illius temporis operibus reparandis, ne dilaberentur. Neque artificum copia, qui hanc artem excolerent, desiderata est; plures namque in Italia præstantes Musivarios recensebimus. In Museo Magni Ducis Etruriæ extat tabula operis Musivi, quæ magnum illum eruditorum laudibus concelebratum Cardinalem Petrum Bembum refert. In postica tabulæ parte legitur Author operis Musivi

(a) De Lateranensi Basilica lib. 1.
cap. 5 pag. 31.
(b) Lib. 2. pag. 930. & 931:

(c) In Vita Nicolai V.
(d) De Crypt. Vatic. par. 2. p. 238:

Musivi, & annus, quo compositum fuit his verbis. *F. Valerius Zucharus* Venetus fecit MDXXXII., e quibus patet errasse Baldinuccium (*a*), qui scripsit hunc Valerium fuisse Tarvisinum, & celeberrimi Titiani Vecelii discipulum: floruisse autem anno MDL., atque una cum Vincentio fratre opera quædam Musiva Venetiis in Æde D. Marci fecisse, de quibus inferiori loco agemus. Urbevetani Majoris Templi frontem, quam Laurentius Maytanus Senensis delineavit, Musivo exornavit Franciscus Salviatus Florentinus anno MDXLI. aliique plures sequentibus annis postremam manum imposuerunt, quos inter Antonius Bianchi Venetus, Paulus Rossettus Bononiensis, Alexander & Franciscus Scalza, Ferdinandus Sermei, & Mosca, & Joannes Fratinus, ut ex MSS. Codicibus dictæ Fabricæ (*b*). Ad reparandas sequenti sæculo temporis injurias id negotii est datum Thomæ Brando, & Gabrieli Mercanti, donec anno MDCCXIII. & sequentibus Philippi Cocchi opera accessit, ac Nicolaus deinde Brocchi totum reparationis opus absolvit. Hujus Templi frons simulacris, & anaglyphis exornata non paucis honestatur Musivis. Superna pars B. Virginem Mariam ab Æterno Patre, & Christo diademate redimitam exhibet, atque binos Angelos ad Virginis pedes jacentes. In dextero frontis latere visitur ejusdem desponsatio, sub qua Archangelus Gabriel Incarnationis Mysterium annuncians, & Christi Baptisma. In sinistra autem frontis parte Virginis accessus ad Templum repræsentatur, sub qua bini Angeli, D. Joseph, & Virgo, ejusque nativitas. Alter ex his duobus Angelis opus est Petri Adami, Philippi Cocchi discipuli, a quo tota Virginis coronatio ex integro renovata.

Montis Regalis Templo, cujus supra meminimus, plura Musivorum ornamenta addita ab Henrico Cardinali de Cardona Archiepiscopo post annum Millesimum quingentesimum quintum

(*a*) Decennal. V. del Secolo IV.
 (*b*) Libr. della Fabrica della Cattedrale d'Orvieto del MDLVI. in appresso.

quintum refert Lellus (a), operâ Petri de Oddo Siculi, ac Montis Regalis Civis, cujus nomen in pavimento legitur. Inferiorem Chori partem marmoribus obductam recenset laudatus Lellus, superiorem verò pyramides, ac flores de Musivo exornant. Pavimentum, quod Templi tholo subest, Musivo compactum est, & atrium, sive porticum Musivariis imaginibus decoratam veteris, novique Testamenti historias referentibus. Reliquam pavimenti partem Alexander Cardinalis Farnesius Archiepiscopus marmoribus rubri coloris albis venis intermixti, quæ prope Tauromenium ad Orlandi Caput effodiuntur, integri jussit, anno Millesimo quingentesimo sexagesimo nono.

Nec Venetiis defuerunt celebres hac ætate Musivarii, qui operum præstantiâ Templum illud pluribus in locis illustrarunt, Franciscus Valerius nempe, & Vincentius Fratres Zuccari anno Millesimo quingentesimo quadragesimo quinto, ut fidem facit Sansovinus (b). Inter excellentia Templi Musiva, quæ ab his constructa sunt, enumerat laudatus Sansovinus (c) octo Prophetas, quatuor Ecclesiæ Doctores, Angelos, Mundi creationem, Adamum, & Hevam, sacrificia Abel, & Cain, aliasque non paucas veteris Testamenti historias, Salvatoris nostri depositionem, D. Marci, & Christi effigies. Alterius quoque Musivarii meminit Sansovinus, nempe Bartholomæi Bozzæ, inter cujus opera SS. Silvestri, Catharinæ, & Agnetis imagines recensentur, nec non Marci Luciani Riccii, & Francisci Zuccari, qui Sacrarii fornicem Musivo opere intexerunt, & Scipionis Cajetani, qui Templi prospectum, ejusque ingressum Christi ad Cœlum ascensu, veteris Testamenti Patribus e Limbi carcere eductis, & reproborum Angelorum ad Inferos expulsionem exornarunt. Istorum Musivariorum industriâ Musivariæ arti non parum incrementi accessit, elegantiori forma compactis Musivis, ac veteribus restitutis, in quibus construendis artifices superiori tempore a rectæ delineationis regulis deflexerant. Quod autem poli-

tiori

(a) Istoria della Città di Monreale
pag. 6. 7. 97.
(b) Descrizione di Venezia lib. 2.

(c) Idem Sansovino lib. 2. pag. 103.
& seqq.

tiori tunc ars profecerit ministerio, in causa fuit Titiani Vecellii excellentis Pictoris præstantia, qui operibus artificum præpositus, exemplaribus proprio penicillo formatis, Musivariam artem ad perfectiorem cultum revocavit. Neque in Urbe desideravit hæc ætas artifices Musivarios; Bernardinus siquidem Carvajal Hispanus ab Alexandro VI. Cardinalis renunciatus, & Titulum S. Crucis in Hierusalem postea adeptus Basilicam restituit, eamque Musivo opere exornavit, ut ex epigraphe, quæ adhuc in Templo visitur, his verbis: **FORNICEM IPSVM AC FIGVRAS MUSIVAS DENVO AD INSTAR PRIORVM REFECIT.** Hoc autem contigit Leonis X. imperio, qui Ecclesiæ S. Mariæ in Domnica Musivarias imagines reparandas curavit. Postquam verò Julius II. Pontifex novam splendidi Vaticani Templi molem Bramantis operâ excitavit, in Divi Petri Cathedram Successoribus curæ fuit Musivariis operibus Basilicam ornatiorem reddere, quæ infra recensēbimus.

In dextera itaque hujus Templi parte in tholi trigonis Capellæ Gregorianæ variegatis lapillis quatuor Ecclesiæ Doctores construxit Eques Marcellus Provincialis a Cento, Gregorio XIII. imperante, nempe Divos Gregorium Magnum, Hieronymum, Basilium, & Gregorium Nazianzenum. Paries verò, qui sacro altari imminet fenestræ spatio divisus, B. Mariæ Virginis annunciationem; alter autem, qui sinistrum Capellæ latus efformat, Ezechielem, & Jsaïam Prophetas laudati Provincialis operâ conspiciendas ostendunt a Hieronymo Mutiano delineatos. Imposito demum huic Basilicæ admirandæ magnitudinis tholo a Sixto V. Pontifice, hujus lanternam Æterni Patris effigie exornavit idem Provincialis, cui totius integendi tholi vermiculatis imaginibus provinciam demandaverat Clemens VIII. Altiolem itaque ejusdem ambitum variis Angelorum ordinibus Provincialis Schola decoravit; inferiorem verò Salvatoris nostri, B. Virginis, SS. Apostolorum, & Divi Pauli: infimam autem Sanctorum Pontificum, & Episcoporum, quorum sacri cineres in Basilica asservantur, musivariis imaginibus obduxit ab Equite Josepho Arpinate delineatis. Huic operi perficiendo manum admove-
runt Angelus Sabbatinus Urbevetanus, Ambrosius Giosius Floren-

Florentinus, Ginnasius Vitalis Massensis, Petrus Lambertus Cortonenfis, Matthæus Crucianus Maceratenfis, Joannes Baptista Cataneus Sabinenfis, & Cinthius Bernafconus Romanus. In trigonis verò quaternis arcubus interjectis distinctis quatuor Euangelistæ cum eorum symbolis conspiciuntur, binis festivis pueris palmas, & coronas gestantibus circumdati, quos totidem Musivarii vermiculatos fecerunt, nempe Marcellus Provincialis, Paulus Rosssettus, Franciscus Zucchinius, & Cæsar Torellius. Eidem Provinciali tribuendi sunt quatuor alii Ecclesiæ Doctores, idest Divi Ambrosius, Augustinus, Chrysostomus, & Athanasius, quibus tholi trigoni Capellæ Clementinæ, quæ prope Basilicæ Sacrarium est, honestantur. Distincta autem fenestris spatia Visitatione B. Mariæ Virginis, Daniele, & Malachia Prophetis integuntur, quæ primum pictis coloribus repræsentaverat Christophorus Roncallius (a).

Alterius tabulæ author est Provincialis, in qua Pauli V. imago conspicitur lapillis minutissimis compacta in ædibus Burghesianis, ubi aliæ binæ tabulæ extant, quarum altera Orphæum variæ speciei animalibus circumdatum exhibet: altera jucundum campestrium locorum aspectum præbet, laudati Provincialis opera. Aliud huic excellenti artifice Musivum adscribimus, quod aulæ Magni Ducis Florentiæ appensum, villas, domosque in amœnis collibus sitas ostendit, & annosam quercum, ramis diffusis, quibus nonnullæ aves insident, aliæ verò noctuam versus volantes, quæ trunci medio insidet. Hoc autem opus minutissimis, & variegatis lapillis constructum hanc in trunco epigraphen servat:

M A R C E L L V S
P R O V I N C I A L I S
A C E N T O F.
I 6 I 5.

Alterius

(a) Martinetti lib.2. pag: 190.

Alterius Musivarii opus recensemus in Ecclesia Scalæ Coeli ad Aquas. Salvias a Joanne de Vecchis delineatum, & a Francisco Zucchio Florentino lapillis versicoloribus constructum, quod Mariam Virginem repræsentat Jesum manibus gestantem, quæ a binis pueris diademate coronatur. Dexterum ejusdem latus exornant Divi Bernardus Abbas, & Anastasius Martyr; sinistrum verò SS. Zenonis, & Vincentii effigies. Inferior autem Musivi pars exhibet Clementem VIII. Pontificem, & Petrum Cardinalem Aldobrandinum Dei Genitricem flexis genibus deprecantes.

Eadem sane tempora tulerunt Joannem Baptistam Calandram, qui duplicis tholi trigonos in D. Petri Basilica Musivariis imaginibus operuit, Capellæ nimirum Divæ Petronillæ, & alterius B. Mariæ Virginis de Columna nuncupatæ, quæ utrique lateri B. Petri Cathedræ adhærent. In hujus Capellæ trigonis visuntur Divi Bonaventura, Thomas de Aquino, Joannes Damascenus, & Germanus Patriarcha Constantinopolitanus, ut recte existimat Cl. V. Abbas Martinettus (a). In Capellæ parietibus B. Virgo cum Infante Jesu dormiente, & Divus Joseph ab Angelo monitus, ut in Ægyptum fugiat, existunt. In uno latere Rex David: in alio Salomon Rex exhibentur; his tamen postremis Musivis absolvendis in adjutorium vocato Guido Ubaldo Abbatino. Prioris autem tholi trigonos Capellæ S. Petronillæ Divis Leone Magno, Bernardo, Dionysio Areopagita, & Flaviano Patriarcha Constantinopolitano, ut censet laudatus Martinettus (b) refellens sententiam P. Bonanni, & Equitis Fontanæ, idem Calandra exornavit, atque iconem Archangeli Michaelis altari adjecit: Eliam ab Angelo cibo refectum, & juvenem Tobiam cum Raphaelē Archangelo piscem præ manibus habentem de Musivo construxit; supra verò altare Divæ Petronillæ bina Musiva, quorum primum Divum Petrum repræsentat sacro Baptismatis lavacro filiam lustrantem, alterum autem Sacerdotem Nicodemum Eucharistico pane eandem recreantem a Bonaventura Lamberto, & Equite Marco

O

(a) Lib. 2. pag. 180.

(b) Lib. 2. pag. 150.

Marco Benfiano Musivariis artificibus compacta sunt (*a*). Ad Calandram quoque referendæ sunt D. Petri imago supra Portam Sanctam posita, nec non Octaviani Ubaldini in Ecclesia B. Mariæ supra Minervam (*b*) & Marii Bovii effigies in altera Monialium Divæ Claræ.

Inter hujus Sæculi Musivarios recensemus Scipionem Provinciale, qui in Ecclesia S. Mariæ Scalæ Coeli Absidem exornavit: Cæsarem Vaccam Calandræ Discipulum, a quo Rondanini effigiem in Templo Divi Laurentii extra Urbis moenia positam affirmat Ciampinus (*c*): Narcisum Spinam ab eodem Ciampino laudatum, & Horatium Manettum Sabinese. Hujus autem Musivarii opera in Ecclesia SS. Cosmæ, & Damiani, quam Urbanus VIII. in illustriorem, splendidioremque formam restituit, senior Franciscus Cardinalis Barberinus (*d*) sub Alexandri VII. imperio renovavit, quæ temporis injuriâ dilapsa, Gregorii XIII. ætate, penicillo fuerant suppleta Felicis III., sive IV. Pontificis imagine in alteram D. Gregorii Magni immutata, ut ex Pompejo Ugonio refert Ciampinus (*e*) quæ Felicis facies laudati Cardinalis curâ fuit iterum restituta.

Alia quoque Musiva labente Sæculo in Vaticana Basilica recensenda sunt, atque aliorum excellentium artificum nomina. Abbatinius a nobis supra memoratus auctor est vermiculati operis, quo Capellæ tholus augustissimi Sacramenti, ejusque trigoni obducti sunt (*f*) ubi altare conspicitur visionem referens Capitis VIII. Apocalypsis; Elias ab Angelo cibo refectus, Aaron vas mannâ implens, & Sacerdos panes distribuens propositionis, quæ Petrus Cortonensis penicillo expresserat. Arcuata autem prope fenestras spatia exornavit Horatius Manettus, exemplum imitatus Raphaelis Vanni Senensis, quæ Sacerdotem frumenti primitias offerentem, exploratores e terra promissionis redeuntes, & gravem uvæ racemum portantes, Angelum Isaiæ labia igne mundantem,

(*a*) Martinett. eod. lib. pag. 151.

(*b*) Vet. Monum. part. 1. cap. 2. pag. 82.

(*c*) Vet. Monim. par. 1. cap. 2. pag. 88.

(*d*) Suarefius Epist. ad Card. Franz.

Barberinum pag. 9. & 10.

(*e*) Dicto lib. par. 2. cap. 7. pag. 57. & 61.

(*f*) Martinettus lib. 2. pag. 134. & 135.

tem, Ozam a Deo percussum, Jonatam mel gustantem in Saulis Regis contemptum, & idolum Dagon e conspectu arcæ humi prostratum, & confractum repræsentant. Pater Bonanni (a) Titi sententiam secutus alterius tholi Capellæ Divi Sebastiani Musiva Abbatiniæ adscribit; Eques Fontana verò Fabium Christopharum Prænestinum, & Matthæum Piccionum authores agnoscit totius tholi, & priorum trigonorum, reliquos verò Columbo tribuit. Tholum integunt Martyres palmas manibus ferentes, & Æterno Patri in gloriæ Coelestis Solio sedenti plaudentes, cujus lateri Divinus Agnus adhæret. In trigonis autem apparent Abel agnum Deo super altare offerens, Jsaïas ferram prope latus habens, Ezechiel in adoratione positus, & Zacharias Pontifex lapidibus in atrio Templi obrutus. In pariete e conspectu altaris fenestræ intervallo distincto visuntur septem Machabæi fratres, eorumque genitrix, & Mathatias hebræum idolorum cultorem interficiens; in alio verò Eleazarus morte damnatus; Hebrææ mulieres e muro præcipites Antiochi Regis decreto; Propheta Daniel in leonum caveam, & tres Pueri in fornacem ardentem missi. Hæc autem priora parietum Musiva Fabio Christopharo, reliqua Matthæo Picciono tribuenda sunt.

Hanc Divi Sebastiani Capellam altera subsequitur Christo e cruce pendenti dicata, ubi nunc ejus depositio in Beatæ Virginis sinu existens altare splendidum facit Michaelis Angeli Bonarroti celebri scalpro expressa. Hujus Capellæ tholum integunt Angelorum imagines, quarum aliæ fulminibus armatæ terrorem incutiunt, aliæ verò hominum frontes signant. Trigonos autem obducunt Noe cum arca, Abraham Isaacum ad immolandum ducens, Moyses tabulas legis ferens, & Hieremias Propheta. Arcuati ante Capellam parietes binas Sibyllas habent Phrygiam, & Cumanam: in sinistro verò latere conspiciuntur Zacharias, & Amos, Oseas, & Jsaïas Prophetæ, variegata opera laudati Fabii Christophari, quæ Petrus Cortonensis, & Cyrus Ferri prius delineaverant.

Præteriti autem Sæculi felicitati tribuendum, quod

O 2

Eques

(a) Cap. 21. num: 2.

Eques Petrus Paulus de Christopharis laudati Fabii filius in paternæ artis ministerio instituendum se dedit; adeo enim hic ingenio, & studio profecit, ut Musivariam artem feliciorum temporum elegantiam referre, & excellentium Pictorum imagines æmulari docuerit. Hac artis præstantia commendatus magno in pretio est habitus a Clemente XI. cujus non postrema laus fuit benevolentia prosequi eos omnes, qui in liberales artes excolendas incumberent. Celebriorum itaque suâ ætate Pictorum, & Sculptorum operam assumpsit ad Lateranensem Basilicam Prophetarum imaginibus, ac Apostolorum simulacris exornandam. Laudato quoque Equiti de Christopharis Musivorum reparationem non tam frontis Basilicæ S. Mariæ Translyberim, quam absidis Ecclesiæ B. Mariæ in Domnica demandavit, & in Vaticano Templo altarium iconibus præstantium Pictorum, quas humidus aer fere corruperat, sublatis, novas vermiculato opere tabulas, quas nunc admiramur, superaddi jussit. Hæ autem vel ab ipso constructæ sunt, vel ex ejus Schola prodierunt, in tabularum construendarum adjumentum assumptis præstantibus viris, qui Musivariæ artis præcepta ab eodem didicerant, Equites nempe Joanne Baptista Brughio, Philippo Cocchi, Liborio Fattori, Josepho de Comitibus, Dominico Goffono, Josepho Octaviano, aliisque, quos infra recensimus, & quorum operâ reliquos Capellarum Vaticani Templi tholos Musivariis imaginibus decoravit, quas modò referimus.

In sinistro hujusce Templi latere Chori Capella existit, ubi psalmodias Clerus modulatur, cujus tholus Patrem Æternum continet, quem in gloriæ Solio sedentem sustinent quatuor animalia, eumque circumstant Angelorum, & Beatorum agmina, atque in tholi medio splendet Iris ad tranquillam, perpetuamque pacem significandam. Trigoni autem quatuor Prophetas habent, nempe Habacuc, Danielelem, Jonathan, & David Regem. Parietes verò, qui fenestras contingunt, decoros reddunt Moyse in monte Deum deprecatus, Samuel Saulem Regem increpans propter sacrificium, Judith Holofernis caput gestans, Debora Prophetissa, Hieremias Hierosolymæ excidium plorans, Debora, & Barac festivi post obtentam victoriam; tholi Musiva, quæ Cyrus Ferri,

ri, & Carolus Maratta pinxerant, Philippus Cocchi construxit; trigonos verò Angelus de Comitibus, & Joseph Octaviani. Altaris autem tabulam a Petro Blanco depictam variegatis lapillis præsentium Musivariorum Schola formavit proxime elapso anno Jubilæi, in quo repræsentantur Conceptio B. Mariæ Virginis, Divi Joannes Chrysostomus, Franciscus Assisiensis, & Antonius Patavinus.

Huic adjacet altera Capella Præsentationis B. Mariæ Virginis, in cujus tholo splendet stellis circumdata, Luciferus e Cælo ejectus. In trigonis verò intuentium oculis observantur Aaron Sacerdos arcam thurificans: Noë cum arca: Propheta Balaam mysticum Jacob sydus indicans, & Gedeon vellus laniferum manu tenens. In arcuatis parietibus visuntur Judith caput Holophernis amputans: Joel Sisaram occidens: Maria soror Moysis læta, & festiva propter Ægyptiorum submersionem: Moyses calceamenta exuens, ut ad rubetum accedat: Josue, qui Soli cursum inhibet, & Isaias Propheta parvam nubem admirans, quæ per aërem extensa in pluviam solvitur. Has imagines Caroli Marattæ penicillo adumbratas variegatis lapillis construere cœperat Fabius de Christopharis, easque perfecit Joseph de Comitibus (a).

Postrema sinistri lateris Cappella fontem continet, in quo sacræ reparationis lavacro mundantur Infantes. In ejusdem tholo tria Baptismata repræsentantur fluminis, sanguinis, & flaminis, primum in Baptismo D. Joannis Baptistæ; secundum in Martyrum frequentia; tertium per eos, qui Baptismum suscipiendum anhelant. Quatuor Orbis partes trigonos replent. Distincti fenestris parietes exornant Christus Dominus B. Petrum baptizans (b) Constantinus Magnus Imperator a Divo Silvestro Pontifice aquâ Baptismatis ablutus, Centurio a Divo Petro, & Eunuchus Reginæ Candacis a Beato Philippo peccati originalis maculâ sacro fonte deterfi, nec non Moyses aquam virgâ e petra eliciens, & Noë cum Iride post diluvium: Quæ omnia a Francisco Trivisano delineata musivario opere elaborarunt Eques Joannes Brughius, Liborius Fattori, & Joseph Octavianus.

Ad

(a) Martinettus lib. 2. pag. 207. & seqq.

(b) Martinett. lib. eod. pag. 213. & seqq.

Ad majorem Musivorum præsentī Sæculo elegantiam accessit novum purpurei coloris inventum, quo Musivarii nostri huc usque caruerant, quodque ingenio, & solerti Alexii Mattioli industriæ debemus. Itaque hoc aucta colore Musivaria ars suam feliciori incremento sortita est excellentiam, & complura nobis dedit Musiva, quæ picturam ipsam æmulantur. Decem proinde ex Musivo compactas tabulas, quarum exempla præclarissimi Pictores effinxerant, in Vaticanæ Basilicæ altaribus enumeramus, Beatum Petrum a Christo vocatum, & in mari periclitantem Equitis Joannis Lanfranchi Bononiensis penicillo formatum: Præsentationem B. Mariæ Virginis ex Urbani Romanelli Viterbiensis tabula: Divos Hieronymum, & Sebastianum, quorum iconibus Dominicus Zampieri Bononiensis duo distincta altaria exornaverat: Divam Petronillam a Joanne Francisco Barbieri Bononiensi depictam: Divum Erasmum, quem Nicolaus Pussinus Normannus coloribus expresse rat: Christi Baptisma, Caroli Marattæ opus: Centurionem a Julio Cæsare Procaccino delineatum: SS. Processi, & Martiniani martyrium, quod Valentinus Flander effinxerat, ac demum Passiniani Florentini tabulam Longinum referentem.

Alia quoque Musiva ex hac Schola prodierunt: Deiparæ imago puerum Jesum gestantis, nec non planisphærium numeris ad indicandas horas instructum in turri Quirinalis Palatii jussu Pontificis Innocentii XIII. ad ornatorem amplissimi cavædii cultum: Sancti Andrææ Corsini effigies in Capella Corsinæ Familiæ in Lateranensi Basilica: Clementinæ Magnæ Britanniæ Reginæ in Vaticano Templo: Cardinalis Renati Imperialis in Ecclesia Divi Augustini de Urbe: Cardinalis Ulyssis Gozzadini in Ecclesia Servorum B. Mariæ Virginis Bononiæ: Cardinalis Innici Caraccioli in Cathedrali Aversana: binæ Musæ, quæ ad Catholicum Hispaniarum Regem Philippum V. fuerunt asportatæ, atque pavimentum Regalis Capellæ, quam Joannes V. Fidelissimus Lusitaniæ Rex immani sumptu excitavit.

Musiva his addimus in Urbe ex integro reparata in fronte Basilicæ Divi Pauli viâ Ostiensi Benedicti XIII. impensâ, & Arcum Triumphalem a Clemente XII. restitutum,
ut

C A P U T V I.

III

ut supra vidimus: in eodem Templo, ubi toti Absidi repa-
randæ, quam Honorius III. construxerat, ut suo loco retu-
limus, Regnantis Pontificis BENEDICTI XIV. munifi-
centia aureos decem, & septem mille de sua pecunia contu-
lit ad opus perficiendum, vocatis præstantissimis Musivariis
laudati præceptoris gloriam æmulantibus, Nicolao Honuphrio,
Josepho Octaviano, Bernardino Regolo Romanis, Henrico
Enuò, & Willelmo Palat Leodienfibus, ac Joanne Francisco
Fiano Lucensi.

Horum autem industriâ Musivaria in Urbe ars splendet,
atque magis florebit sub felici imperio SSmi Pontificis, qui om-
nes Prædecessorum suorum virtutes complexus huic arti foven-
dæ, & excolendæ maximis benevolentia signis, & pecunia lar-
gitate adjumento est.

Ex his, quæ succisivis horis, & cum nonnihil otii a
publicis Muneribus, quibus in Urbe fungimur, nobis datum
est, digessimus, non parum laudis, gloriæque Italis accedet,
qui Musivariam artem rudioribus quoque Sæculis excultam
ad pristinam excellentiæ dignitatem hac nostra ætate evexerunt.

ELEN-

ELENCHUS AUTHORUM QUI HIC CITANTUR.

A

LAMANNUS. 84.

Alpharanus. 65.

Agnellus. 71. 74.

De Angelis Paulus. 80. 92. 94. 95. 98.

Angelus a Nuce. 87.

Anastafius Bibliothecarius. 4. 5. 7.

69. 73. 76. 77. 78. 79. 80. 83. 85.

Anselmus Monachus. 70.

Archivum Monasterii S. Pauli Urbis 97.

Aphricanus. 8.

Athenaeus 8. 35. 36.

Sanctus Augustinus. 6.

B

B Aldinuccius. 101.

Baldus Bernardinus. 11.

Barbarus Daniel. 30.

Barbarus Hermolaus. 28.

Bargæus. 72.

Baronius. 90.

Bellorius. 51. 56.

Bergierius. 9. 12.

Bertolus. 73. 77.

Blanchinius. 12. 30. 31. 58. 61. 69.

Bocchius. 22.

P

Briffonius

Briffonius . 9.
 Boldettus . 66. 93.
 Bonanni . 105. 107.
 Bonarotus . 43.
 Bulengerus . 3. 7. 14. 25. 29. 60. 63.
 Buffius . 21.

C

COelius Rhodiginus . 63.
 Du-Cangius . 14. 63.
 Capitolinus . 17. 62.
 Cariophylus . 7. 8. 27.
 Casaubonus . 7. 17. 24. 35. 37. 45. 63.
 Cassiodorus . 70.
 Cato . 9.
 Catullus . 44.
 Cauffeus . 51.
 La Cerda . 4. 5.
 Ciampinus . 1. 3. 16. 19. 23. 24. 49. 55. 56. 65. 66. 68.
     69. 71. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 80. 83. 84. 85. 86.
     92. 93. 94. 96. 99. 106.
 Cicero . 9. 19. 45.
 Codex Theodosianus . 66. 67.
 Columella . 9.
 Concilium Nicænum . 81.
 Constantinus M. 3. 66.
 Crinitus . 19. 28.
 Crocchiantes . 51.
 Curtius Q. 42.

D

DAlechampus . 35.
 Dantes Ignatius . 30.
 Demontiosius . 24.
 Diodorus . 25.

Ennodiu

E

E Nnodius Ticinensis Episcopus : 16. 71.
 Esajas : 9.
 Eusebius . 67.

F

F Aber . 71.
 Fabrettus . 57.
 Fontana . 105. 107.
 Fontaninus . 90.
 Ficoronus . 46.
 De Francisca Petrus . 30.
 Fulvius . 52. 66.
 Fungerus . 39.

G

G Alenus Claudius . 35.
 Georgius . 100.
 Gifanius . 19.
 Giornale delle novelle Letterarie di Firenze . 59.
 Gorius . 2. 10. 22. 41. 51.
 Gothofredus . 3. 19. 25.
 Grapaldus . 2. 9. 17. 28.
 Gregorius Turonensis . 5.
 Grimaldus . 93.
 Gruterus . 1. 2. 23. 52. 59. 76.
 Gutherus . 18.
 Gyraldus . 18.

H

H Erodotus . 8.
 Horatius . 26.

P 2

D. Joan-

I

D Joannes Euangelista . 17.
 Irenæus a Cruce . 74.
 Isidorus . 17.
 Juvenalis . 15. 27.

L

L Aetus Joannes . 10. 12.
 Lætus Pomponius . 52.
 Lellus 102.
 Laurembergius . 19.
 Libro della Fabrica della Cattedrale d'Orvieto . 101.
 Lipsius . 44.
 Livius . 21.
 Lucillius . 19. 34.
 Lucius . 64.
 Lucius . Faunus . 66.

M

M Allius . 92.
 Manettus . 100.
 MS. Archipresbyterorum Basilicæ Vaticanæ . 94.
 Marianus . 21.
 Marlianus . 66.
 Martialis . 7.
 Martinettus . 104. 105. 106. 109.
 Mascrier . 25.
 Del Migliore Leopoldus . 99.
 Montfaucon . 36. 56. 58. 59. 60.
 Moschion . 36.
 Muratorius . 3. 16. 53. 74. 81. 82. 84. 86. 91. 96.

Nardinus

N

N Ardinus. 66.
 Nerinus. 44.
 Nerius. 25.
 Nicæna Synodus. Vide Concilium Nicænum.
 Nonius Marcellus. 19.
 Norisius Cardinalis. 53.

O

O Stiensis Leo. 86. 89. 90.
 Ovidius. 15.

P

P Agius. 84.
 Pancirolus. 3. 50.
 Panvinius. 18. 53. 80.
 Papinius. 18.
 Paraphrastes Chaldæus. 9.
 Paulus Diaconus. 70.
 Pausanias. 4. 7. 15. 27. 29.
 Petrarcha. 97.
 Peravultius. 12. 54.
 Peruzzius. 30.
 Philander. 9. 11. 48.
 Philostratus. 25.
 Pintus. 60.
 Platina. 92, 95.
 Plato. 8.
 Plinius. 4. 7. 8. 15. 16. 17. 18. 24. 25. 27. 37. 38. 45.
 49. 50. 57.
 Pollio. 6. 7. 63. 64.
 Pollux. 17.
 Procopius. 71.
 Puricellius. 86.

Quaré-

Q

Q Uaresinius. 92.

R

R Asponus. 84. 100.
 Rubeus Hieronymus. 68. 73. 74. 75.
 Rubeus Peregrinus. 81. 91.

S

S Almafius. 4. 34.
 Salmuth. 7.
 Sanromanus. 42.
 Sancti Bartoli. 51.
 Sanfovinus. 90. 97. 102.
 Scaliger Joseph. 2. 3. 18. 63.
 Schefferus. 43.
 Schelhornius. 3. 5. 34. 45.
 Serlius. 30.
 Sidonius. 18. 69.
 Silentarius. 27. 75.
 Syncellus. 8.
 Sirmondus. 16.
 Spartianus. 3. 6.
 Sponius. 1. 3. 18. 61.
 Statius. 6.
 Strabo. 24. 27.
 Suaresius. 39. 40. 41. 98.
 Svetonius. 45.
 Symmachus. 68. 72.

Theo-

T

- T** Heophanes . 73.
 Theophrastus . 8.
 Thomas Archidiaconus . 64.
 Trebellius Pollio . 1.
 Trouchet . 54.
 Turrigius . 79. 93. 94. 97. 98. 99. 100.

V

- V** Alerius Maximus . 44.
 Valefius . 67.
 Vafarius . 95. 99.
 Varnefridus . 81.
 Varro . 9. 17. 45.
 Vignolius . 30.
 Villanius . 98.
 Wildius Marquardus . 61.
 Ughellius . 60. 91.
 Ugonius . 52. 69. 94. 106.
 Vita di Monsignor Bianchini . 91.
 Vitruvius . 10. 11. 12. 13. 14. 16. 48. 49. 54. 55.
 Volaterranus Daniel . 30.
 Volaterranus Raphael . 50.
 Vopiscus . 63.
 Vossius J. Gerardus . 2.

X

- X** Enophon . 9.

INDEX

I N D E X

RERUM MEMORABILIUM

Numeri Paginas indicant.

- A**BATINIUS Guidus Ubaldus Musivarius . 105. 106. 107.
 Adamus Petrus Musivarius . 101.
 Andreas Vecelius Pictor . 103.
 Anonymi Comment. in antiqua Monumenta Tigurina sententia exploditur . 5. 6. 34.
 Apollonius Græcus Musivarius . 94.
 Arpinas Eques Joseph Pictor . 103.
 Asarotum . 6. 13. 17. 18. 33. 34.
- B**ALDOVINETTUS Alexius Musivarius . 94.
 Barbieri Jo. Franciscus Pictor . 110.
 Basilica Ulpia . 58.
 Benfianus Marcus Musivarius . 106.
 Berettinus Petrus Pictor . 38.
 Bernasconus Cinctius Musivarius . 104.
 Bianchi Antonius Musivarius . 101.
 Blanchi Petrus Pictor . 109.
 Bindonius Angelottus Musivarius alias Jottus . 97.
 Biorgor Alanorum Rex in Agro Bergomate occisus . 70.
 Bonarroto Michael Angelus . 107.
 Bozza Bartholomæus Musivarius . 102.
 Brandi Thomas Musivarius . 101.
 Brocchi Nicolaus Musivarius . 101.
 Brughius Eques Jo. Baptista Musivarius . 108. 109.
 Bulengerus deceptus . 14. 63.
 Byza cadendorum lapidum inventor apud Græcos . 7.

Q

Cajetanus

- C** Ajetanus Scipio Musivarius . 102.
 Calandra Joannes Baptista Musivarius . 105.
 Du-Cange Caroli Sententia refellitur . 14. 63.
 Carolus M. Imperator Basilicam Aquisgrani constituit, atque
 musivis imaginibus exornat . 84.
 Casauboni sententia rejicitur . 63.
 Cortonensis Petrus Pictor . 107.
 Cataneus Jo. Baptista Musivarius . 104.
 Cavallinus Petrus Musivarius . 98. 99.
 La Cerda P. Ludovici sententia refellitur . 5.
 Ceromata . 13.
 Ciampini opinio trutinatur . 49.
 Cimaboves Joannes Pictor . 98.
 Cocchi Philippus Musivarius . 101. 108. 109.
 Columbarium Libertorum & Servorum Livia Augusta . 51.
 Columbus Musivarius . 107.
 De Comitibus Angelus Musivarius . 109.
 De Comitibus Josephus Musivarius . 108. 109.
 Constantinus M. Imp. Tempia in Occidente, & Oriente Musivis
 exornat . 65. 66. 67. 75.
 De Cristopharis Fabius Musivarius . 107. 109.
 De Cristopharis Petrus Paulus Musivarius . 108.
 Crucianus Mattheus Musivarius . 104.

- D** Esiderius Abbas conducit Artifices in arte Musivaria peri-
 tos . 86. 88.
 Diogenis lepidum factum . 35.

- E** Nuò Henricus Musivarius . III:
 Epigraphæ antiqua emendatur . 52.

- F** Attori Liborius Musivarius . 108. 109.
 Ferri Cyrus Pictor . 107. 108.
 Fianus Jo. Franciscus Musivarius . III.
 Fortuna Prænestina Fanum . 38. 39.
 Fontana Eques . 105. 107.
 Fratinus Joannes Musivarius . 101.

Frontatà

Frontati lateres . 49.

G Addus de Gaddis Musivarius . 95.
 Gherardus Florentinus Musivarius . 94.
 Giosius Ambrosius Musivarius . 103.
 Goffonus Dominicus Musivarius . 108.
 Gothi Romanas artes excoluerunt . 71.
 Grillandarius Dominicus Musivarius . 99.
 Guillelmus Sicilia Rex Templum S. Mariae Montis Regalis construxit . 92.

H Adriani Villa . 32. 50.
 Hieron Syracusarum Rex navim ex Musivo pavimenta-
 tam construi jubet . 35.
 Honuphrius Nicolaus Musivarius . III.

I Ncertum structurae genus . 48. 49.
 Incrustationes . 44.
 Joannes de Vecchis Pictor . 105.
 Jovis Capitolini Templum Musivis exornatum . 38.
 Justinianus Imp. Templum S. Sophiae in Constantinopolitana Urbe,
 & D. Vitalis Ravenna Musivis illustrat . 73. 75.

K Ircherii interpretatio reiicitur . 42. 43.

L Ambertus Bonaventura Musivarius . 105.
 Lambertus Petrus Musivarius . 104.
 Lanfrancus Eques Jo. Pictor . 110.
 Lapidica . 4.
 Laterculi . 49.
 Leonis Ostiensis sententia refellitur . 87.
 Lithostrotum . 16. 17. 26.
 Luitprandus Rex Basilicam Musivariis imaginibus exornat . 81.

- M** Amurra Eques Romanus primus pavimenta ex Musivo
 construi jussit . 44.
Manettus Horatius Musivarius . 98. 106.
Mariani sententia expenditur . 21. 22.
Maratta Carolus Pictor . 109. 110.
Marmorarii . 4.
Maytanus Laurentius Pictor . 101.
Mutianus Hieronymus Pictor . 103.
Varia Marmorum species . 7. 8. 26. 27. 28. 54.
Matthiolus Alexius Musivarius . 110.
Memmius Simon Musivarius . 98.
Mercanti Gabriel Musivarius . 101.
Mosca Musivarius . 101.
Musiva ab Etruscis frequentata . 21.
     Ab Assyriis . 24.
     Ægyptiis . 8. 25.
     Græcis . 24.
     Persis . 9. 24.
     Romanis . 24. 37. 50.
Musivi diverse appellationes . 1.
     Ejus inventio . 4. 7.
Musivum in Ædibus Barberinis . 41. 56.
     Ædibus Burghesianis . 104.
     Ædibus Consentii Narbonensis . 69.
     Ædibus Imperatoris Constantinopoli . 76.
     Ædibus Nobilium de Mignanellis . 45.
     Ædibus Marchionis de Maximis . 46.
     Apud Philippum V. Hispaniarum Regem . 110.
     Apud Card. Petrum Otthobonum . 45.
     Ad aquas Albulas . 52.
     Ad Antii littus . 47.
     Apud Lanuvium . 58.
     Augustæ Vindellicorum . 59.
     In Aula M. Etruriæ Ducis . 104.
     In Balneo juxta domum Templi Ursiani Ravenna . 76.
     Basilica Ambrosiana Mediolani . 85.
     Basilica Lateranensi . 69. 86. 92. 94. 100. 108.
     Basilica

Museum in Basilica Liberiana . 69. 94.

Basilica S. Laurentii in Agro Verano . 76. 93. 106.

Basilica S. Mariae Transyberim . 45. 85. 91. 96. 99. 108.

Basilica D. Pauli Via Ostiensi . 68. 93. 97. 110.

In Basilica Vaticana . 65. 79. 85. 93. 94. 95. 98. 100.

103. 105. 106. 107. 108. 110.

In Cœmeterio Callixti . 66.

Cæsaris Castris . 45.

Campo Martio ad Obeliscum Augusti . 52.

Capitolio . 54.

Capella majori B. M. Virginis Maris Tergeste . 74.

Capella Regali Joannis V. Regis Portugalliae . 110.

Capella S. Zenonis in S. Praxede . 85.

Capella Corfinia in Basilica Lateranen . 110.

Capella Roborea in Ecclesia S. Mariae de Populo . 23.

Capella Nobilium Ricciorum Florentiae . 79.

Capella Sancta Sanctorum . 94.

Ciceronis Domo . 17. 45.

Commodianis Hortis . 3. 63.

Ad Collem Testaceum . 47.

Demetrii Phalerei Domo . 35.

In Ecclesia Abbatiae Athanacensis . 91.

S. Agatha in Suburra . 70.

S. Agatha Majoris Ravennae . 68.

S. Agnetis Via Nomentana . 78.

S. Anastasii Olonnae . 81.

S. Andrea ad D. Petrum . 73.

S. Andrea in Barbara . 73.

S. Apollinaris in Classe Ravennae . 75.

S. Apollinaris novi ibidem .

S. Augustini . 110.

In Ecclesia Cathedrali Aversana . 110.

Capuana . 86.

Florentina . 94. 95. 99.

Pisana . 95.

Tarvisina . 91.

Torcellarum . 96.

Cassinenfi . 89.

- S. Cecilia* . 85.
S. Constantia Via Nomentana . 66,
SS. Cosma, & Damiani . 76. 106:
S. Euphemia Urbis . 79.
S. Euphemia in Patriarchali Gradensi . 77.
Musivum ab Exuperantio constructum . 68.
In Ecclesia S. Felicis Aquileja . 73.
S. Georgei ad Velum Aureum . 99.
S. Joannis in Arbenſi Inſula Dalmatia . 96.
S. Joannis in Fonte Ravenna . 69.
S. Marci . 82.
S. Marci Venetiis . 90. 96. 101:
S. Marci Florentia . 79.
S. Maria in Coſmedin . 80.
S. Maria in Coſmedin Ravenna . 71.
S. Maria in Domnica . 85. 103. 108.
S. Maria Majoris Ravenna . 74.
S. Maria Majoris Vercellis . 96.
S. Maria Montis Regalis . 92. 101.
S. Maria Nova . 86.
S. Maria Scale Coeli ad Aquas Salvias . 105: 106.
S. Maria ſupra Minervam . 106.
S. Crucis in Hieruſalem . 103.
S. Martini Ravenna . 74.
SS. Martini, & Silveſtri . 85.
S. Michaelis Ravenna . 74.
S. Michaelis Ticini . 96.
Monialium S. Clare . 106.
SS. Nerei & Achillei . 83.
S. Nicolai de Littore Venetiis . 90.
SS. Nazarii & Celfi Ravenna . 68.
S. Petri ad Vincula . 78.
S. Praxedis . 85.
S. Remigii in Rhemenſi Urbe . 70.
S. Sabina . 46. 69.
Servorum B. M. V. Bononia . 110.
Musivum in Ecclesia S. Sophia Constantinopolis . 75.
SS. Stephani, & Silveſtri . 80.
- S. Stepha-*

- S. Stephani Ravenna.* 74.
S. Stephani in Monte Coelio. 76.
S. Susanna. 83.
Urbevetana Majori. 101.
Ursiana Ravenna. 68. 91.
Fani. 60.
Fori Sempronii in Aedibus Comitum de Passioneis. 61.
Fortuna Praenestina. 38. 39.
Hadriani Imperatoris. 29.
Hadria. 22.
In Helvetiis. 61.
Hierosolyma. 67.
In Horto Patrum S. Sabina. 46.
Jovis Capitolini Aede. 38.
Inter Emonia rudera. 60.
Lateranensi Patriarchio. 80. 94.
Lugduni. 59.
Mevania Oppido. 56. -
Monte Aventino. 43.
Monte Coelio ad D. Stephani. 56. 76.
Museo M. Ducis Etruria. 100.
Navi Hieronis Syracusarum Regis. 35.
Ptolomaei Egyptiorum Regis. 36.
Neapolis Urbe. 71.
Nemausi. 69. 70.
In Opera apud Aediles Florentia. 97.
Oratorio apud Basilicam Lateranensem. 83.
Oratorio S. Crucis. 69. 83.
Oratorio B. Mariae inter Turres. 80.
Oratorio S. Venantii. 78.
Palatio Diocletiani Spalati. 64.
Palatio Lateranensi. 92.
Palatio Principis Chisii. 56.
Palatio Principum Praenestinatorum. 38. 41.
Palatio Quirinali. 110.
Palatio Vaticano. 46. 92. 98.
Prope Plateam SS. Apostolorum. 58.
Ad Portam Capenam. 51.

In Por-

In Porticu Gordiana . 62.
Regione Translyberina . 51. 56.
In Ruderibus Civitatis Novæ in agro Mutinensi . 81.
Salerni . 86.
Salonæ Ruderibus . 64.
Sardinia . 60.
Sosi apud Authorem . 28.
Stanfield & Vvallon in Anglia . 59.
Tetricorum Domo . 1. 63.
Apud Templum Feroniæ . 57.
In Theranis Diocletianis . 64.
Thermis Domitianis . 66.
Tiburtino agro . 29.
Ticini in Palatio Theuderici . 71,
Prope Tusculum juxta turrim Mediæ Viæ . 57.
In Vineâ Com. de Bussis . 60.
In Vineâ Nobilium de Cavaleriis . 58.
Prope Tusculum in Ruderibus antiqui Tusculi . 58.
Prope Olibanum . 58.
In planitie Portii Montis . 58.
Veronæ . 61.
Via Appia . 51.
Via Latina apud Portam Asinariam . 56.
In Villa C. Plinii Cecilii II. 57.
Villa Corfinia . 57.
Villa Gordianorum . 62.
Villa Fontis Blandi . 59.
Villa Hadriani . 29. 31. 32.
Villa Manlii Vopisci . 6. 7.
M. Terentii Varronis . 45.
Villa Quintilii Vari . 51.
Villa Zenobiæ . 64.
Viterbii . 21. 60.

N *Icephorus T. Julius Musivarius . 52.*
A Nuce Angeli error . 87.

O *Obsidiana vitra . 50.*
De Oddo Petrus Musivarius . 102.
Oecon Egyptium . 54.

Obeliscus

Obeliscus in Campo Martio ab Augusto erectus . 52.
Octavianus Joseph Musivarius . 108. 109. 111.

PAssinianus Florentinus Pictor . 110.
Palat Vvillhelmus Musivarius . 111.

Pavimenta unde dicta . 9.

Forum origo . 16.

Pavimentarii . 10.

Piccionus Matthæus Musivarius . 107.

Poeni Viarum lapidibus sternendarum inventores . 16.

Provincialis Marcellus Musivarius . 103. 104.

Provincialis Scipio Musivarius . 106.

Procaccinus Julius Caesar Pictor . 110.

Puffinus Nicolaus Pictor 110.

Quadratarii . 4. 31.

Riccus Marcus Lucianus Musivarius . 102.
Regolus Bernardinus Musivarius . 111.

Reticulatum . 48.

Romanelli Urbanus Pictor . 110.

Roncallius Christophorus Pictor . 104.

Rossetus Paulus Musivarius . 101. 104.

Sabbatinius Angelus Musivarius . 103.

Salmasii sententia refellitur . 5. 14.

Salviatus Franciscus Musivarius . 101.

Scalza Alexander & Franciscus Musivarii . 101.

Scetile . 4. 6. 12. 13.

Segmentatum . 15. 16.

Sermei Ferdinandus Musivarius . 101.

Signinum opus . 9. 10.

Sofus Musivariorum prestantissimus . 18. 27. 28. 29. 32. 33. 34.

Sofi insigne opus . 54.

Spicatum . 16.

Spina Narcissus Musivarius . 106.

Tafus Andreas Musivarius . 94.

Tessellatum . 12. 13.

Therma Diocletiani . 64.

Therma

Therma Domitiani . 66.

Theudericus Rex liberales Artes & Musivariam in pretio habet.

70. 71. 87.

Torellius Caesar Musivarius . 104.

Triclinium Lateranense . 80. 83. 84. 87.

Trivisanus Franciscus Pictor . 109.

A Torrita Jacobus Musivarius . 94.

V *Anni Raphael Pictor* . 106.

Vacca Caesar Musivarius . 106.

Valentinus Flander Pictor . 110.

De Vecchis Joannes Musivarius . 105.

Vermiculatum . 18. 19. 20. 38. 66. 75.

Vicinius Pisanus Musivarius . 95.

Vitalis Ginnasius Musivarius . 104.

Vitri colorandi ars apud Ægyptios exculta . 25.

Et apud Romanos ibid.

Z *Uccari Franciscus Valerius & Vincentius fratres Musivarii.*

101. 102.

Zucchius Franciscus Musivarius . 104. 105.

ERRATA SIC CORRIGITO.

Pag. 13. <i>Lithostrata</i> .	Lithostrota.
17. <i>Lithostrata</i> .	Lithostrota.
19. <i>tesserula omnes</i> .	tesserulae omnes
23. <i>Capella</i> .	Capella.
24. <i>penicillo</i> .	penicillo.
26. <i>penicillo</i> .	penicillo.
32. <i>Tyburina</i> .	Tiburtina.
36. <i>παντα</i> .	πάντα.
36. <i>εν</i> .	ἐν.
79. <i>Capella</i> .	Capella.
80. <i>Capellam</i> .	Capellam.
94. <i>Capellam</i> .	Capellam.
95. <i>Capellam</i> .	Capellam.
103. <i>Vecellii</i> .	Vecelii.
109. <i>Capella</i> .	Capella.

